

Turobova Hulkar Rustamovna
Kadirova Maral Matyakubovna

YASHIL IQTISODIYOT

O'QUV QO'LLANMA

**Turobova Hulkar Rustamovna
Kadirova Maral Matyakubovna**

YASHIL IQTISODIYOT

O'QUV QO'LLANMA

**“KAMOLOT” nashriyoti
Buxoro-2025**

UO'K: 330.15

KBK: 65.04

T95

Turobova Hulkar Rustamovna, Kadirova Maral Matyakubovna.
Yashil iqtisodiyot / [Matn]: o'quv qo'llanma / H.R.Turobova,
M.M.Kadirova - Buxoro: "BUXORO DETERMINANTI" MCHJning
Kamolot nashriyoti, 2025. - 96 b.

Taqrizchilar:

O.Murtazayev - TDIU Samarqand filiali direktori, i.f.d., professor.

M.A.Oripov - BuxDU "Yashil iqtisodiyot va agrobiznes" kafedrasida dotsenti, i.f.n

ISBN: 978-9910-762-41-3

Ushbu o'quv qo'llanma Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar
vazirligining 2024-yil 24-dekabrdagi 813-U sonli buyrug'iga
asosan nashrga ruxsat berildi. Ro'yxatga olish raqami 813-27.

© "KAMOLOT" nashriyoti

© Turobova Hulkar Rustamovna

© Kadirova Maral Matyakubovna

Annotatsiya

Yashil iqtisodiyot - atrof-muhit va iqtisodiy o'sishning o'zaro bog'liq muvozanatini yaratishga qaratilgan yondashuvdir. Ushbu kitob yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari, prinsiplari, tizimlari va ularni amalda qo'llash usullarini tushuntirib beradi. Unda barqaror rivojlanish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, energiya samaradorligi, iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish, ekologik xavf-xatarlar va yashil texnologiyalar, yashil iqtisodiyotga o'tishning iqtisodiy mexanizmlari va shartlari, yashil iqtisodiyotdagi tashqi ta'sirlar, yashil iqtisodiyotga o'tishda davlat va bozorning hamkorligi, logistikada yashil texnologiyalardan foydalanish xususiyatlari, ekologik tadbirkorlik kabi mavzular keng qamrovda yoritilgan. Shuningdek, ushbu o'quv qo'llanmada yashil iqtisodiyotning global va milliy miqyosdagi dolzarb masalalari, uning siyosat va strategiyalar bilan bog'lanishi, shuningdek, yangi iqtisodiy modellarning shakllanishi haqida muhim ma'lumotlar keltirilgan.

O'quv qo'llanma yashil iqtisodiyot sohasida bilim olishni istagan talabalar, mutaxassislar va keng jamoatchilik uchun foydali manba bo'lib xizmat qiladi. Bu kitob nafaqat iqtisodiy, balki ekologik va ijtimoiy nuqtai nazardan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Аннотация

Зеленая экономика – это подход, направленный на создание взаимозависимого баланса между окружающей средой и экономическим ростом. В этой книге разъясняются основные принципы, принципы, системы и методы их практического применения в зеленой экономике. Оно включает устойчивое развитие, рациональное использование природных ресурсов, энергоэффективность, борьбу с изменением климата, экологические риски и зеленые технологии, экономические механизмы и условия перехода к зеленой экономике, внешние воздействия в зеленой экономике, государство при переходе к зеленой экономике. Комплексно освещены зеленая экономика и рыночное сотрудничество, особенности использования зеленых технологий в логистике, экологическое предпринимательство. Также данное учебное пособие содержит важную информацию об актуальных проблемах зеленой экономики на глобальном и национальном уровне, ее связи с политикой и стратегией, а также формировании новых экономических моделей.

Учебное пособие служит полезным ресурсом для студентов, специалистов и широкой общественности, которые хотят учиться в области зеленой экономики. Эта книга важна не только с экономической точки зрения, но также с экологической и социальной точки зрения.

Annotation

A green economy is an approach aimed at creating an interdependent balance between the environment and economic growth. This book explains the main principles, principles, systems and methods of their practical application of the green economy. It includes sustainable development, rational use of natural resources, energy efficiency, combating climate change, environmental risks and green technologies, economic mechanisms and conditions for the transition to a green economy, external influences in the green economy, the state in the transition to a green economy and market cooperation, characteristics of using green technologies in logistics, environmental entrepreneurship are covered in a comprehensive manner. Also, this study guide contains important information about the current issues of the green economy at the global and national level, its connection with policies and strategies, as well as the formation of new economic models.

The study guide serves as a useful resource for students, professionals and the general public who want to learn in the field of green economy. This book is important not only from an economic point of view, but also from an environmental and social point of view.

MUNDARIJA

	Kirish	6
I bob	YASHIL IQTISODIYOT VA BARQAROR RIVOJLANISHNING IQTISODIY MAZMUNI	
1.1.	Yashil iqtisodiyotning paydo bo'lish tarixi. Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari va maqsadlari.	7
1.2	Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning zamonaviy tendentsiyalari.	14
1.3	O'zbekiston Respublikasida "yashil iqtisodiyot"ni shakllantirish-dagi muammolar.	17
II bob	ATROF MUHITNI MUHOFAZA QILISHNING IQTISODIY MEXANIZMI	
2.1	Atrof-muhitga salbiy ta'sirning iqtisodiy natijasi.	21
2.2	Iqtisodiy faoliyat va atrof-muhitni muhofaza qilishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash. Ekologik tamoyillarni tartibga soluvchi asosiy huquqiy hujjatlar	27
2.3	Ekologik tadbirkorlik va ekologik sug'urta.	29
2.4.	Ekotizimlarni baholash natijalaridan foydalanishning asosiy yo'nalishlari.	35
III bob	YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISHNING IQTISODIY MEXANIZMLARI VA SHARTLARI	
3.1	"Yashil iqtisodiyot" tamoyillari va vositalari va uning barqaror rivojlanishga o'tishdagi hissasi.	38
3.2	O'zbekistonda "yashil iqtisodiyot"ga o'tishning o'ziga xos xususiyatlari.	43
IV bob	BARQAROR RIVOJLANISH KO'RSATKICHLARI	
4.1	Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarining turlari va ularga qo'yiladigan talablar	53
4.2	Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarining baholash usullari	54
4.3	Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarining strategik ahamiyati va amaliyotda qo'llanilishi.	58
V bob	"YASHIL" IQTISODIYOTDAGI TASHQI TA'SIRLAR	
5.1	Tashqi ta'sirlar tushunchasi va ularning iqtisodiyotga ta'siri	63
5.2	Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan hisobga olinmagan xo'jalik faoliyati natijalari.	67
5.3	Tashqi xarajatlar. Davlat va xususiy xarajatlar.	70

5.4.	Yashil iqtisodiyotda tashqi ta'sirlarning global va mahalliy darajadagi oqibatlari.	71
VI bob	“YASHIL” IQTISODIYOTGA O‘TISHDA DAVLAT VA BOZOR	
6.1	Davlatning roli va syosat choralari	76
6.2	Bozorning roli va rag‘batlantiruvchi omborlar	78
6.3	Davlat va bozorning hamkorligi	80
VII bob	LOGISTIKADA YASHIL TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH XUSUSIYATLARI	
7.1	Yashil logistikada konsepsiyasi va uning ahamiyati	86
7.2	Yashil texnologiyalarning logistikada qo‘llanilishi	88
7.3	Yashil logistika strategiyalarini joriy etish tajribasi va natijalari	90
	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI	93

KIRISH

2019-yil 5-oktyabrda “2019-2030-yillarda davrida O‘zbekiston Respublikasining «yashil» iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi qabul qilingan edi. Ushbu strategiyada «Yashil» iqtisodiyot tamoyillarini ta’lim va fanga integratsiya qilish zarurligi ta’kidlanib, «yashil» iqtisodiyot asoslari, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etish, «sof» transportni rivojlantirish, energiya tejash va boshqa masalalarni e’tiborga olgan holda oliy va o‘rta maxsus ta’limning tegishli yo‘nalishlari o‘quv dasturlarini takomillashtirish, shuningdek, umumiy o‘rta ta’limning tegishli dasturlariga «yashil» iqtisodiyot asoslari bo‘yicha mavzular kiritish ko‘zda tutilgan. Shundan kelib chiqib, talabalar va boshqa foydalanuvchilarga mo‘ljallangan “Yashil iqtisodiyot” o‘quv qo‘llanmasini yaratish juda muhim masalalardan biri hisoblanadi.

“Yashil iqtisodiyot” bu barqarorlik, atrof-muhitni muhofaza qilish va ijtimoiy tenglikni birinchi o‘ringa qo‘yadigan iqtisodiy rivojlanishga transformativ yondashuvdir. Bu an’anaviy iqtisodiy modellardan ekologik xavf va ekologik tanqislikni minimallashtiradigan tizimlarga o‘tishni ifodalaydi. Iqtisodiy faoliyatni ekologik tamoyillar bilan uyg'unlashtirish orqali yashil iqtisodiyot iqlim o‘zgarishi, resurslarning kamayishi va ijtimoiy tengsizlik kabi muhim global muammolarni hal qilishda uzoq muddatli farovonlikni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan.

Ushbu o‘quv qo‘llanma yashil iqtisodiyotning asoslari, strategiyalari va qo‘llanilishini har tomonlama o‘rganishni ta’minlaydi. U yashil iqtisodiy amaliyotlarga asos bo‘lgan tamoyillarni o‘rganadi, ularning barqaror o‘sishni ta’minlash, innovatsiyalarni rag‘batlantirish va turmush sharoitini yaxshilash imkoniyatlarini ta’kidlaydi. Asosiy e’tibor yo‘nalishlari qayta tiklanadigan energiya, barqaror qishloq xo‘jaligi, chiqindilarni boshqarish va yashil texnologiyalarni o‘z ichiga oladi, bularning barchasi barqaror, kam uglerodli kelajakni shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

O‘quv qo‘llanmaning maqsadlari - yashil iqtisodiyotning asosiy tushunchalari va tamoyillarini tushunish; barqaror rivojlanishning global va mintaqaviy tendentsiyalarini o‘rganish; muvaffaqiyatli yashil iqtisodiy tashabbuslar misollarini tahlil qilish; barqaror iqtisodiy tizimlarga o‘tish uchun siyosat va strategiyalarni o‘rganish.

Ushbu qo‘llanma orqali o‘quvchilar korxonalar, hukumatlar va jismoniy shaxslar yashil iqtisodiyotga qanday hissa qo‘shishi haqida qimmatli tushunchalarga ega bo‘ladilar. U talabalar, mutaxassislar va siyosatchilarni iqtisodiy va ijtimoiy farovonlikni oshirish bilan birga dolzarb ekologik muammolarni hal qilish uchun zarur bo‘lgan bilim va vositalar bilan ta’minlaydi.

Reja:

1.1. Yashil iqtisodiyotning paydo bo'lish tarixi. Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari va maqsadlari.

1.2. Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning zamonaviy tendentsiyalari.

1.3. O'zbekiston Respublikasida "Yashil iqtisodiyot"ni shakllantirishdagi muammolar.

1.1. Yashil iqtisodiyotning paydo bo'lish tarixi. Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari va maqsadlari

Yashil iqtisodiyot (yashil iqtisodiy faoliyat yoki barqaror iqtisodiyot) atamasi va tushunchasi XX asrning oxiri va XXI asrning boshlarida paydo bo'ldi. Bu jarayon global ekologik va ijtimoiy masalalar, jumladan, iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi, atrof-muhitning ifloslanishi va biologik xilma-xillikning yo'qolishi bilan bog'liq bo'lgan xavotirlar fonida yuzaga keldi.

Yashil iqtisodiyot tushunchasi BMTning Atrof-muhit dasturi (UNEP) tomonidan 2008-yilda rasman ilgari surilgan. Ushbu dasturda yashil iqtisodiyot "inson farovonligi va ijtimoiy adolatni ta'minlaydigan, ayni paytda ekologik xavflarni va atrof-muhitga zarar yetkazmaslikni kafolatlaydigan iqtisodiyot" deb ta'riflanadi. Bu iqtisodiyot modeli uglerod chiqindilarini kamaytirishga, energiya va resurslardan samarali foydalanishga, barqaror qishloq xo'jaligi, yashil texnologiyalar va ekologik toza sanoatga e'tibor qaratadi¹.

Yashil iqtisodiyotning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan omillar:

1. Iqlim o'zgarishi. XXI asrning boshlarida global iqlim o'zgarishining jiddiy oqibatlari yaqqol namoyon bo'ldi, bu esa ekologik masalalarni yechishda yangicha yondashuvlarni talab qildi.

2. Energetik inqirozlar. Neft inqirozi va energiya resurslarining cheklanganligi dunyo iqtisodiyoti uchun yangi energiya manbalariga ehtiyoj tug'dirdi. Yashil energetika — quyosh, shamol, biogaz kabi qayta tiklanadigan energiya manbalariga e'tibor kuchaydi.

3. Xalqaro tashabbuslar. 1992-yilgi Rio-de-Janeyrodagi "Yer sammiti" kabi global anjumanlar ekologik barqaror rivojlanishni rag'batlantirdi va hukumatlar, tadbirkorlar hamda notijorat tashkilotlar yashil iqtisodiy faoliyatni qo'llab-quvvatlay boshladilar.

¹ <https://www.unep.org/explore-topics/resource-efficiency/what-we-do/policy-and-strategy/green-economy>

4. Ekologik faollik va jamoatchilikning bosimi. Ko'plab ekologik harakatlar va faollar atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanishga ko'proq e'tibor qaratilishini talab qilib chiqishdi.

Yashil iqtisodiyot global muammolarga ekologik va ijtimoiy jihatdan barqaror yechimlar topishga intilish orqali shakllandi va hozirgi kunda jahon iqtisodiyotining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. U zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning markaziy tamoyillaridan biri sifatida paydo bo'lib, ekologik barqarorlikni iqtisodiy o'sish va ijtimoiy farovonlik bilan uyg'unlashtirishga qaratilgan. Bu yondashuv tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, energiya samaradorligini oshirish va atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish orqali kelajak avlodlar uchun sog'lom va barqaror muhit yaratishga intiladi. Yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadi iqtisodiy rivojlanish va ekologik muvozanatni ta'minlash orqali insoniyat farovonligini oshirishdir. Shu bilan birga, bu iqtisodiyot modeli barqaror taraqqiyot va ijtimoiy adolatni ta'minlashni ham o'z ichiga oladi. Yashil iqtisodiyotning rivojlanishi, global isish, atrof-muhitning ifloslanishi va resurslar tanqisligi kabi dolzarb muammolarni hal qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa, davlatlar, korxonalar va jamoatchilikning barqaror kelajak uchun birgalikdagi harakatlarini talab etadi.

"Yashil iqtisodiyot" fanining asosiy maqsadi talabalarga barqaror iqtisodiy rivojlanishning asosiy tamoyillarini tushuntirish va ularni ekologik barqarorlik, ijtimoiy adolat va iqtisodiy farovonlikni birlashtirgan iqtisodiy modelni yaratishga yo'naltirilgan yondashuvlarni o'rganishga tayyorlashdir. Ushbu fan doirasida talabalar yashil iqtisodiyotning konseptual asoslarini, uning amaliy qo'llanish sohalarini va global ekologik muammolarga qarshi kurashdagi o'rnini o'rganadilar. Shuningdek, fan talabalarga ekologik jihatdan ongli qarorlar qabul qilish va iqtisodiy faoliyatda barqarorlikni ta'minlash uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi.

Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari va maqsadlari.

Yashil iqtisodiyot, bugungi kunda iqtisodiy rivojlanishni ekologik va ijtimoiy barqarorlik bilan uyg'unlashtiradigan yangi iqtisodiy model sifatida qaralmoqda. Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari va maqsadlari global iqtisodiy tizimni qayta ko'rib chiqishga undaydi, bunda iqtisodiy o'sish bilan birga tabiiy resurslarni samarali boshqarish, chiqindilarni kamaytirish va ekologik zararlarning oldini olish kabi jihatlar ham hisobga olinadi. Ushbu ma'ruza "yashil iqtisodiyot" tushunchasini, uning asosiy tamoyillari va maqsadlarini ko'rib chiqadi.

Yashil iqtisodiyot tushunchasi.

Yashil iqtisodiyot tushunchasi zamonaviy iqtisodiy va ekologik muammolarni hal qilish uchun ishlab chiqilgan. Bu iqtisodiyot modeli iqtisodiy o'sish va barqaror rivojlanish o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash;

ekologik barqarorlikni saqlash uchun iqtisodiy faoliyatni ekologik mezonlarga moslashtirish;

ijtimoiy adolatni ta'minlash, ya'ni resurslar va daromadlarni adolatli taqsimlashni nazarda tutadi.

1.1-jadval

Xorijlik olimlarning "Yashil iqtisodiyot" tushunchasiga yondashuvlari

Olim/Mutaxassis nomi	"Yashil iqtisodiyot"ga yondashuv	Manbasi
Pearce, D. (1989)	Yashil iqtisodiyot g'oyasini rivojlanishga ekologik mulohazalar integratsiyalashgan iqtisodiy model sifatida kiritdi.	Blueprint for a Green Economy ²
Barbier, E. (2011)	Yashil iqtisodiyotni iqtisodiy o'sishini ekologik salomatlik bilan muvozanatlash orqali barqaror rivojlanishga erishish vositasi sifatida belgilaydi.	The Policy Journal of the UNEP Green Economy Initiative ³
Jacobs, M. (1991)	Ekologik barqarorlikni kengroq ijtimoiy adolat va iqtisodiy islohotlar bilan bog'lash orqali yashil o'sishni targ'ib qiladi.	The Green Economy: Environment, Sustainable Development and the Politics of the Future
UNEP (2011)	Yashil iqtisodiyot inson farovonligi va ijtimoiy tenglikni yaxshilash bilan birga ekologik xavflarni sezilarli darajada kamaytiradigan iqtisodiyot sifatida qaraydi.	United Nations Environment Programme (UNEP), Green Economy Report ⁴
Costanza, R. (1997)	Yashil iqtisodiyotni ekologik va iqtisodiy tizimlarni birlashtirish orqali haqiqiy ijtimoiy farovonlikka erishishga qaratilgan iqtisodiyot sifatida talqin qiladi.	Ecological Economics: The Science and Management of Sustainability ⁵
OECD (2012)	Yashil o'sish strategiyalariga e'tibor qaratiladi, innovatsiyalarga, resurslardan samarali foydalanishga va o'sishni atrof-muhitning tanazzulidan ajratishga urg'u beradi.	OECD Green Growth Studies
Schmalensee, R. & Stavins, R.	Yashil iqtisodiyotga o'tish vositasi sifatida uglerod narxini belgilash kabi bozorga asoslangan yechimlarni ta'kidlaydi.	The Review of Environmental Economics and Policy

² BLUEPRINT FOR A GREEN ECONOMY a report by David Pearce Anil Markandya Edward B. Barbier.
<https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315070223/blueprint-1-edward-barbier-david-pearce-anil-markandya>

³ https://www.researchgate.net/publication/230221479.The_Policy_Challenge_for_green_economy_andSustainable_Development

⁴ <https://whygreeneconomy.org/information/unep-green-economy-report/#:~:text=The%20Green%20Economy%20Report%20argues,an%20era%20of%20capital%20misallocation.>

⁵ https://www.researchgate.net/publication/40932460_Ecological_Economics_The_Science_and_Management_of_Sustainability

Birlashgan Millatlar Tashkiloti yashil iqtisodiyotni "past uglerodli, resurslardan samarali va ijtimoiy jihatdan qamrab oluvchi" deb ta'riflaydi. Yashil iqtisodiyotda ish bilan bandlik va daromadning o'sishi uglerod chiqindilari va ifloslanishini kamaytirish, energiya va resurslar samaradorligini oshirish, shuningdek, biologik xilma-xillik va ekotizim xizmatlarining yo'qolishining oldini olish imkonini beruvchi iqtisodiy faoliyat, infratuzilma va aktivlarga davlat va xususiy investitsiyalarni jalb qilish orqali amalga oshiriladi⁶.

Yashil iqtisodiyot tushunchasiga olimlar va ekspertlar tomonidan keltirilgan yondoshuvlarni 1.1-jadval jadvalda ko'rib chiqildi.

1.2-jadval

"Yashil iqtisodiyot" tushunchasiga o'zbek olimlarining yondashuvlari

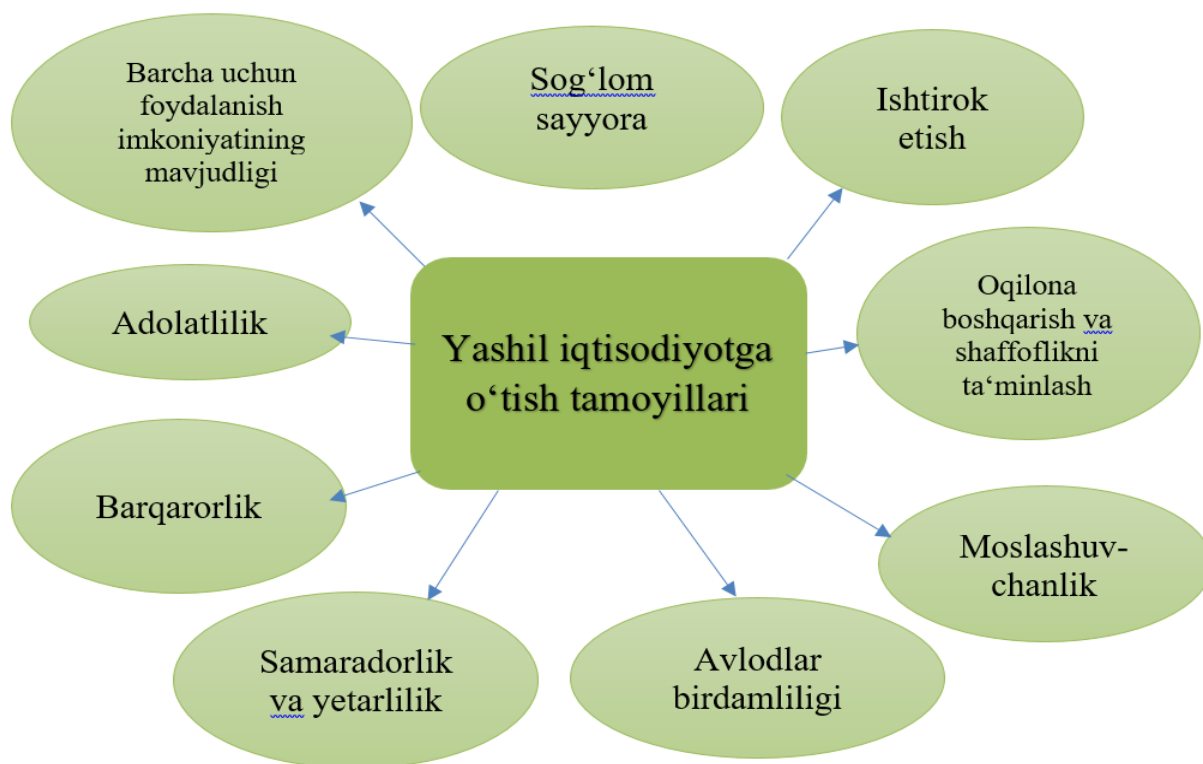
Olimning familiyasi	Yondoshuvi	Manbasi
Yuldashev I.	Yashil iqtisodiyotni mamlakat resurslaridan samarali foydalanish va ekologik muammolarni kamaytirish yo'lidagi strategiya deb qaraydi.	Yuldoshev I., "O'zbekistonda yashil iqtisodiyot: rivojlanish yo'nalishlari", 2020.
Yuldashev M.	"Yashil iqtisodiyot" bu iqtisodiy tizim bo'lib, uning asosiy maqsadi sayyoramizning ekologiyasi va uni saqlab qolish bilan birga iqtisodiyotning barcha sohalarini rivojlantirishga qaratilgan, inson hayoti va sog'lig'i uchun zarur bo'lgan resurslarni, atrof-muhit va ekologiyani barqaror toza musaffo xavo bo'lishini taa'minlagan holda saqlab qolib ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarini bog'liq iqtisodiyotni yanada rivojlantirishni amalga oshirishga asoslangan iqtisodiy faoliyatning yangi yo'nalishidir deb izohlangan.	O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tishning iqtisodiy, tashkiliy xuquqiy asoslarining yaratilishi va rivojlantirilishi. 2024 ⁷ .
To'raev Sh.	Yashil iqtisodiyotni qishloq xo'jaligida suv resurslaridan samarali foydalanish uchun muhim yo'nalish deb ta'riflaydi.	To'raev Sh., "Qishloq xo'jaligi va yashil iqtisodiyot: ilmiy yondashuvlar", 2019.
Karimov A.	Infratuzilmani yangilash va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni yashil iqtisodiyotning asosiy vazifalari sifatida ko'radi.	Karimov A., "Yashil iqtisodiyotda infratuzilma masalalari", 2021.
Nasimov F.	Yashil iqtisodiyotni sanoatning uglerod chiqindisini kamaytirish va barqaror ishlab chiqarishga o'tish jarayoni deb baholaydi.	Nasimov F., "Sanoat va yashil iqtisodiyotning o'zaro aloqalari", 2022.
Mahkamov J.	Barqaror rivojlanish uchun yashil iqtisodiyotni innovasion texnologiyalar va moliyalashtirish masalalari bilan bog'laydi.	Mahkamov J., "Yashil iqtisodiyot va innovatsiyalar: O'zbekistondagi muammolar va yechimlar", 2021.

⁶ Green economy: meaning and principles. <https://greenly.earth/en-us/blog/company-guide/green-economy--meaning-and-principles>

⁷ <https://zenodo.org/records/11042911>

Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari. Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari global iqtisodiyotning barqarorlik va o'sishga qaratilgan strategiyalarini belgilaydi. Bu tamoyillar quyidagilardan iborat:

Barqarorlik tamoyili. "Yashil iqtisodiyot" barqarorlikni ta'minlash vositasi hisoblanadi. U barqaror rivojlanish o'rnini bosa olmagan holda, uni ta'minlash usullaridan biri sanaladi. "Yashil iqtisodiyot" sog'lom atrof-muhitga bog'liq va barcha uchun farovonlik manbai bo'lib xizmat qiladi. Bunday siyosat barqaror rivojlanishning barcha (ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy) maqsadlarini qamrab oladi va ushbu yo'nalishlar bo'yicha ijobiy natijalarga erishish imkonini beruvchi aralash strategiyalarni ishlab chiqadi.

1.1-rasm: Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari.

Adolatlilik tamoyili. "Yashil iqtisodiyot" mamlakatlar va avlodlar o'rtasida tenglik va adolatni qo'llab-quvvatlaydi. U inson huquqlari, madaniy xilma-xillik, gender tengligini ta'minlashga ko'maklashadi, bilimlar, ko'nikmalar, tajribalar va har bir insonning ushbu sohaga qo'shgan hissasini tan oladi. Tub aholining yer, hudud va resurslarga bo'lgan huquqlari hurmat qilinadi.

Barcha uchun foydalanish imkoniyati tamoyili. Yashil iqtisodiyot barcha uchun farovonlik olib keladi va kambag'allik darajasini pasaytiradi, barcha mamlakatlarda inson taraqqiyotining yuqori darajasiga erishish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va sog'liqni saqlash, ta'lim, sanitariya, suv bilan ta'minlash, energiya va boshqa asosiy xizmat turlaridan

foydalanish imkoniyatini yaratishga xizmat qiladi. Ushbu tamoyil ayollar huquqlari va imkoniyatlarining kengayishiga ko'maklashadi. "Yashil iqtisodiyot" barqarorlik asosida amalga oshirilsa rivojlanish huquqini qo'llab-quvvatlaydi.

Sog'lom sayyora tamoyili. "Yashil iqtisodiyot" yo'qotilgan bioxilma-xillikni tiklashga yordam beradi, tabiiy tizimlarga investitsiyalar yo'naltiradi va yo'q bo'lib borayotganlarini qayta tiklaydi. "Yashil iqtisodiyot" ekotizimlar va bioxilma-xillikka bevosita bog'liq bo'lib, ushbu iqtisodiyot ekologik talablardan chetga chiqmaslik va barchani mazkur talablar bo'yicha hamkorlik qilishga undaydi. Ekologik talablarga atrof-muhitni ifloslantirish, ekotizimlarni muhofaza etish, bio xilma-xillik va boshqa tabiiy resurslarni asrab qolish, tabiiy resurslar (suv, tabiiy gaz, foydali qazilma boyliklar)dan samarali va kelajak avlod ehtiyojlarini xavf ostiga qo'ymasdan oqilona foydalanish kabilar kiradi.

Ishtirok etish tamoyili. "Yashil iqtisodiyot" shaffoflik, ilmiy tadqiqotlar va barcha manfaatdor tomonlar ishtirokiga asoslanganligi bois inklyuziv xarakterga ega. "Yashil iqtisodiyot" fuqarolarning barqaror rivojlanishni ta'minlashning barcha bosqichlarida to'liq va samarali ishtirokini taqozo etadi.

Oqilona boshqarish va shaffoflik tamoyili. "Yashil iqtisodiyot" ma'lumotlari shaffofligi bois uning miqyosini o'lchash mumkin. "Yashil iqtisodiyot" ishlab chiqarish va bozorlar ustidan sog'lom nazorat o'rnatish imkonini beradi. Taraqqiyot natijalarini esa makro va mikro darajada miqdoriy jihatdan o'lchash mumkin bo'ladi. "Yashil iqtisodiyot" xalqaro hamkorlik qilishga ko'maklashadi, xalqaro ma'suliyatni ishtirokchilar o'rtasida taqsimlaydi va barchani inson huquqlari, tabiatni muhofaza qilish sohasida xalqaro standartlarga rioya qilishga chaqiradi.

Moslashuvchanlik tamoyili. "Yashil iqtisodiyot" ijtimoiy himoya va atrof-muhit muhofazasi tizimining rivojlanishiga ko'maklashadi. Iqlim o'zgarishlari va tabiiy ofatlarga tayyor turish, moslashishga yordam beradi. "Yashil iqtisodiyot" modeli har qanday mamlakatning madaniy, ijtimoiy va ekologik xususiyatlariga moslashishi mumkin.

Samaradorlik va yetarlilik tamoyili. "Yashil iqtisodiyot" "ifloslantiruvchi to'laydi" tamoyilini amalga oshiradi, resurslardan va suvdan samarali, oqilona foydalanishga harakat qiladi. U ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik innovatsiyalarning rivojlanishiga ko'maklashadi.

Avlodlar birdamligi tamoyili. "Yashil iqtisodiyot" amalda va istiqbolda investitsiyalarni amalga oshirish imkonini beradi. U avlodlar o'rtasida adolatni ta'minlashga, resurslarni saqlab qolishga va uzoq muddatli davrda aholi turmush sifatini oshirishga xizmat qiladi. "Yashil iqtisodiyot" moliya sektorini tartibga solish va unga ta'sir etish orqali

iqtisodiyot sektorlari, yashil texnologiyalarga investitsiyalar sarflashni rag'batlantiradi, global pul tizimining barqarorligini ta'minlaydi.

Resurslardan samarali foydalanish. Yashil iqtisodiyotning bu tamoyili tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni o'z ichiga oladi. Bu esa iqtisodiy tizimlarning resurslarni qayta ishlash, energiya samaradorligini oshirish va chiqindilarni kamaytirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqishlarini talab qiladi. Masalan, suv va energiya resurslaridan tejamkorlik bilan foydalanish, qayta tiklanadigan energiya manbalarini kengaytirish va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish.

Ekologik zararlarning oldini olish. Yashil iqtisodiyotning ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish jarayonlarida ekologik zararlarni kamaytirishni o'z ichiga oladi. Buning natijasida iqtisodiy faoliyatning ekologik izini kamaytirish va atrof-muhitni saqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Misol uchun, qattiq chiqindilarni qayta ishlash, atmosferaga chiqariladigan ifloslantiruvchi gazlarni kamaytirish va ekologik toza texnologiyalarni qo'llash orqali bu tamoyil amalga oshiriladi.

Ijtimoiy va iqtisodiy adolatni ta'minlash. Ushbu tamoyil iqtisodiy faoliyat natijasida hosil bo'lgan boylikning teng taqsimlanishini ta'minlashni ko'zda tutadi. Bu esa aholining barcha qatlamlariga ijtimoiy imkoniyatlar yaratish va iqtisodiy tenglikni mustahkamlash orqali amalga oshiriladi. Masalan, yashil iqtisodiyot sohasidagi loyihalarda aholining zaif qatlamlarini jalb qilish, yangi ish o'rinlari yaratish va ijtimoiy dasturlarni amalga oshirish orqali bu tamoyil amalga oshiriladi.

Yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadlari barqaror iqtisodiy rivojlanish, ekologik muhofaza va ijtimoiy adolatni ta'minlashga qaratilgan.

Yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: Bu maqsadlar quyidagi jihatlar orqali amalga oshiriladi:

1. Ekologik xavfsizlikni ta'minlash

- Yashil iqtisodiyotning birinchi va eng muhim maqsadi ekologik xavfsizlikni ta'minlashdir. Bu esa tabiiy resurslarning barqarorligini saqlash, chiqindilarni kamaytirish va ekologik tizimlarni muhofaza qilish orqali amalga oshiriladi.

- Bu maqsadga erishish uchun ekologik me'yorlar va standartlarga rioya qilish, shuningdek, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash texnologiyalarini kengaytirish lozim.

2. Iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash

- Yashil iqtisodiyot iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan. Bu esa uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni ta'minlash va tabiiy resurslardan samarali foydalanishni talab qiladi.

Masalan, yashil texnologiyalarni joriy etish, energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish orqali iqtisodiy barqarorlikka erishish mumkin.

3. Ijtimoiy adolat va tenglikni mustahkamlash

Yashil iqtisodiyotning yana bir maqsadi ijtimoiy adolatni ta'minlashdir. Bu esa aholining barcha qatlamlariga teng imkoniyatlar yaratish, kambag'allikni kamaytirish va ijtimoiy tenglikni mustahkamlash orqali amalga oshiriladi.

Misol uchun, yashil iqtisodiyot sohasidagi loyihalarda ish o'rinlari yaratish va ijtimoiy dasturlarni amalga oshirish orqali ijtimoiy adolatni ta'minlash mumkin.

1-Misol: Germaniya yashil energiya siyosati. Germaniyada quyosh va shamol energiyasi ishlab chiqarishni kengaytirish orqali mamlakatda energiya samaradorligi oshirilgan va CO₂ chiqindilari kamaytirilgan. Bu yashil iqtisodiyot tamoyillarini amalga oshirishning yorqin misollaridan biridir.

2-Misol: Skandinaviya mamlakatlarining ekologik soliqlar tizimi. Skandinaviya davlatlarida yoqilg'i solig'i joriy etilib, ekologik zararli materiallardan foydalanishni kamaytirish maqsad qilingan. Bu yashil iqtisodiyotning ijtimoiy adolat va resurslardan samarali foydalanish tamoyillariga asoslangan.

1.2. Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning zamonaviy tendentsiyalari.

Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning zamonaviy tendentsiyalarini quyidagilarda ko'rish mumkin:

1. Qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish. Shamol, quyosh, gidroenergetika va geotermal energiyaga investitsiyalarni ko'paytirish, chunki mamlakatlar 2050-yilga kelib emissiyani nolga tenglashtirishni maqsad qilgan. Ilg'or fotoelektrik hujayralar, dengizdagi shamol stansiyalari, energiya saqlash tizimlari kabi qayta tiklanadigan texnologiyalar sohasidagi innovatsiyalar tejamkor bo'lib bormoqda.

2. Yashil moliyalashtirish va barqaror investitsiyalar. Oxirgi-yillarda yashil obligatsiyalar, barqarorlik bilan bog'liq kreditlar va uglerod krediti bozorlarining o'sishini kuzatish mumkin. Banklar va moliya institutlari investitsiya qarorlariga Ekologik, Ijtimoiy va Boshqaruv (ESG) ko'rsatkichlarini integratsiya qilmoqdalar.

3. Sirkulyar iqtisodiyot modellari ya'ni resurslarni qayta ishlatish va qayta ishlash orqali chiqindilarni minimallashtiradigan tizimlarga o'tish. Masalan, yopiq ishlab chiqarish, qayta ishlash va biologik parchalanadigan materiallardan sirkulayar foydalanish kiradi.

4. Sanoatlarni karbonsizlantirish. Sement, po'lat va kimyo ishlab chiqarish kabi an'anaviy ravishda ifloslantiruvchi tarmoqlar uchun toza texnologiyalarni ishlab chiqish. Uglerodni ushlash va saqlash (CCS) va vodorodga asoslangan ishlab chiqarish usullarini qabul qilish.

5. Barqaror qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat tizimlari. Organik dehqonchilik, regenerativ dehqonchilik va aniq dehqonchilikni rivojlantirish. Aqlli logistika va ta'minot zanjirlari orqali oziq-ovqat chiqindilarini kamaytirish.

6. Elektrifikatsiya va energiya samaradorligi. Elektr transport vositalarining (EV) o'sishi va EV zaryadlash stantsiyalari kabi qo'llab-quvvatlovchi infratuzilmani rivojlantirish. Energiya tejamkor jihozlar, aqlli tarmoqlar va sun'iy intellekt yordamida energiyani boshqarish tizimlarini joriy etish.

7. Shaharlarni yashillashtirish va aqlli shaharlar. Yashil tomalar, shahar o'rmonlari va barqaror shahar drenaj tizimlari (SUDS) kabi yashil infratuzilmani amalga oshirish.

- Energiyadan foydalanishni optimallashtirish, chiqindilarni kamaytirish va resurslarni boshqarishni yaxshilash uchun aqlli shahar texnologiyalari.

8. Hukumat siyosati va global kelishuvlar. Yevropa yashil kelishuvi va Parij kelishuvi doirasidagi milliy majburiyatlar kabi me'oriy-huquqiy bazani kengaytirish.

- Uglerod narxini joriy etish, yashil loyihalar uchun subsidiyalar va qattiqroq ekologik qonunlar.

9. Texnologiya va innovatsiyalar. - Resurs samaradorligini oshirish va emissiyalarni real vaqtda monitoring qilish uchun AI (sun'iy intellekt) va IoT dan foydalanish. -Lityum-ion va qattiq holatdagi batareyalar kabi qayta tiklanadigan energiyani saqlash yechimlaridagi yutuqlar.

10. Korporativ barqarorlik va yashil ish o'rinlari. -Uglerod izlarini kamaytirish uchun yashil ta'minot zanjiri va korporativ barqarorlik tashabbuslarini qabul qiluvchi kompaniyalar. -Qayta tiklanadigan energiya manbalari, atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror sanoatda yashil ish o'rinlarini yaratish.

Ushbu tendentsiyalar iqlim o'zgarishining dolzarbligi va iste'molchilarning ekologik toza amaliyotlarga bo'lgan talabi ortib borayotganligi sababli barqaror iqtisodiy rivojlanish sari global harakatni aks ettiradi. Har qanday muayyan tendentsiya yoki sektorga chuqurroq e'tibor qaratishni xohlaysizmi?

O'zbekiston va Xorijiy mamlakatlarda rivojlangan yashil iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlari quyidagi asosiy yo'nalishlar farqlanadi. Buni 1.2-jadval ma'lumotlaridan ko'rishingiz mumkin.

O'zbekiston va Xorijiy mamlakatlarda rivojlangan yashil iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlari quyidagi asosiy yo'nalishlar

Xususiyatlari	O'zbekiston⁸	Xorijiy mamlakatlarda⁹
Rivojlanish darajasi va strategik maqsadlar	Yashil iqtisodiyot rivojlanishi dastlabki bosqichda bo'lib, asosan quyosh va shamol energiyasi kabi qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish rivojlanmoqda. O'zbekiston "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi" doirasida energetika va suv resurslarini tejashni maqsad qilgan.	Yevropa Ittifoqi davlatlari, AQSh, va Xitoy kabi mamlakatlar yashil iqtisodiyotda yirik sarmoyalarga ega bo'lib, karbon neytrallikka erishishni asosiy maqsad qilib belgilagan. Bu davlatlar texnologiyalar va innovatsiyalarga tayanadi.
Energiya manbalari diversifikatsiyasi	Asosan quyosh va shamol energiyasini rivojlantirishga urg'u berilmoqda. Gaz va neft eksport qilishning kamayishi yashil energiyaga o'tishni tezlashtirish ehtiyojini tug'diradi.	Yevropa Ittifoqida biomassa, geotermal va vodorod energiyasidan foydalanish ham rivojlangan. Xususan, Daniya va Germaniya shamol energiyasi texnologiyalarida global yetakchi hisoblanadi.
Qonunchilik va davlat qo'llab-quvvatlaydi	Yashil iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash uchun davlat subsidiyalari joriy etilgan, masalan, quyosh panellarini o'rnatish uchun moliyaviy yordam. Biroq, xalqaro standartlarga mos qonunchilik hali to'liq shakllanmagan.	Yashil iqtisodiyotni tartibga soluvchi qonunchilik tizimi rivojlangan. Masalan, Yevropa Yashil Kelishuvi (European Green Deal) orqali yashil iqtisodiyotning barcha yo'nalishlari qo'llab-quvvatlanadi.
Xususiy sektori va innovatsiyalar roli	Yashil iqtisodiyotda xususiy sektor ishtiroki past darajada, asosan davlat tashabbuslari ustuvor. Innovatsiyalar sekin rivojlanmoqda, chunki mahalliy texnologiyalar bazasi cheklangan.	Xususiy kompaniyalar yashil iqtisodiy texnologiyalar ishlab chiqishda faol. Tesla, Siemens, va Vestas kabi kompaniyalar global miqyosda yashil iqtisodiyotning yetakchi ishtirokchilari hisoblanadi.
Suv resurslari va ekologik muammolar	Suv resurslarini tejash va foydalanish muhim masala. Qishloq xo'jaligida suvni tejovchi texnologiyalarni joriy etish va yer degradatsiyasini oldini olish asosiy yo'nalishlardan biridir.	Xalqaro tajribada suv resurslarini boshqarish uchun raqamli texnologiyalar qo'llaniladi, masalan, suv oqimini avtomatlashtirish va monitoring qilish.
Ijtimoiy ahamiyat	Yashil iqtisodiyotning rivojlanishi aholining yashash sifatini yaxshilashga qaratilgan, xususan, ish o'rinlari yaratish va atrof-muhitni himoya qilish.	Ijtimoiy o'zgarishlar va yashil iqtisodiyotga moslashish global darajada olib borilmoqda, bu esa yashil iqtisodiyotda yangi iqtisodiy tarmoqlarni shakllantirmoqda.

⁸ 2019-2030 yillarda O'zbekiston Respublikasida yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi.// <https://lex.uz/docs/4539502?ONDATE=05.10.2019%2000>

⁹ European Green Deal, 2020

Jahondagi mavjud yashil iqtisodiyot strategiyalarning asosiy maqsadi mamlakatlarda amalga oshirilayotgan tuzilmaviy islohotlarga «yashil» iqtisodiyot tamoyillarini integratsiya qilish orqali ijtimoiy rivojlanishga, issiqxona gazlarining ajratmalari darajasini pasaytirishga, iqlim va ekologiya barqarorligiga imkon beruvchi mustahkam iqtisodiy taraqqiyotga erishishdan iborat.

1.3. O'zbekiston Respublikasida "yashil iqtisodiyot"ni shakllantirishdagi muammolar.

O'zbekiston Respublikasida "yashil iqtisodiyot"ni shakllantirish bo'yicha bir qator muammolar mavjud. Quyida asosiy muammolarni umumlashtirishga harakat qilamiz:

Birinchidan, moliyaviy resurslarning yetishmasligi. Yashil iqtisodiyotning rivojlanishi uchun katta moliyaviy mablag' talab etiladi. Shu jumladan, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, atrof-muhitni muhofaza qilish va yashil texnologiyalarni joriy etish uchun moliyaviy ko'mak yetarli darajada emas.

Ikkinchidan, texnologik rivojlanishning past darajasi. Yashil iqtisodiyotni shakllantirishda yuqori texnologiyali uskunalar va innovatsion yechimlar talab etiladi. O'zbekistonning texnologik bazasi rivojlangan davlatlarga nisbatan pastroq bo'lib, importga bog'liq. Mahalliy ishlab chiqarishda yashil texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlari cheklangan.

Uchinchidan, qonunchilik va institutsional tizimning zaifligi. Yashil iqtisodiyot sohasida xalqaro standartlarga mos qonunlar va tartib-qoidalar to'liq shakllanmagan. Davlat idoralari va xususiy sektor o'rtasida kooperatsiya mexanizmlari zaif hisoblanadi.

To'rtinchidan, kadrlar salohiyati yetarli emasligi. Yashil iqtisodiyot sohasida ishlash uchun malakali kadrlar yetishmovchiligi mavjud. Yashil iqtisodiyot bilan bog'liq ta'lim dasturlari yetarli darajada rivojlanmagan.

Beshinchidan, aholi va tadbirkorlik sub'ektlarining xabardorligi pastligi. Yashil iqtisodiyot tushunchasi va uning afzalliklari bo'yicha aholining ma'lumoti cheklangan. Tadbirkorlar yashil texnologiyalarni joriy etishga yetarlicha e'tibor bermayapti.

Oltinchidan, tabiiy resurslar bilan bog'liq muammolar. Suv resurslarining cheklanganligi va qishloq xo'jaligida noto'g'ri boshqaruv oqibatida resurslardan samarasiz foydalanish mavjud. Energiya manbalarini qayta tiklash imkoniyatlari to'liq amalga oshirilmayapti.

Yettinchi, logistika va infratuzilmaning rivojlanmaganligi. Qayta tiklanuvchi energiya texnologiyalarini hududlarga yetkazib berish uchun zarur infratuzilma zaif.

Sakkizinchi, ekologik muammolar. Hududlarda yer degradatsiyasi, havo va suvning ifloslanishi yashil iqtisodiyotga o'tishni qiyinlashtiradi.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish taklif etiladi:

- Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni kuchaytirish va grantlarni jalb qilish.

- Mahalliy innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash va texnologiyalarni ishlab chiqish.

- Qonunchilik bazasini mustahkamlash va yashil iqtisodiyotga oid davlat dasturlarini kengaytirish.

- Ta'lim tizimiga yashil iqtisodiyot bo'yicha maxsus kurslarni kiritish va kadrlarni tayyorlash.

Asosiy tushunchalar va atamalar

Yashil iqtisodiyot - bu inson farovonligini oshirishga va ijtimoiy adolatni mustahkamlashga olib keladigan, shu bilan birga ekologik xavflarni va ekologik resurslar tanqisligini sezilarli darajada kamaytiradigan iqtisodiyotdir.

BMT Atrof-muhi dasturi (UN Environment Programme - UNEP) - BMT dasturlari tizimiga kiruvchi, atrof-muhit muhofazasini muvofiqlashtirishga ko'maklashuvchi dastur. Dastur 1972-yil 15 dekabrda BMT Bosh Assambleyasining №2997-son rezolyutsiyasi bilan ta'sis etilgan.

Tabiat resurslari, tabiiy boyliklar — jamiyatning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish maqsadlarida xo'jalikda foydalaniladigan hamda insoniyatning yashashi uchun zarur bo'lgan, uni o'rab turgan tabiiy muhitning barcha tabiat komponentlari, energiya manbalari.

Yashil energetika- qazilma yoqilg'i sarfisiz, atmosferaga issiqxona gazlarini chiqarmaydigan va atrof-muhit ekologiyasiga ziyon etkazmagan holda energiya ta'minotini amalga oshirilishini ko'zda tutadigan konsepsiyadir

Iqlim o'zgarishi- bu butun mintaqa va vaqt miqyosida o'rtacha iqlimiy qadriyatlar va standart og'ishlarning statistik kuzatilishi.

Iqtisodiy o'sish- tovar va xizmatlar ishlab chiqarish hajmining mutassil o'sib borishini ta'minlash.

Barqaror rivojlanish - (Sustainable Development) - bu insoniyatning hozirgi ehtiyojlarini qondirish bilan birga, kelajak avlodlar uchun ham

zarur bo'lgan resurslarni saqlab qolish maqsadida amalga oshiriladigan rivojlanishdir

Iqtisodiy integratsiya turli korxona va tarmoqlarning, shuningdek, mamlakatlarning ishlab chiqarish sohasida bir-biriga yaqinlashuvi, ular o'rtasida uzviy iqtisodiy aloqalar o'rnatilishi, mamlakatlararo yagona umumiy xo'jalikning shakllanishi jarayoni.

Yashil o'sish - ijtimoiy va ekologik boyliklarni o'zida mujassamlashtiruvchi, yaratuvchi va barqarorlashtiruvchi inklyuziv iqtisodiy rivojlanish.

Kioto protokoli - BMTning Iqlim o'zgarishi bo'yicha Doiraviy Konventsiyasi (1992)ga qo'shimcha ravishda qabul qilingan hujjat bo'lib, Yaponiyaning Kioto shahrida 1997-yil dekabrda qabul qilingan.

Global isish – sayyoradagi umumiy haroratning uzoq muddatli isishi. Global isish karbonat angidrid (CO₂) va boshqa havoni ifloslantiruvchi

moddalar atmosferada to'planib, quyosh nurlari va yer yuzidan tushgan quyosh nurlarini o'zlashtirganda sodir bo'ladi.

Optimallashtirish - bu qandaydir miqdorni iloji boricha katta yoki kichik qilish usulini topish.

Geothermal energiya – bu Yer qobig'idagi issiqlik energiyasi bo'lib, u sayyoraning yadrosidan va materiallarning radioaktiv parchalanishidan paydo bo'ladi. Yerning ichki qismidagi yuqori harorat va bosim ba'zi jinslarning erishiga va qattiq mantiyaning o'zini plastik tutishiga olib keladi.

Yashil obligatsiyalar- oddiy qarz dastagi hisoblanib, jalb etilgan mablag'lar muqobil energiya samaradorligini oshirish ekologik toza transport yoki issiqxona gazlari emissiyasini qisqartirish bilan bog'liq loyihalarga sarflanadi.

Sirkulyar iqtisodiyot -“yopiq sikl”ga egaligi bois sikllik iqtisodiyot ham deyiladi. U ishlab chiqarish va iste'mol modeli hisoblanib, an'anaviy, ya'ni “chiziqli” iqtisodiyotning muqobili sifatida maydonga chiqadi.

Gender tengligi – ayollar va qizlarning huquqlarini kengaytirish va gender tengligini ta'minlash.

Takrorlash uchun savollar

1. Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillarini sanab bering.
2. Yashil iqtisodiyotning qanday maqsadlari bor va ular qanday amalga oshiriladi?
3. Ijtimoiy adolat yashil iqtisodiyotda qanday ta'minlanadi?
4. Barqaror rivojlanish tushunchasini qanday izohlaysiz?
5. O'zbekiston Respublikasida "Yashil iqtisodiyot"ni shakllantirishdagi muammolar nimada?
6. Barqaror rivojlanishning iqtisodiy ahamiyati qanday omillar bilan ifodalanadi?
7. O'zbekiston yashil iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlari nimada?
8. Xorijiy mamlakatlarda rivojlangan yashil iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlari nimada?
9. Yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanish o'rtasidagi asosiy bog'liqlik nimadan iborat?
10. Yashil iqtisodiyotning barqaror rivojlanish uchun qanday ijobiy ta'sirlari mavjud?
11. Qaysi mamlakatlar yashil iqtisodiyot tamoyillarini muvaffaqiyatli amalga oshirgan?

II BOB. ATROF MUHITNI MUHOFAZA QILISHNING IQTISODIY MEXANIZMI

Reja:

- 2.1. Atrof-muhitga salbiy ta'sirning iqtisodiy natijasi.
- 2.2. Atrof muhitni muhofaza qilishning davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash yo'nalishlari. Ekologik tamoyillarni tartibga soluvchi asosiy huquqiy hujjatlar.
- 2.3. Ekologik tadbirkorlik va ekologik sug'urta.
- 2.4. Ekotizimlarni baholash natijalaridan foydalanishning asosiy yo'nalishlari.

2.1. Atrof-muhitga salbiy ta'sirning iqtisodiy natijasi.

Atrof-muhitni muhofaza qilish (yoki tabiatni muhofaza qilish) - inson faoliyatining atrof-muhitga (tabiatga) salbiy ta'sirini cheklash va uning buzilishining oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar majmui. Bunday choralar quyidagilar bo'lishi mumkin:

- Umumiy ekologik vaziyatni yaxshilash maqsadida atmosfera va gidrosferaga chiqindilarni cheklash.
- Tabiat komplekslarini saqlash maqsadida qo'riqxonalar, milliy bog'lar yaratish.
- Ba'zi turlarni saqlab qolish uchun baliq ovlash, ov qilishni cheklash.
- Chiqindilarni cheklash.

Fan-texnika taraqqiyotining tabiiy muhitga (biosferaga) turli ta'sirini o'rganish hozirgi zamonning eng muhim muammolaridan biridir. Bunday tadqiqotlarning yakuniy maqsadi hozirgi va kelajak avlodlar farovonligi uchun atrof-muhitni muhofaza qilish va yaxshilashdir.

Atrof-muhitga salbiy ta'sirning iqtisodiy natijalari juda keng qamrovli bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

I. Iqtisodiy yo'qotishlar. a) Sog'liqni saqlash xarajatlarining oshishi. Atmosfera, suv va tuproqning ifloslanishi insonlarning salomatligiga zarar yetkazadi. Natijada sog'liqni saqlash tizimida qo'shimcha xarajatlar paydo bo'ladi. Misol uchun, havoning ifloslanishi nafas olish kasalliklari bilan bog'liq xarajatlarni sezilarli oshiradi. b) Ishchi kuchining samaradorligini yo'qotish. Atrof-muhitning ifloslanishi va tabiiy ofatlar ishchilar salomatligi va mehnat qobiliyatiga ta'sir qiladi, bu esa iqtisodiy mahsuldorlikning pasayishiga olib keladi.

II. Tabiiy resurslarning qisqarishi. Tabiiy resurslarning noto'g'ri boshqarilishi yoki ifloslanishi natijasida qishloq xo'jaligi, baliqchilik va o'rmon xo'jaligi sohalarida zarar ko'riladi. Masalan, tuproqning degradatsiyasi hosildorlikning pasayishiga olib keladi, bu esa oziq-ovqat xavfsizligiga tahdid soladi.

III. Iqlim o'zgarishi oqibatida yuzaga keladigan yo'qotishlar. Suv resurslarining kamayishi, qurg'oqchilik va toshqinlar kabi tabiiy ofatlar qishloq xo'jaligi va infratuzilmaga katta zarar keltiradi. Bu holat davlatning iqtisodiy rivojlanishini sekinlashtiradi va resurslarni tabiiy ofatlarni bartaraf etishga yo'naltirishga majbur qiladi.

IV. Turizmning pasayishi. Ekotizimlarning buzilishi va tabiiy muhitning yomonlashishi turistik diqqatga sazovor joylarning yo'qolishiga olib keladi, bu esa turizm daromadlarini kamaytiradi.

V. Kapital va infratuzilma zarar ko'rishi. Tabiiy ofatlar yoki ekologik muammolar natijasida ishlab chiqarish korxonalari va infratuzilma zarar ko'rishi mumkin. Masalan, toshqinlar yoki bo'ronlar energiya tizimlari va transport infratuzilmasini izdan chiqaradi.

VI. Atrof-muhitni tiklash xarajatlari. Atrof-muhitni qayta tiklash uchun sarflanadigan mablag'lar iqtisodiyotga qo'shimcha yuk bo'ladi. Masalan, ifloslangan suv manbalarini tozalash, o'rmonlarni qayta tiklash yoki yomonlashgan tuproqni reabilitatsiya qilish uchun katta miqdorda mablag' talab etiladi.

Atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish uchun quyidagi choralarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

1. Ekologik soliq va kvotalar joriy etish: Ifloslantiruvchi korxonalar uchun iqtisodiy jarimalar.

2. Qayta tiklanadigan energiya manbalariga sarmoya: Bu nafaqat ifloslanishni kamaytiradi, balki uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi.

3. Barqaror qishloq xo'jaligi va sanoat amaliyotlarini joriy etish: Resurslarni samarali boshqarish va ekologik zararlarni kamaytirish.

Agar ushbu muammolar vaqtida hal qilinmasa, iqtisodiyotga bo'lgan zararlarning ko'lami kelajakda yanada oshishi mumkin.

Atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatish uchun to'lovlar turli usullar va turli shakllarda amalga oshirilishi mumkin. Ushbu kontseptsiya atrof-muhitga zarar yetkazadigan korxonalar yoki odamlar o'z xatti-harakatlari uchun javobgarlikka tortilishi kerak degan fikrga asoslangan. Atrof-muhitga salbiy ta'sir uchun to'lovni joriy etishning bir nechta mumkin bo'lgan yondashuvlari quyidagilardan iborat:

Emissiya soliqlari: Hokimiyat zararli moddalarning atmosfera, suv yoki tuproqqa chiqilishiga soliq qo'yishi mumkin. Ushbu soliqlar korxonalarni chiqindilarini kamaytirishga yoki ekologik toza texnologiyalarni qo'llashga rag'batlantirishi mumkin.

Ekologik standartlarni buzganlik uchun jarima: Belgilangan ekologik standartlarni buzgan korxonalardan o'z harakatlari uchun jarimalar to'lash talab qilinishi mumkin.

Emissiya kvotalari tizimi: Korxonalarga emissiya ruxsatnomalari berilishi mumkin va ularni o'zaro sotishlari mumkin. Bu chiqindilarni kamaytirish uchun moliyaviy rag'bat yaratadi.

Tabiiy resurslardan foydalanish uchun litsenziyalar: Tabiiy resurslardan foydalanish uchun litsenziyalar korxonalarga berilishi mumkin va ular ushbu litsenziyalar uchun ishlatilgan resurslar miqdoriga qarab to'lashlari mumkin.

2.1-jadval

Ekologik soliqlar va ifloslanish kvotalari savdosi tizimining iqtisodiy samaradorligi¹⁰.

Mamlakat	Atrof-muhit solig'i	Soliq/kvota foizi	Manba
Shvetsiya	Fotoalbom yoqilg'ilarga uglerod solig'i (1991-yilda kiritilgan).	Bir tonna CO ₂ uchun \$139 (2023)	Shvetsiya Atrof-muhit va energetika vazirligi.
Kanada	Fotoalbom yoqilg'ilarni yoqish uchun qo'llaniladigan uglerod solig'i.	Bir tonna CO ₂ uchun 50 dollar (2022). 2030-yilga kelib 170 dollargacha ko'tarilishi rejalashtirilgan.	Britaniya Kolumbiyasi hukumatining iqlim bo'yicha harakat rejasi.
Yevropa Ittifoqi	EI emissiya savdo tizimi (EI ETS).	Kvota narxi: CO ₂ tonnasi uchun €90 (2023).	Yevropa Komissiyasi, EI ETS taraqqiyot hisobotlari.
Buyuk Britaniya	Elektr va gaz uchun iqlim o'zgarishi to'lovi (CCL).	Taxminan Elektr energiyasi uchun kVt/soat uchun 0,775p (2022).	Buyuk Britaniya biznes, energetika va sanoat strategiyasi departamenti.
Janubiy Koreya	Emissiya savdosi tizimi (K-ETS).	O'rtacha kvota narxi: CO ₂ tonnasi uchun \$30 (2022).	Janubiy Koreya Atrof-muhit vazirligi.
Yaponiya	Iqlim o'zgarishini yumshatish uchun soliq bo'yicha uglerod solig'i.	Bir tonna CO ₂ uchun ¥289 (2023).	Yaponiya Atrof-muhit vazirligi.
Avstraliya	Uglerod narxini belgilash mexanizmi (2012-2014, bekor qilingan).	Bir tonna CO ₂ uchun 23 AUD dollari (dastlabki).	Avstraliyaning iqlim o'zgarishi, energiya, atrof-muhit va suv departamenti.
Amerika Qo'shma Shtatlari	AB32 bo'yicha Cap-and-trade dasturi.	Kvota narxi: CO ₂ tonnasi uchun \$28 (2023).	Kaliforniya havo resurslari kengashi (CARB).

Atrof-muhit to'lovlari: Atrof-muhit uchun zararli deb hisoblangan ba'zi mahsulotlar yoki faoliyatlarga to'lovlar yoki bojlar qo'yish.

Bunday chora-tadbirlarning joriy etilishi atrof-muhitga nisbatan mas'uliyatli munosabatni rivojlantirishga yordam beradi va yanada samarali va ekologik toza texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etishni

¹⁰ <https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/sites/default/files/2023-10/State%20and%20Trends%20of%20Carbon%20Pricing%202023.pdf>

rag'batlantiradi. Biroq, salbiy iqtisodiy oqibatlariga yo'l qo'ymaslik va yukni jamiyatning turli qatlamlari o'rtasida adolatli taqsimlanishini ta'minlash uchun bunday choralarni muvozanatlash muhimdir.

Ekologik soliqlardan olingan byudjet tushumlari hozirgi bosqichda milliy soliq tizimlaridagi o'zgarishlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi, soliqlardan olinadigan daromad manbai iqtisodiy funktsiyalardan atrof-muhitning ifloslanishi va iqlim o'zgarishiga olib keladigan faoliyatga¹¹ o'tadi. Davlatning muhim vazifasi hisoblangan fiskal siyosat va ekologik faoliyatni tartibga solish ekologik soliqlar va to'lovlar kabi vositalarni ishlab chiqish yo'li bilan birlashtirishdir. Chet elda bunday soliq tizimi keng tarqaldi. Evropa Ittifoqi Statistika idorasining ta'rifiga ko'ra, atrof-muhit solig'i - bu asosi atrof-muhitga o'ziga xos salbiy ta'sir ko'rsatadigan ob'ektning jismoniy xarakteristikasi bo'lgan soliq, agar u aniqlanmagan bo'lsa, unga aloqador boshqa ob'ekt¹². Bu yerda ekologik soliqqa tortish kompaniyalarni ishlab chiqarishni tashkil qilishning eng ekologik toza variantlarini tanlashga rag'batlantirish sifatida qo'llaniladi¹³.

XX asrning oxirida ko'plab Yevropa mamlakatlari (Fransiya, Shvetsiya, Germaniya, Norvegiya) ekologik soliqlarga faol qiziqish bildirdi. Bugungi kunda ekologik komponent ko'plab mamlakatlarning soliq tizimlarida sezilarli o'rin¹⁴ egallaydi. Masalan, Buyuk Britaniyada iqlim o'zgarishi, chiqindilarni utilizatsiya qilish, tosh qazish va boshqalarga soliq tizimi mavjud. Germaniyada¹⁵ chiqindilar, shovqin ta'siri, tabiiy resurslardan foydalanish uchun to'lovlar, suvni olish uchun to'lovlar, chiqindilarni utilizatsiya qilish uchun to'lovlar, transport solig'i, energiya solig'i va yer soliqlari mavjud. XX asrning 80-yillaridan boshlab Xitoyda atrof-muhitni ifloslantirish uchun to'lov joriy etildi. to'rt-yil oldin ekologik soliq bilan almashtirildi va shu bilan korxonalarni ekologik toza ob'ektlarni ishga tushirishga rag'batlantiradi.

Ekologik soliqlar, yig'imlar va atrof-muhit maqsadlari uchun boshqa iqtisodiy vositalar Shvetsiyada keng qo'llaniladi. Shvetsiya hukumatining ma'lumotlariga ko'ra, Shvetsiyada 70 ga yaqin bozor asosidagi vositalar mavjud. Ekologik soliqlar va to'lovlardan olingan umumiy daromad-yiliga 68 milliard SEK (7 milliard evro) ni tashkil etadi."

¹¹ Atrof-muhit bilan bog'liq soliq tushumlari. In: Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti (OECD): sayt. Quyidagi manzilda [mavjud](https://stats.oecd.org): <https://stats.oecd.org>.

¹² Dunyoda Yevropa Ittifoqi atrof-muhit. Mavjud: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=The_EU_in_the_world_-_environment.

¹³ Kirova E., Bezverkhii A. Stanovlenie sistemy ekologicheskogo nalogooblozheniya v Rossii. Izvestiya Dal'nevostochnogo federal'nogo universiteta. Ekonomika i upravlenie, 2018, No 2(86), pp. 119-127

¹⁴ Sevka V.G., Kovtun E.V. Osobennosti primeneniya ekologicheskogo naloga v zarubezhnykh stranakh i ego znachenie dlya munitsipal'noi ekonomiki. Upravlenie v usloviyakh global'nykh mirovykh transformatsii: ekonomika, politika, pravo: sbornik nauchnykh trudov. Sevastopol, 2019, 422-426 betlar

¹⁵ Чижикова О.А., Чижикова О.Н. Экологическое налогообложение в странах Европы. Вестник Донецкого национального университета, 2016, № 2, Стр. 126-134.

Ekologik soliqlarning samaradorligi va byudjetga daromad olish o'rtasidagi murosaa Shvetsiya uglerod solig'ini rivojlantirish tarixida yaqqol ko'rinadi. Ekologik soliqning Shvetsiyaning yalpi ichki mahsulotiga nisbatan past ulushi samarasiz soliqqa tortishning natijasi emas. Bu erda haqiqat aksincha – uglerod solig'i uzoq vaqtdan beri samarali bo'lib kelgan, shuning uchun soliq bazasi allaqachon qulab tushgan. Ammo bilvosita soliq vazifalarini bajaradigan soliq deb hisoblanadigan soliqlar mavjud: suv solig'i, uglevodorodlarni qazib olishdan olingan qo'shimcha daromad solig'i, foydali qazilmalarni qazib olishdan olinadigan soliq. Bundan tashqari, mamlakatimizda ekologik to'lovlar va to'lovlar tizimi mavjud: atrof-muhitga salbiy ta'sir uchun to'lov, foydalanish yig'ivi, o'rmon resurslaridan foydalanganlik uchun to'lov, suv ob'ektidan foydalanganlik uchun to'lov, ekologik yig'im va boshqalar.

Amerika Qo'shma Shtatlarini ijobiy iqtisodiy rag'batlantirish usullaridan biri bu banklarni kreditlashning maxsus tizimidir. Masalan, Qo'shma Shtatlarda 1998-yildan beri faoliyat yuritib kelayotgan Milliy banklar Assotsiatsiyasi tashkil etilgan bo'lib, unga tashlandiq suvli hududlarni sotib oluvchi, ularni tiklaydigan va uzoq muddatli ishlashini ta'minlovchi, shuningdek ekologik kreditlarni xayriya (sotish) bilan shug'ullanadigan "ekobanklar" kiradi. Bunday kreditni sotib olgan tadbirkor uni mahalliy atrof-muhit organiga iqtisodiy faoliyat uchun ruxsatnoma olish uchun topshiradi va u atrof-muhitni tiklash ishlarini bajarishi shart emas.

Atrof-muhit ifloslanganligi va chiqindilarni utilizatsiya qilganligi uchun kompensatsiya to'lovlari O'zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi organlari tomonidan yig'iladi (kommunal kanalizatsiya tarmoqlariga ifloslantiruvchi moddalar uchun ortiqcha chiqindilar uchun kompensatsiya to'lovlari hisobga olinmagan holda) yig'iladi va quyidagicha taqsimlanadi¹⁶:

1. O'zbekiston Respublikasi hududida atrof-muhit ifloslanganligi va chiqindilarni chiqarish uchun kompensatsiya to'lovlarining bir qismi O'zbekiston Respublikasi Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish vazirligi tomonidan yig'iladi va quyidagicha tarzda taqsimlanadi:

-74 foiz O'zbekiston Respublikasi Uy-joy kommunal xizmat vazirligi uy-joy kommunal rivojlantirish jamg'armasiga;

-26 foiz O'zbekiston Respublikasi byudjetiga.

Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va chiqindilar bilan bog'liq ishlarni bajarish uchun mablag'lar quyidagi manbalardan shakllantiriladi:

1. Atrof-muhit ifloslanishi va chiqindilarni utilizatsiya qilish uchun kompensatsiya to'lovlari miqdorining 74 foizi;

¹⁶ <https://lex.uz/docs/3971356>

2. Shahar va boshqa aholi punktlarining shahar kanalizatsiya tarmoqlariga ifloslantiruvchi moddalarning ortiqcha chiqindilari uchun kompensatsiya to'lovlari miqdorining 74 foizi;

3. Baxtsiz hodisalar natijasida (tanlab eritmaga o'tkazish, chiqindilarni utilitatsiya qilish) atrof-muhitga yetkazilgan zarar uchun tabiiy resurslardan foydalanuvchidan yig'ilgan pul va jarimalar miqdorining 74 foizi;

2. Maqsadga muvofiq va noaniq foydalanish (yo'q qilish) maqsadida olingan tabiiy resurslar va ulardan xom-ashyo uchun to'lov miqdorining 40 foizi;

3. Tabiiy resurslarni xo'jalik va boshqa faoliyat natijasida tabiiy ob'ektlarga yetkazilgan zararni qoplash uchun tabiiy resurslardan yig'iladigan mablag'larning 40 foizi;

4. Tabiatni muhofaza qilish to'g'risidagi qonunchilikni buzganlik uchun aybdor jismoniy va yuridik shaxslardan ma'muriy-sud tartibida undirilgan jarima va pul mablag'larining 74 foizi, hayvonot va hayvonot dunyosidan foydalanish bilan bog'liq qonunchilikni buzganlik uchun undirilgan jarima va pullar bundan mustasno;

5. Atrof-muhitni muhofaza qilish va atrof-muhit obyektlariga yetkazilgan zararni qoplash to'g'risidagi qonunchilikni buzganlik uchun chet el fuqarolaridan yoki boshqa davlatlarning yuridik shaxslaridan ma'muriy va sud tartibida undirilgan jarima va pul mablag'lari, o'simlik dunyosi va obyekt obyektlaridan foydalanish bilan bog'liq qonunchilikni buzganlik uchun undirilgan jarima va pul mablag'larining 74 foizi chiqarib tashlandi;

6. Davlat o'rmon fondiga kiritilmagan daraxtlar va butazorlarni kesish uchun to'lov miqdorining 74 foizi;

7. Atrof-muhitni muhofaza qilish tadbirlarini birgalikda moliyalashtirishda ishtirok etuvchi yuridik shaxslarning mablag'lari;

8. Yuridik va jismoniy shaxslar, shu jumladan xayriya tashkilotlarining xayriya xayriyalari;

9. Ekologik tadbirlar va harakatlar mablag'lari;

10. Fondning vaqtincha bo'sh pul mablag'larini O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari depozitlariga joylashtirishdan tushgan daromadlar tushumlari;

11. Qonun bilan ta'qiqlanmagan boshqa manbalar.

2.2. Iqtisodiy faoliyat va atrof-muhitni muhofaza qilishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash. Ekologik tamoyillarni tartibga soluvchi asosiy huquqiy hujjatlar

Zamonaviy iqtisodiy siyosatning muhim yo'nalishlari va atrof-muhitni muhofaza qilish iqtisodiy faoliyatni davlat tomonidan qo'llab-

quvvatlash hisoblanadi. Bunday sharoitlarda davlat vazifasi muvozanatli iqtisodiy o'sish, barqaror rivojlanish va atrof-muhitni muhofaza qilishdan iborat bo'lib ular quyidagilarda namoyon bo'ladi.

Moliyaviy yordam.

- Subsidiyalar va grantlar: Davlat ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqaradigan yoki atrof-muhitga ta'sirini kamaytiradigan texnologiyalarni joriy etadigan korxonalarga subsidiyalar va grantlar berishi mumkin.

- Soliq imtiyozlari: energiya tejaydigan texnologiyalarni qo'llaydigan yoki qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanadigan korxonalarga soliq imtiyozlarini berish.

Atrof-muhit standartlari: chiqindilar hajmi, chiqindilarni boshqarish, energiya iste'moli va atrof-muhit talablariga rioya qilishni ta'minlash uchun boshqa parametrlar bo'yicha ob'ektlar uchun qat'iy standartlarni belgilash.

Litsenziyalash: faoliyati o'ta xavfli moddalar yoki ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan korxonalarni litsenziyalash tizimini joriy etish.

Ta'lim va xabardorlik:

- Ekologik mas'uliyatni targ'ib qilish: aholi va tadbirkorlarni ekologik masalalar bo'yicha o'qitish maqsadida axborot kampaniyalarini o'tkazish.

- Trening: Tadbirkorlar va ishchilarni ekologik toza texnologiyalar va amaliyotlar to'g'risidagi bilimlarini o'qitish va yangilashda qo'llab-quvvatlash.

Atrof-muhit investitsiyalar:

- Tadqiqotlarni moliyalashtirish: Barqaror rivojlanishni rag'batlantirish uchun yashil texnologiyalar va innovatsiyalar bo'yicha tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash.

- Infratuzilma investitsiyalari: atrof-muhitga ta'sirni kamaytirish uchun infratuzilma qurilishi va modernizatsiya loyihalarini moliyalashtirish (masalan, jamoat transporti, velosiped yo'llari).

Me'yoriy hujjatlar bazasi:

- Ekologik qonunchilikni buzganlik uchun javobgarlikni kuchaytirish: Belgilangan ekologik me'yorlarga mos kelmaydigan korxonalar uchun qattiqroq javobgarlikni joriy etish.

- Ekologik qonunchilikni ishlab chiqish: Atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi qonunchilikni yangi texnologiyalar va muammolarni hisobga olgan holda doimiy yangilash va takomillashtirish.

Ekologik infratuzilmani rivojlantirish:

O'zbekistonda ekologik tamoyillarni tartibga soluvchi asosiy huquqiy hujjatlar

Hujjat nomi	Tavsif	Qabul qilingan sana
O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi	Konstitutsiyaning 50-moddasida atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish davlat va fuqarolarning burchi sifatida belgilangan.	1992-yil
"Atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonun	Ushbu qonun atrof-muhitni muhofaza qilish tamoyillari, ekologik ekspertiza, monitoring va ekologik xavfsizlikka oid normalarni belgilaydi.	1992-yil (so'nggi tahrirlar bilan)
"Ekologik nazorat to'g'risida"gi qonun	Ekologik nazoratning davlat, jamoat va ichki shakllarini belgilab, atrof-muhitni muhofaza qilishdagi majburiyatlarni tartibga soladi.	2013-yil
"Ekologik ekspertiza to'g'risida"gi qonun	Loyiha va dasturlarning atrof-muhitga ta'sirini baholash va tasdiqlash tizimini o'rnatadi.	2000-yil
"Tabiiy resurslardan foydalanish to'g'risida"gi qonun	Tabiiy resurslardan samarali foydalanish va ularni muhofaza qilish bo'yicha talablarni belgilaydi.	1997-yil
"Qayta tiklanadigan energiya manbalari to'g'risida"gi qonun	Quyosh, shamol va boshqa qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish uchun huquqiy asoslarni yaratadi.	2019-yil
"Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risida"gi qonun	Havo sifatini yaxshilash va atmosferaga chiqariladigan zararli moddalarni nazorat qilishga oid qoidalarni belgilaydi.	1996-yil
Davlat ekologik dasturlari	Ekologik muammolarni hal qilish va yashil iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha davlat tomonidan tasdiqlangan strategik dasturlar.	Har-yili yangilanadi
O'zbekistonning xalqaro ekologik konvensiyalardagi ishtiroki	BMTning Iqlim o'zgarishi, Biologik xilma-xillikni muhofaza qilish va boshqa ekologik konvensiyalariga qo'shilish orqali xalqaro majburiyatlarni bajaradi.	1990-yillar va undan keyingi davr

Infratuzilmani qurish va takomillashtirish, barqaror rivojlanish uchun investitsiyalar (masalan, yo'llarni tozalash, suv tozalash, jamoat transporti).

Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik:

Tajriba almashish va yordam olish uchun xalqaro ekologik dasturlar va bitimlarda ishtirok etish.

O'zbekiston ekologiya darajasini oshirish ustida faol ish olib bormoqda va tabiiy resurslardan mas'uliyatli foydalanish, atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirishga qaratilgan tashabbuslarni qo'llab-quvvatlamoqda.

Barqaror taraqqiyotni ta'minlash, tabiiy resurslarni saqlab qolish va atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish uchun davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va atrof-muhitni muhofaza qilish birgalikda amalga oshirilishi lozim.

Ushbu hujjatlar O'zbekistonda ekologik tamoyillarni tartibga solishda asosiy o'rin tutadi va davlatning ekologik barqarorlikni ta'minlashga bo'lgan intilishini aks ettiradi. Bu hujjatlar atrof-muhitni muhofaza qilishni davlat, jamoatchilik va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikda amalga oshirishga yo'naltirilgan.

2.3. Ekologik tadbirkorlik va Ekologik sug'urta.

Tadbirkorlik nafaqat iqtisodiy taraqqiyotga, balki zamonaviy dunyoning sivilizasiyalashgan rivojlanishiga ham hissa qo'shgan haqida umumiy kelishuv mavjud. Innovasion jarayonlar amalga oshirilganda, iqtisodiyot bilimga asoslangan va barqaror rivojlanish tamoyillari amal qilgandagina ijtimoiy farovonlik oshishi mumkin.

Tadbirkorlikni rivojlantirish uchun nafaqat iqtisodiy va siyosiy omillar, balki madaniy, ya'ni qadriyatlar va e'tiqodlar tizimi, an'analar, ishonch, oilaviy rishtalar, iqlim ham muhimdir¹⁷ Ekologik tadbirkorlik mahalliy rivojlanish bilan ham chambarchas bog'liq bo'lib, u uyg'unlashgan va tizimli jamoa harakatlariga asoslangan, uning ehtiyojlarini qondirish va uning umumiy rivojlanishiga hissa qo'shishga qaratilgan. Bu tabiiy muhit uchun qadriyatlarni hurmat qilish, fazoviy tartibni ehtiyotkorlik bilan yaratish, ifloslanishni kamaytirish va ekologik toza texnologiyalardan foydalanishga asoslangan ekologik xabardorlikni oshirishni qamrab olish uchun kengaytirilishi kerak.

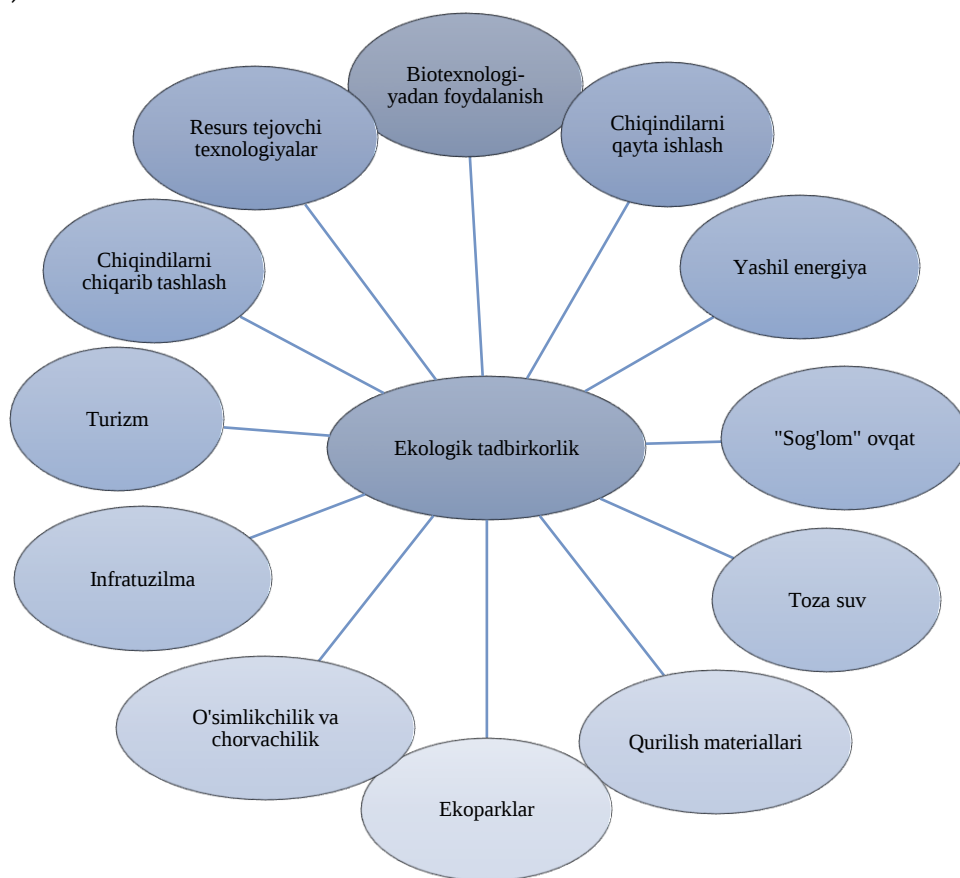
Ekologik tadbirkorlik, shuningdek, eko-tadbirkorlik yoki yashil tadbirkorlik sifatida ham tanilgan. Ekologik tadbirkorlik - ekologik barqarorlik va ijtimoiy mas'uliyatga katta e'tibor qaratadigan biznesni boshlash va boshqarish amaliyotini anglatadi. Tadbirkorlar (ekologik) nafaqat foyda keltiradigan, balki atrof-muhit va jamiyatga ijobiy hissa qo'shadigan korxonalar yaratishni maqsad qiladi. Ushbu yondashuv biznesning asosiy strategiyasi va qarorlar qabul qilish jarayonlariga ekologik masalalarni integratsiyalashni o'z ichiga oladi.

¹⁷

https://www.researchgate.net/publication/317761532_Ecological_entrepreneurship_and_sustainable_developm

Ekologik tadbirkorlik bu ehtiyojlarni qondirish maqsadida atrof – muhitga nisbatan ijtimoiy mas'uliyatni his qilgan holda, ekologik barqaror va toza texnologiyalardan foydalanishga qaratilgan, tavakkalchilikka asoslangan tashabbuskor faoliyatdir¹⁸.

Eko-tadbirkorlik-ifloslanishning oldini olish, resurs va tabiatni tejovchi texnologiyalar, atrof-muhitni yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshiradigan biotexnologiyalardan foydalanish, qayta ishlash, yashil energiya, "sog'lom" oziq-ovqat, toza suv, qurilish mollari, ekoparklar, chiqindilarni yo'q qilish, turizm, infratuzilma, ekinlar va hayvonlarni ko'paytirish, qurilishni ta'minlaydigan tadbirkorlik faoliyatini o'z ichiga oladi. (2.1 rasm)

2.1-rasm. Ekolog tadbirkorlik faoliyati yo'nalishlari.

Ekologik tadbirkorlikning maqsadi atrof-muhitni tozalash, toza texnologiyalarni tarkatish, qayta ishlash va zhamiyat bilimlari va xabardorligini chukurlashtirish, yashil, yanada ekologik toza iqtisodiyotni yaxshilashga intilish bilan bogliq loyihalarni yaratish va amalga oshirishdir.

Ekologik tadbirkorlikning asosiy afzalliklari va kamchiliklari

Ekologik tadbirkorlik tadbirkorning o'zi uchun ham, kengroq jamiyat va atrof-muhit uchun ham ko'plab afzalliklarni taqdim etadi.

¹⁸ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Ekologik tadbirkorlikning asosiy afzalliklari¹⁹

Xususiyati	Afzalligi
Atrof-muhitga ijobiy ta'siri	Asosiy afzalliklardan biri atrof-muhitni muhofaza qilish va barqarorlikka hissa qo'shish qobiliyatidir. Atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha tadbirkorlar ekotizimlarga salbiy ta'sirlarni kamaytiradigan, ifloslanishni kamaytiradigan va resurslarni tejashga yordam beradigan mahsulot va xizmatlarni yaratishga e'tibor qaratadi.
Innovasiyalar va texnologik yutuqlarning mavjudligi	Atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha tadbirkorlar ko'pincha yashil texnologiyalar va barqaror amaliyotlarda innovasiyalarni olib boradilar. Bu nafaqat biznesga, balki butun jamiyatga foyda keltiradigan yangi, ekologik toza yechimlar va texnologiyalarni ishlab chiqishga olib kelishi mumkin.
Bozor imkoniyatlari	Atrof-muhit muammolaridan xabardorlik oshgani sayin barqaror mahsulot va xizmatlarga talab ortib bormoqda. Atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha tadbirkorlar o'sib borayotgan bozorga kirib, ekologik toza variantlarni birinchi o'ringa qo'yadigan iste'molchilarga xizmat ko'rsatish orqali raqobatdosh ustunlikka ega bo'lishlari mumkin.
Yashil bozorlar va sertifikatlar o'tishi	Ko'pgina sanoat va bozorlar ekologik toza mahsulotlar uchun yashil sertifikatlar va yorliqlarni taklif qiladi. Ushbu standartlarga muvofiq, ekologik tadbirkorlar ixtisoslashgan bozorlarga kirishlari va barqarorlikka sodiqligini namoyish etishlari mumkin.
Korporativ ijtimoiy javobgarlikning yuqoriligi	Ekologik jihatdan barqaror amaliyotlarni qabul qilish kompaniyaning obro'sini oshirishi va uning KIM tashabbuslariga hissa qo'shishi mumkin. Ko'pgina iste'molchilar va investorlar qaror qabul qilishda kompaniyaning ijtimoiy va ekologik mas'uliyatini tobora ko'proq hisobga olishmoqda.
Uzoq muddatda xarajatlarni tejash	Yashil texnologiyalar va amaliyotlarni joriy qilish bilan bog'liq dastlabki xarajatlar yuqori bo'lsa-da, uzoq muddatda korxonalar energiya samaradorligi, chiqindilarni kamaytirish va resurslarni optimallashtirish orqali ko'pincha xarajatlarni tejashga erishishlari mumkin.
Hukumatning qo'llab-quvvatlashi	Hukumatlar ko'pincha atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan amaliyotlarni qo'llaydigan korxonalarni rag'batlantiradi va qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu imtiyozlar soliq imtiyozlari, grantlar yoki subsidiyalarni o'z ichiga olishi mumkin, bu tadbirkorlar uchun yashil tashabbuslarni amalga oshirish uchun moliyaviy jihatdan foydalidir.

¹⁹ Turobova, H., & Amonov, S. (2024). Ecological entrepreneurship as a sustainable business model. *Miasto Przyszłości*, 47, 466–476. Retrieved from <https://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/3166>

Iste'dodlarni jalb qilish	Xodimlar, ayniqsa, yosh avlodlar barqarorlikni birinchi o'ringa qo'yadigan ish beruvchilarni tobora ko'proq qidirmoqda. Atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha tadbirkorlik atrof-muhitni muhofaza qilish va ijtimoiy mas'uliyat bilan bog'liq qadriyatlarga mos keladigan ish joyini ta'minlash orqali yuqori iste'dodlarni jalb qilishi mumkin.
Normativ o'zgarishlarga chidamlilik	Atrof-muhit muammolariga global e'tiborni hisobga olgan holda, barqaror amaliyotlarni faol ravishda qabul qiladigan korxonalar kelajakdagi tartibga solish o'zgarishlariga yaxshiroq moslashishlari mumkin. Bu rivojlanayotgan atrof-muhit qoidalariga kamroq amal qiladigan korxonalarga nisbatan raqobatdosh ustunlikni ta'minlashi mumkin.
Uzoq muddatli yashovchanlik	Atrof-muhit muammolari ko'proq e'tiborga olinsa, barqarorlikni birinchi o'ringa qo'yadigan korxonalar uzoq muddatda yashovchanligi yanada oshadi. O'zgaruvchan iste'molchilarning xohish-istaklari va tartibga soluvchi muhitlarga moslashish tadbirkorlik tashabbusining umumiy hayotiyli va uzoq umr ko'rishiga hissa qo'shishi mumkin.

Ekologik tadbirkorlik ko'plab afzalliklarga ega bo'lsa-da, ekologik barqaror biznes amaliyotini qo'llash bilan bog'liq potensial kamchiliklar va muammolarni tan olish muhimdir. Kamchiliklar 2.3-jadvalda keltirilgan.

2.3-jadval

Ekologik tadbirkorlikning kamchiliklari

Xususiyati	Kamchiligi
Yuqori boshlang'ich xarajatlar	Ekologik toza texnologiyalar va amaliyotlarni joriy qilish dastlabki yuqori xarajatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Tadbirkorlar barqaror infratuzilma, qayta tiklanadigan energiya manbalari yoki ekologik toza materiallar uchun zarur bo'lgan dastlabki investisiyalarni ta'minlashda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin.
Bozorda mavqega ega bo'lishdagi muammolar	Barqaror mahsulot va xizmatlarga bo'lgan talab hali ham ma'lum bozorlarda nisbatan past bo'lishi mumkin. Tadbirkorlar iste'molchilarni ekologik toza variantlarga ustunlik berishga ishontirishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin, ayniqsa, agar bu mahsulotlar qimmatroq yoki kamroq qulay deb hisoblansa.
Resurslar bilan ta'minlanganlikni cheklanganligi	Ekologik tadbirkorlar, ayniqsa, barqaror yoki mas'uliyatli manbalarga tayansa, xom ashyo kabi resurslar bilan ta'minlanishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Ushbu cheklov ularning korxonalarining kengayishiga ta'sir qilishi mumkin.
Texnologik xavflar	Ba'zi ekologik toza texnologiyalar nisbatan yangi yoki keng miqyosda sinovdan o'tmagan bo'lishi mumkin. Tadbirkorlar ushbu texnologiyalarning ishonchliligi va ishlashi bilan bog'liq xavf-xatarlarga duch kelishi mumkin, bu esa operasion muammolarga olib kelishi mumkin.
Tartibga solish noaniqligi	Atrof-muhit qoidalari vaqt o'tishi bilan o'zgarishi mumkin va tadbirkorlar kelajakdagi siyosat bilan bog'liq noaniqlikka duch kelishi mumkin. Normativ-huquqiy hujjatlardagi o'zgarishlar ekologik biznesning hayotiyli va raqobatbardoshligiga ta'sir qilishi mumkin.
Iste'molchilarning fikri	Barqarorlikka bo'lgan qiziqish ortib borayotganiga qaramay, ba'zi iste'molchilar o'zlarining ekologik sa'y-harakatlarini bo'rttirib yoki yolg'on da'vo qiladigan "yashil yuvish"ga shubha bilan qarashlari mumkin. Bu

	iste'molchilar o'rtasida ishonchsizlik va shubhaga olib kelishi mumkin.
Raqobat muammolari	Ekologik tadbirkorlik barqarorlikka ustuvor ahamiyat bermaydigan an'anaviy korxonalarning raqobatiga duch kelishi mumkin. Agar iste'molchilar narxni ekologik nuqtai nazardan ustun qo'ysa, faqat barqarorlikka e'tibor qaratadigan korxonalar raqobatlasha olishi mumkin.
Cheklangan ta'sir ko'lam	Alohida ekologik korxonalar barqarorlikka hissa qo'shsa-da, kengroq tizimli o'zgarishlar bilan solishtirganda ta'sir cheklangan bo'lishi mumkin. Tadbirkorlar hamkorlik va tizimli o'zgarishlarsiz keng ko'lamli atrof-muhitni yaxshilashga ta'sir o'tkazishni qiyin deb bilishlari mumkin.
Ta'minot zanjiri murakkabligi	Barqaror materiallarni olish va shaffof va axloqiy ta'minot zanjirini ta'minlash murakkab bo'lishi mumkin. Tadbirkorlar ekologik va axloqiy standartlarga javob beradigan yetkazib beruvchilarni aniqlash va ular bilan hamkorlik qilishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin.
Xabardorlikni pastligi	Ba'zi iste'molchilar va korxonalar ma'lum mahsulotlar yoki amaliyotlarning atrof-muhitga ta'siri haqida xabardor bo'lmasligi yoki tushunmasligi mumkin. Bozorni barqarorlik muhimligi haqida o'rgatish ko'p vaqt talab qiladigan va doimiy harakat bo'lishi mumkin.

Ushbu qiyinchiliklarga qaramay, ko'plab tadbirkorlar ekologik biznesni ijobiy o'zgarishlarni amalga oshirish, bozorda ajralib turish va ekologik barqarorlikka hissa qo'shish imkoniyati sifatida qarashadi. Ushbu kamchiliklarni bartaraf etish ko'pincha strategik rejalashtirish, innovasiyalar va uzoq muddatli barqarorlik maqsadlariga sodiqlikni o'z ichiga oladi

Xulosa qilib aytganda, ekologik tadbirkorlik ijobiy ekologik natijalarga hissa qo'shishdan tortib, o'sib borayotgan bozor tendensiyalaridan foydalanish va o'zgaruvchan biznes landshaftida raqobatdosh ustunlikka ega bo'lishgacha bo'lgan qator afzalliklarni taqdim etadi.

Atrof-muhit tadbirkorligi ekologik muammolarni hal qiluvchi, barqarorlikni rag'batlantiradigan va ijobiy ekologik natijalarga hissa qo'shadigan biznes modellarini yaratish va amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Ekologik tadbirkorlik sohasida bir nechta biznes modellari paydo bo'ldi va bu modellar ko'pincha ijtimoiy, ekologik va iqtisodiy fikrlarni birlashtiradi.

Ekologik sug'urta.

Atrof-muhitni sug'urtalash atrof-muhitga ifloslantiruvchi moddalarni chiqarishdan kelib chiqadigan da'volarga javob berish uchun mo'ljallangan. Ekologik sug'urta – bu korxona yoki tashkilotlarning atrof-muhitga yetkazishi mumkin bo'lgan zarar uchun javobgarlikni sug'urtalashga yo'naltirilgan mexanizm. Ushbu sug'urta ekologik xavflarni kamaytirish va ularga javobgarlikni tartibga solish uchun ishlatiladi.

Atrof-muhitni sug'urtalash yoki ifloslanish javobgarligi ko'plab imkoniyatlarga ega bo'lgan milliard dollarlik sanoatdir - har bir hisobda ifloslanish ta'siri mavjud.

Ekologik sug'urtaning afzalligi va kamchiligi

Afzalliklari	Kamchiligi
Ekologik barqarorlikni ta'minlashga hissa qo'shadi.	Qonunchilikning yetarli darajada rivojlanmaganligi: Ayrim mamlakatlarda ekologik sug'urta bo'yicha qonunchilikning mavjud emasligi yoki yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi.
Iqtisodiy barqarorlikni qo'llab-quvvatlaydi, chunki zarar qoplashda sug'urta kompaniyalari ishtirok etadi	Qimmatbaholigi: Ekologik sug'urta ko'pincha katta mablag' talab qilishi sababli kichik korxonalar uchun og'ir yuk bo'lishi mumkin.
Korxonalarning ekologik xavf-xatarlarni kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirishiga sabab bo'ladi	Xatarlarni baholashda murakkabliklar: Ekologik xavflarni to'g'ri baholashning qiyinligi sug'urta kompaniyalari uchun xatarlarni aniqlashda muammo tug'diradi.
Ekologik mas'uliyatni oshirishga Tabiatni muhofaza qilishga mas'uliyatli yondashishga imkon yaratadi.	Cheklangan sug'urta hajmi: Barcha turdagi ekologik zararlarni sug'urta qilish imkoni mavjud emas.
Investorlar uchun barqarorlik: Tabiatga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan loyihalarda investorlar uchun xavfsizlik yaratadi.	Sug'urta kompaniyalarining mas'uliyati cheklanganligi: Sug'urta kompaniyalari ba'zida zararni qoplashdan bosh tortishi mumkin, bu esa jabrlangan tomonlar uchun qiyinchiliklar tug'diradi.
Jabrlangan tomonlarni himoya qilishgan Tabiatga yetkazilgan zarardan jabrlangan jamoa yoki shaxslarning huquqlarini himoya qiladi	Qonunchilikning yetarli darajada rivojlanmaganligi: Ayrim mamlakatlarda ekologik sug'urta bo'yicha qonunchilikning mavjud emasligi yoki yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi.
Tabiiy resurslarni muhofaza qilishga ekologik sug'urta tabiiy resurslarni asrashga ko'maklashadi.	Qimmatbaholigi: Ekologik sug'urta ko'pincha katta mablag' talab qilishi sababli kichik korxonalar uchun og'ir yuk bo'lishi mumkin.

Iqtisodiyot jonlanayotganini ko'rib turibmiz, ekologik sug'urta bozori hech qachon kuchli bo'lmagan. Biz ishlab chiqarish, qayta ishlash, qurilish, chiqindilarni utilizatsiya qilish va qayta tiklanadigan energiya bilan bog'liq hisoblarda katta o'sishni ko'rdik. Korxonalar pandemiya inqirozi natijasida yuzaga kelgan bo'shliqlarni to'ldirish uchun kengayishni boshlaydilar va ifloslanish ta'siriga sezgir bo'lish juda muhimdir.

Ekologik sug'urtaning maqsadi- atrof-muhitni ifloslantirish oqibatida yuzaga keladigan iqtisodiy yo'qotishlarni qoplash; korxonalarni ekologik xavfsizlik qoidalariga rioya qilishga rag'batlantirish; ekologik xavflar tufayli jabrlangan tomonlarning zararini qoplash; korxonalarning ekologik mas'uliyatini oshirishdan iborat.

Ekologik sug'urta turlari:

1. **Javobgarlik sug'urtasi:** Korxonaning atrof-muhitga zarar yetkazishi oqibatida yuzaga keladigan moliyaviy majburiyatlarini sug'urtalash.

2. **Zarar qoplash sug'urtasi:** Tabiat resurslariga yoki infratuzilmaga yetkazilgan zararlarni qoplash.

3. **Tabiiy ofatlardan himoya sug'urtasi:** Tabiiy ofatlar oqibatida atrof-muhitga yetkazilgan zararlarni qoplash.

Ekologik sug'urtani samarali tashkil qilish uchun uning huquqiy asoslarini kuchaytirish va xavf-xatarlarni aniq baholash mexanizmlarini ishlab chiqish muhim hisoblanadi. Shuningdek, korxonalar va davlat o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish ham sug'urta samaradorligini oshirishga yordam beradi.

O'zbekistonda ekologik sug'urta tizimi hali keng rivojlanmagan. Biroq, ekologik sug'urtani rivojlantirish uchun quyidagi chora-tadbirlar muhim:

- Maxsus qonunchilik bazasini yaratish.
- Korxona va tashkilotlar uchun ekologik sug'urtani majburiy qilish.
- Xalqaro tajribani joriy etish orqali sug'urta xizmatlarini takomillashtirish.

Ekologik sug'urta tizimi davlat tomonidan nazorat qilinadigan mexanizmlar va xususiy sug'urta kompaniyalari orqali amalga oshirilishi mumkin. Shu orqali, iqtisodiyotning yashil rivojlanishi va ekologik xavfsizlikni ta'minlash maqsadlariga erishish osonlashadi.

2.4. Ekotizimlarni baholash natijalaridan foydalanishning asosiy yo'nalishlari.

Ekotizimlarni baholash natijalaridan foydalanishning asosiy yo'nalishlari quyidagilar:

1. **Tabiatni muhofaza qilish va ekologik rejalashtirish.** Ekotizim baholashlari tabiatni muhofaza qilish va barqaror boshqaruvni amalga oshirishda yordam beradi. Ular resurslarning taqsimlanishini, tabiiy muhitning o'zgarishlarini va ekologik xavflarni kuzatish uchun zarurdir. Bu natijalar ekologik siyosatni ishlab chiqishda va mahalliy ekologik strategiyalarni amalga oshirishda asos bo'lib xizmat qiladi.

2. **Iqtisodiy baholash.** Ekotizim xizmatlarining iqtisodiy qiymatini hisoblash orqali, ularni barqaror boshqarish uchun kerakli mablag'larni jalb

qilish mumkin. Ekotizimlarning iqtisodiy qiymatini aniqlash, ekologik sug'urta va tarmoqlararo hamkorlikni kuchaytirishga yordam beradi.

3. Resurslarni boshqarish va ekologik strategiyalarni ishlab chiqish. Ekotizimlar baholash orqali, resurslarni qanday yaxshiroq boshqarish, tabiiy boyliklardan samarali foydalanish va kelajakda ekologik inqirozlarning oldini olish mumkin. Bu, xususan, qishloq xo'jaligi va suv resurslarini boshqarish uchun muhimdir.

4. Barqaror rivojlanish va ijtimoiy o'zgarishlar. Ekotizim baholashlari, ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda, shuningdek, ekologik ta'sirlarni kamaytirishda asos bo'ladi. Ular ijtimoiy va ekologik o'zgarishlar o'rtasidagi bog'lanishni tushunishga yordam beradi, bu esa ijtimoiy adolat va barqaror rivojlanishning ta'minlanishiga xizmat qiladi.

5. Iqlim o'zgarishiga moslashish va unga qarshi kurashish. Ekotizimlarni baholash, iqlim o'zgarishining ta'sirini oldini olish va unga moslashish bo'yicha strategiyalarni ishlab chiqishda yordam beradi. Bu, o'z navbatida, ekologik xavflarni kamaytirish va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun kerak.

6. Ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar: Ekotizimlarni baholash natijalari, ilmiy izlanishlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ular yangi texnologiyalar va innovatsiyalarni ishlab chiqish uchun muhim ma'lumot manbaidir.

Bu yo'nalishlar orqali, ekotizimlarni baholash nafaqat ekologik masalalarga, balki iqtisodiy va ijtimoiy jihatlariga ham keng qamrovli yondashishga imkon beradi.

Asosiy tushunchalar va atamalar

Atrof-muhitni muhofaza qilish (yoki tabiatni muhofaza qilish) - inson faoliyatining atrof-muhitga (tabiatga) salbiy ta'sirini cheklash va uning buzilishining oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar majmui.

"Atrof-muhit iqtisodiyoti" - iqtisodiy faoliyatning atrof-muhitga ta'siri natijasida yuzaga kelayotgan oqibatlarni eksternali, ya'ni tashqi samaralar sifatida talqin etishga asoslangan iqtisodiy fan.

Ekologik soliqlar-atrof-muhitni ifloslantiruvchi faoliyat uchun solinadigan soliqlar, iqtisodiy jihatdan atrof-muhitni muhofaza qilishni rag'batlantiradi.

Subsidiyalar va moliyaviy yordam-ekologik toza texnologiyalarni joriy etish va barqaror ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun davlat tomonidan moliyaviy yordamlar ko'rsatish.

Karbon solig'i, uglerod solig'i - neft, ko'mir va tabiiy gaz kabi fotoalbom yonilg'ilarni ishlab chiqarish, tarqatish yoki ulardan foydalanish bo'yicha hukumat tomonidan olinadigan atrof-muhit uchun haq.

Ekologik kompensatsiya-ifloslanish oqibatlarini kamaytirish uchun iqtisodiy choralar ko'rish va zararni qoplash.

Iqtisodiy yondashuv – cheklangan resurslardan oqilona foydalanishni nazarda tutadi.

Ijtimoiy yondashuv – global miqyosda ijtimoiy barqarorlik va madaniy xilma-xillikni ta'minlashga yo'naltirilgan yondashuv.

Ekologik yondashuv – har qanday ekologik tizimlarning normal faoliyat yuritishini ta'minlashga xizmat qiluvchi yondashuv.

Ekologik tadbirkorlik - ekologik barqarorlik va ijtimoiy mas'uliyatga katta e'tibor qaratadigan biznesni boshlash va boshqarish amaliyotini anglatadi.

Ekologik sug'urta - bu korxona yoki tashkilotlarning atrof-muhitga yetkazishi mumkin bo'lgan zarar uchun javobgarlikni sug'urtalashga yo'naltirilgan mexanizm.

Uttillashtirish (yo'q qilish) dasturlari – iste'molchilarga atrof-muhitga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan mahsulotni sotib olishda muayyan summani to'lash va mahsulotni keyinchalik tegishli markazlarga qayta ishlash yoki yo'q qilish uchun topshirganda to'langan summani qaytarishni ko'zda tutuvchi dastur.

Takrorlash uchun savollar

1. Atrof muhitni muhofaza qilishning iqtisodiy asoslari nimalarga asoslanadi?
2. Ekologik soliqlar qanday iqtisodiy samaradorlikka ega?
3. Ifloslanish kvotalari savdo tizimlarining afzalliklari nimalardan iborat?
4. Bozor mexanizmlarining yashil iqtisodiyotdagi roli qanday?
5. Karbon soliqlari va karbon savdosi tizimlari qanday farqlanadi?
6. Qayta tiklanadigan energiya subsidiyalarining ekologik va iqtisodiy ahamiyatini izohlang.
7. Atrof muhitni muhofaza qilishning iqtisodiy mexanizmlari qanday asosiy turlarga bo'linadi?
8. Ekologik soliqlar qanday maqsadda joriy qilinadi va ularning afzalliklari nimada?
9. Savdo tizimlari orqali ifloslanish darajasini qanday kamaytirish mumkin?
10. O'zbekistonning atrof-muhitni muhofaza qilishdagi iqtisodiy mexanizmlari qanday takomillashtirilishi kerak?
11. Xalqaro tajribada qaysi davlatlar atrof muhitni himoya qilishning iqtisodiy mexanizmlarini samarali qo'llashadi?

III-BOB. YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISHNING IQTISODIY MEXANIZMLARI VA SHARTLARI

Reja:

3.1. "Yashil iqtisodiyot" tamoyillari va vositalari va uning barqaror rivojlanishga o'tishdagi hissasi.

3.2. O'zbekistonda "yashil iqtisodiyot"ga o'tishning o'ziga xos xususiyatlari.

3.1. "Yashil iqtisodiyot" tamoyillari va vositalari va uning barqaror rivojlanishga o'tishdagi hissasi.

Yashil iqtisodiyotga o'tish, global iqlim o'zgarishlari, tabiiy resurslarning kamayishi va atrof-muhitning yomonlashuvi kabi muammolarni hal qilishda muhim qadamdir. Ushbu jarayon, iqtisodiyotni barqaror rivojlanish tamoyillari asosida qayta shakllantirishni, ya'ni energiya va resurslarni samarali ishlatishni, ekologik zararlarni kamaytirishni hamda ijtimoiy tenglikni ta'minlashni o'z ichiga oladi.

Yashil iqtisodiyotga o'tishning muvaffaqiyati, asosan, iqtisodiy mexanizmlarning to'g'ri tashkil etilishiga va bu jarayonning qattiq shartlari bajarilishiga bog'liq. Ushbu mexanizmlar davlat siyosatining asosiy yo'nalishlarini belgilab berishi, biznes faoliyatini ekologik talablarga moslashtirishda rag'batlantiruvchi bo'lib xizmat qilishi lozim. Shuningdek, yashil iqtisodiyotga o'tish uchun xalqaro hamkorlik va yangi texnologiyalarning rivojlanishi katta ahamiyatga ega.

Yashil iqtisodiyot, resurslardan samarali foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va ijtimoiy adolatni ta'minlashni maqsad qilgan iqtisodiy tizim sifatida keng tarqalmoqda. Ushbu o'tish jarayoni, iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish, tabiiy resurslarni asrab-avaylash va kelajak avlodlar uchun barqaror rivojlanish sharoitlarini yaratishni o'z ichiga oladi. Yashil iqtisodiyotga o'tish uchun turli iqtisodiy mexanizmlar mavjud bo'lib, ularning maqsadi ishlab chiqarish va iste'mol qilish tizimlarini ekologik mezonlarga moslashtirishdir.

Iqtisodiy mexanizmlar tushunchasi. Iqtisodiy mexanizmning iqtisodiy maqsadlarga erishish uchun mo'ljallangan kengroq tizim, siyosat va o'zaro bog'liq jarayonlar va institutlar doirasiga kiradi. Birdamlik natijalariga erishish uchun bir nechta vositalar, qoidalar va inshootlarni birlashtiradi. Masalan, uglerod savdosi bozorida bozor tizimi (kvotalar, soliqlar, monitoring va ijro etishni o'z ichiga oladi), qashshoqlikning yengillashishi mexanizmlari (mikromoliya, subsidiyalar va ijtimoiy xavfsizlik tarmoqlari), pul-kredit siyosati (foiz stavkalari, ochiq bozor operatsiyalari va zaxira talablari).

Iqtisodiy mexanizmlar vositalar va kelishilgan harakatlar orqali uzoq muddatli maqsadlarga erishishga mo'ljallangan. Ular yaxlitlik va birgalikda ishlaydigan bir qator vosita va siyosatni o'z ichiga oladi.

Yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida iqtisodiy mexanizmlar resurslarni samarali boshqarish, chiqindilarni kamaytirish va ekologik toza texnologiyalarga o'tishni rag'batlantirishda asosiy rol o'ynaydi. Iqtisodiy mexanizmlar quyidagi vositalarni o'z ichiga oladi:

1. Soliq siyosati: Ekologik soliqlar orqali atrof-muhitga zarar yetkazadigan mahsulotlar va xizmatlar uchun soliqlar kiritish mumkin. Bu yondashuv ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilarni ekologik zararlarni kamaytirish yo'nalishida harakat qilishga undaydi.

2. Subsidiyalar: Yashil iqtisodiyotga o'tishda davlat tomonidan ekologik toza texnologiyalar va energiya manbalarini rivojlantirish uchun subsidiyalar ajratilishi muhim ahamiyatga ega. Bu texnologiyalarni joriy qilish va kengaytirish jarayonini tezlashtiradi.

3. Bozor mexanizmlari: Yashil sertifikatlar va emissiya kvotalari savdosi kabi bozor mexanizmlari korxonalarni ekologik me'yorlarga rioya qilishga rag'batlantiradi. Bu tizim orqali kompaniyalar ekologik zararlarni kamaytirish yoki boshqa korxonalar bilan kvotalarni savdo qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

4. Davlat siyosati: Hukumatning uzoq muddatli strategiyalari va rejalari yashil iqtisodiyotga o'tishni qo'llab-quvvatlashi kerak. Davlat siyosati resurslardan barqaror foydalanishni ta'minlash, innovatsiyalarni rag'batlantirish va yashil infratuzilmani yaratishga yo'naltirilishi lozim.

Iqtisodiy vositalar va ularning amaliy qo'llanilishi.

Yashil iqtisodiyotning markazida turgan asosiy tushuncha - iqtisodiy rivojlanish va ekologik barqarorlikni uyg'unlashtirishdir. Bu jarayonda iqtisodiy vositalar hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi, chunki ular atrof-muhitni himoya qilish, resurslardan oqilona foydalanish va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun asosiy mexanizmlarni taqdim etadi.

Iqtisodiy vositasi ma'lum bir maqsadga erishish uchun, masalan, barqaror rivojlanish yoki ifloslanishni rag'batlantirishga qarshi bo'lgan iqtisodiy xatti-harakatlarga ta'sir qilish uchun ishlatiladigan o'ziga xos vositasi yoki siyosat. Masalan, soliqlar (masalan, uglerod solig'i, ekologik soliqlar), subsidiyalar (masalan, qayta tiklanadigan energiya subsidiyalari), kerakli ruxsatnomalar (masalan, ifloslanish kvotasi), moliyaviy rag'batlantirish (masalan, Green texnologiyalar uchun soliq imtiyozlari),

Iqtisodiy vositalarning umumiy ko'rinishi. Yashil iqtisodiyotda qo'llaniladigan iqtisodiy vositalar iqtisodiy va ekologik maqsadlarni bir vaqtning o'zida amalga oshirishga xizmat qiladi.

Yashil iqtisodiyotning iqtisodiy vositalari atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish uchun moliyaviy va iqtisodiy vositalarning qo'llanilishini o'z ichiga oladi. Quyida yashil iqtisodiyotning asosiy iqtisodiy vositalari bayon qilinadi:

1. Ekologik soliqlar. Tabiiy resurslarning nooqilona iste'molini cheklash va ifloslanishni kamaytirish uchun ishlatiladi. Masalan, uglerod emissiyalari uchun soliq yoki qishloq xo'jaligi yerlarini ortiqcha ishlatishga soliq.

2. Subsidiyalar. Yashil texnologiyalar, qayta tiklanadigan energiya manbalari, organik qishloq xo'jaligi kabi sohalarni rag'batlantirish uchun davlat tomonidan ajratiladigan moliyaviy yordam.

3. Tijorat va davlat kreditlari. Yashil energiya loyihalarini amalga oshirish uchun imtiyozli qarzlar berish.

4. Savdolashiladigan kvotalar tizimi. Kompaniyalar va mamlakatlar o'rtasida karbon emissiyalarini savdolashish imkoniyati. Bu ko'proq ifloslantiruvchi sub'ektlarning xarajatlarini oshiradi.

5. Yashil obligasiyalar. Yashil loyihalarga sarmoya kiritish uchun moliyaviy instrument. Masalan, o'rmonlarni tiklash yoki quyosh energiyasi ob'ektlarini qurish.

6. Markaziy bankning yashil siyosatlar. Yashil iqtisodiyot uchun mo'ljallangan moliyaviy rezervlarni oshirish va kredit siyosatlarini yo'naltirish.

7. Ekologik standartlar va lisenziyalar. Mahsulotlar va xizmatlarning ekologik standartlarga mos kelishini ta'minlash maqsadida lisenziyalar yoki sertifikatlash tizimlari.

Bu vositalar birgalikda tabiiy resurslarni tejash, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqtisodiy barqarorlikka erishishga yordam beradi. Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda ushbu vositalarning samarali qo'llanilishi muhimdir.

Yashil iqtisodiy vositalarning samaradorligi. Yashil iqtisodiyotda iqtisodiy vositalarning samaradorligi ularning qanday amalga oshirilishi va jamiyatdagi iqtisodiy-iqtisodiy sharoitlarga bog'liq. Samaradorlikni oshirish uchun quyidagi omillarni hisobga olish zarur:

• **Narxlarni to'g'ri belgilash:** Iqtisodiy vositalarning samaradorligi narxlarning to'g'ri belgilanishiga bog'liq. Bozor mexanizmlarida narxlar atrof-muhitga salbiy ta'sirni to'liq aks ettirishi kerak.

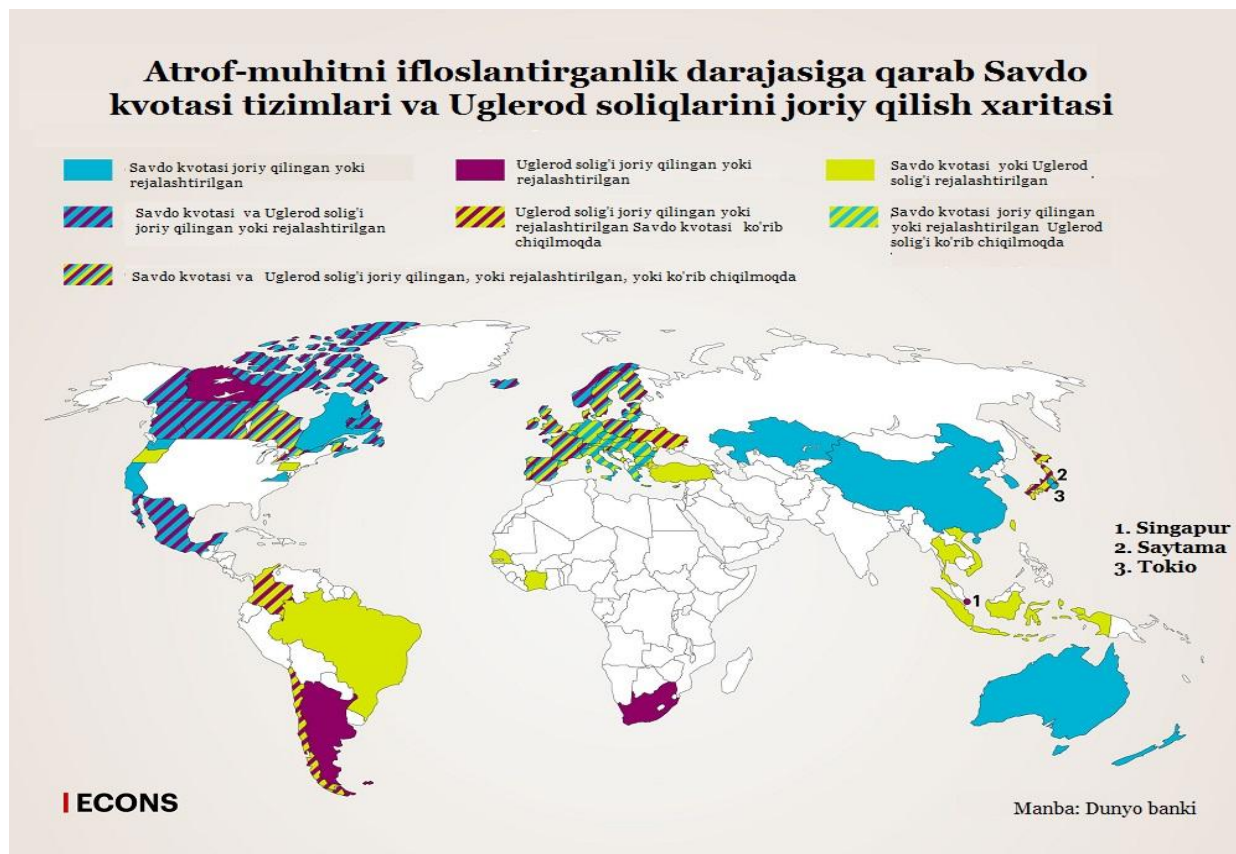
• **Subsidiyalarning adolatli taqsimlanishi:** Qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish uchun beriladigan subsidiyalar adolatli va samarali taqsimlanishi kerak.

• **Iqtisodiy va ijtimoiy omillarni hisobga olish:** Yashil iqtisodiy vositalarni joriy etishda iqtisodiy va ijtimoiy omillar, jumladan, aholining

turmush darajasi, ish o'rinlari yaratish va boshqa omillarni hisobga olish zarur.

Misol: Karbon savdosi tizimi

Karbon savdosi tizimi orqali korxonalar o'rtasida karbon kvotalari savdosi amalga oshiriladi. Quyidagi 3.1-rasmda bu jarayonni ko'rsatadi:

3.1-rasm: Atrof muhitni ifloslantirganlik darajasiga qarab savdo kvotasi tizimlari va uglerod soliqlarini joriy qilish xaritasi.

Atrof muhitni ifloslantirganlik darajasiga qarab savdo kvotasi tizimlari ishlash mexanizmi.

1. Hukumat karbon emissiyalarini nazorat qilish maqsadida karbon (CO) kvotalari taqsimlaydi.
2. Korxonalar o'z emissiya limitlarini hisobga olib, agar ularni pasaytirish imkoniyati bo'lsa, ortiqcha kvotalarni savdo bozorida sotishlari mumkin.
3. Agar korxona o'z emissiyalarini kamaytira olmasa, boshqa korxonalardan kvotalarni sotib olishga majbur bo'ladi.
4. Savdo bozori orqali kvotalar almashinuvi amalga oshiriladi, bu esa umumiy karbon emissiyalarini samarali ravishda kamaytirishga olib keladi.

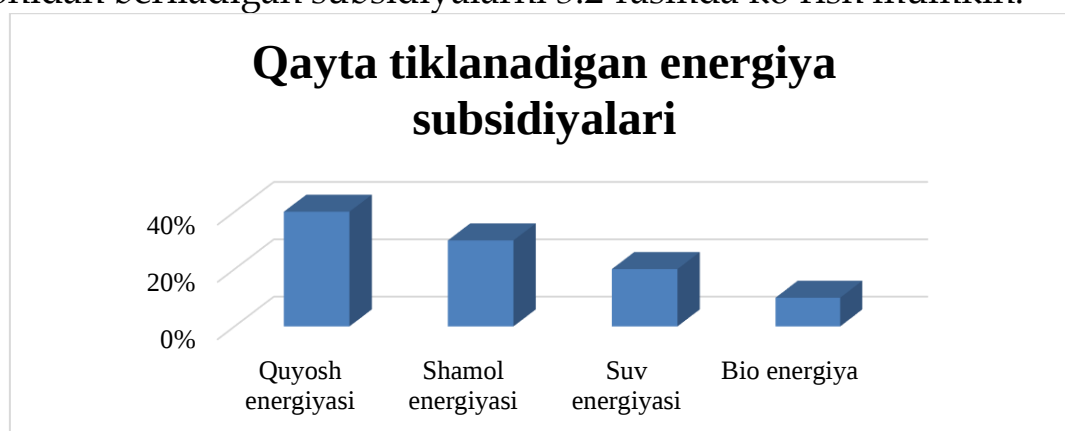
5. Investitsiya va texnologiya sohaslariga sarmoya kiritish orqali karbon emissiyalarini yanada kamaytirish va yashil iqtisodiyotni rivojlantirish imkoniyati yaratiladi.

6. Tabiiy resurslarni saqlash va qayta tiklash orqali atmosferaga karbon dioksid chiqishini kamaytirish maqsad qilingan.

Karbon savdosi tizimi yashil iqtisodiyotda muhim rol o'ynaydi, chunki u karbon emissiyalarini iqtisodiy jihatdan nazorat qilish va kamaytirishga imkon beradi. Bu tizim orqali korxonalar o'z emissiyalarini samarali boshqarishlari va atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirishlari mumkin.

2-Misol. Yashil energiya subsidiyalari.

Qayta tiklanadigan energiya manbalarini rag'batlantirish uchun davlat tomonidan beriladigan subsidiyalarni 3.2-rasmda ko'rish mumkin.

3.2-rasm. Qayta tiklanadigan energiya subsidiyalari²⁰

3.1-jadval

Ekologik soliqlar va ularning samaradorligi

Soliq turi	Maqsad	Samaradorlik ko'rsatkichi
Karbon solig'i	Ifloslanishni kamaytirish	Yuqori
Chiqindi soliqlari	Chiqindilarni kamaytirish	O'rtacha
Energiya iste'moli solig'i	Energiya iste'molini kamaytirish	Yuqori

3.2-jadval

Yashil subsidiyalar

Subsiyalar turi	Qo'llanilish sohalari	Natijalar
Quyosh energiyasi subsidiyasi	Quyosh panellarini o'rnatish	Energiya xarajatlari kamayishi
Shamol energiyasi subsidiyasi	Shamol tegirmonlarini rivojlantirish	Energiya ta'minoti yaxshilanishi

²⁰ <https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/sites/default/files/2023-10/State%20and%20Trends%20of%20Carbon%20Pricing%202023.pdf>

Yashil iqtisodiyotga o'tishda muvaffaqiyatli davlatlar tajribasi

Yashil iqtisodiyotga o'tishda muvaffaqiyatli bo'lgan davlatlar misolida Germaniya va Daniya ko'rsatib o'tilishi mumkin. Germaniyada yashil iqtisodiyot davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu mamlakatda qayta tiklanadigan energiya manbalari rivojlantirilishi va energiya samaradorligini oshirish bo'yicha keng qamrovli dasturlar joriy etilgan.

Daniyada esa yashil iqtisodiyot sohasida innovatsiyalar rivoji davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Ushbu mamlakatda qayta tiklanadigan energiya manbalari ulushi yuqori darajada bo'lib, energiya tejash va resurslarni samarali boshqarish bo'yicha qator dasturlar amalga oshirilmoqda.

3.2.O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tishning o'ziga xos xususiyatlari.

Yashil iqtisodiyotga o'tish, iqlim o'zgarishlari, ekologik yomonlashuv va tabiiy resurslarning tugashi bilan bog'liq global muammolarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega. Bu iqtisodiy model, barqaror rivojlanish va atrof-muhitni muhofaza qilishga asoslangan bo'lib, ijtimoiy tenglik va iqtisodiy o'sishni ta'minlashga qaratilgan. Yashil iqtisodiyotga o'tishning iqtisodiy shartlari esa bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun zarur bo'lgan asosiy omillarni belgilaydi.

Yashil iqtisodiyotga o'tishning asosiy iqtisodiy shartlari.

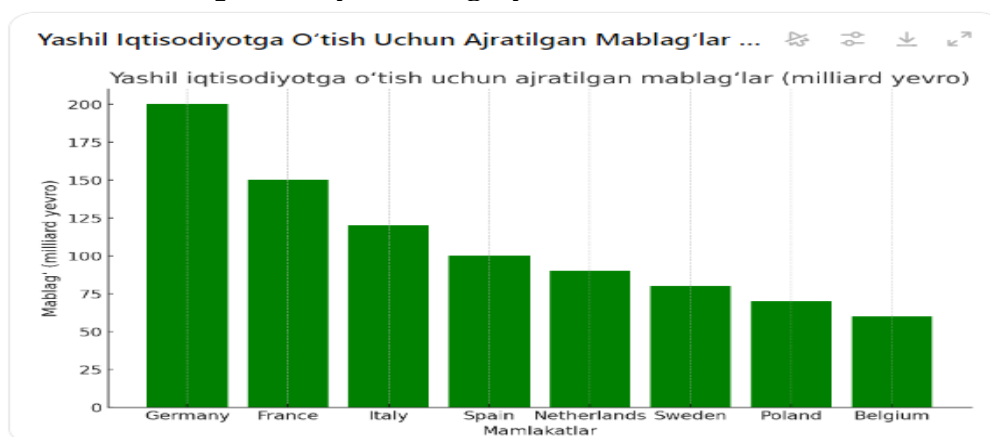
1. Davlat siyosati va qonunchilikning moslashuvi. Yashil iqtisodiyotga o'tish uchun davlat siyosati muhim rol o'ynaydi. Hukumatlar yashil iqtisodiyotni rivojlantirish uchun soliq imtiyozlari, subsidiyalar va ekologik talablarni belgilovchi qonunlar qabul qilishi kerak. Bu siyosatlar yangi texnologiyalarni rivojlantirish, ekologik toza mahsulotlarni ishlab chiqarishni rag'batlantirish va resurslarni tejashga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

Misol: Xitoyda 2000-yillarning boshlarida qabul qilingan «Yashil fond» siyosati yashil texnologiyalarni rivojlantirishga katta hissa qo'shdi. Ushbu fond orqali davlat tomonidan taqdim etilgan subsidiyalar va imtiyozlar tufayli ko'plab korxonalar ekologik toza texnologiyalarni joriy etishga kirishdi.

Davlat siyosatlari va yashil iqtisodiyotga o'tishning natijalari²¹

Siyosat turi	Mamlakat	Amalga oshirilgan davr	Natija
Soliq imtiyozlari	Germaniya	2005-2015	Yashil energiya ishlab chiqarish hajmi 50%ga oshdi
Yashil fond	Xitoy	2003-2015	Ekologik toza texnologiyalar 20%ga oshdi

2. **Moliyaviy resurslarni safarbar qilish.** Yashil iqtisodiyotga o'tish katta investitsiyalarni talab qiladi. Ushbu o'zgarishlar uchun milliy va xalqaro darajada moliyaviy resurslarni safarbar qilish zarur. Bu resurslar yangi texnologiyalarni rivojlantirish, infratuzilmani yangilash va atrof-muhitni muhofaza qilish loyihalariga yo'naltiriladi.

3.3-rasm. Yashil iqtisodiyotga o'tish uchun ajratilgan mablag'lar²² (milliard yevro)

Misol: Yevropa Ittifoqi tomonidan 2019-yilda qabul qilingan «Yashil kelishuv» dasturi, yashil iqtisodiyotga o'tish uchun 1 trillion yevrodan ortiq mablag' ajratishni ko'zda tutadi. Ushbu mablag'lar qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish, transport va qishloq xo'jaligini ekologik tozalashga yo'naltirilgan.

3. **Ekologik texnologiyalarni joriy etish.** Yashil iqtisodiyotning asosiy omillaridan biri ekologik toza texnologiyalarni joriy etishdir. Bu texnologiyalar resurslarni tejash, atrof-muhitni ifloslantirishni kamaytirish va barqaror rivojlanishni ta'minlash imkonini beradi.

Misol. Germaniyada quyosh energiyasidan foydalanish texnologiyalarining keng qo'llanilishi mamlakatda elektr energiyasining 40%dan ortig'ini qayta tiklanadigan manbalardan olish imkonini berdi. Bu esa atrof-muhitga zararli ta'sirni sezilarli darajada kamaytirishga olib keldi.

²¹ https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/finance-and-green-deal_en

²² https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/finance-and-green-deal_en

4. Xalqaro hamkorlik va texnologiyalarni transfer qilish. Yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida xalqaro hamkorlik ham muhim rol o'ynaydi. Texnologiyalarni transfer qilish, bilim almashinuvi va moliyaviy yordam orqali rivojlanayotgan mamlakatlarga yordam berish kerak. Bu mamlakatlar yashil iqtisodiyotga o'tish uchun yetarli resurslarga ega bo'lmasligi mumkin, shuning uchun rivojlangan davlatlar ularga yordam berishlari lozim.

3.5-jadval.

Xalqaro hamkorlik orqali amalga oshirilgan loyihalar²³

Mamlakat	Loyiha	Muddati	Natija
Yapon	Iqlim va energiya jamg'armasi	2010-2020	10 ta rivojlanayotgan mamlakatda ekologik texnologiyalar joriy etildi
AQSh	Yashil texnologiyalar dasturi	2015-2025	Afrika mamlakatlarida 5 ta yashil loyiha amalga oshirildi

Misol: «Iqlim va energiya jamg'armasi», "Climate and Energy Fund" dasturi orqali Yaponiyaning rivojlanayotgan mamlakatlarga ekologik toza texnologiyalarni transfer qilishi, ularning yashil iqtisodiyotga o'tishiga katta hissa qo'shdi.

O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish konsepsiyasi.

O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish konsepsiyasi mamlakatning barqaror rivojlanish yo'nalishida qo'llanilayotgan strategik choralardan biri bo'lib, iqlim o'zgarishi, resurslarning kamayishi va ekologik xavflar bilan bog'liq qiyinchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan. Mamlakat iqtisodiyoti asosan an'anaviy energiya manbalariga tayangan holda rivojlangan bo'lsa-da, yashil iqtisodiyot konsepsiyasi yangi ekologik standartlarga moslashish va atrof-muhitni himoya qilishning zarurligini ko'rsatadi. Ushbu o'zgarish O'zbekistonni barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishga yaqinlashtiradi.

Yashil iqtisodiyot konsepsiyasining asosiy maqsadi iqtisodiy o'sishni ekologik barqarorlik bilan uyg'unlashtirishdir. O'zbekistonda energiya samaradorligi va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish bu jarayonning muhim yo'nalishlaridan biridir. Hozirda quyosh, shamol va biogaz kabi energiya manbalarini kengaytirish davlat siyosatining diqqat markazida turibdi. Bu esa uglerod chiqindilarini kamaytirish va ekologik xavflarni bartaraf etishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, suv resurslarini oqilona boshqarish va suvdan samarali foydalanish yashil iqtisodiyotning ajralmas qismidir. O'zbekiston suv resurslariga nisbatan katta qiyinchiliklarga duch kelmoqda, bu esa mamlakatda barqaror qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun asos bo'ladi.

²³ <https://www.id.emb-japan.go.jp/pr1108ea.pdf>

Suvni tejovchi texnologiyalar va sug'orish tizimlarini modernizatsiya qilish ushbu yo'nalishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tishda sanoat sektori ham muhim rol o'ynaydi. Sanoatda energiya samaradorligini oshirish, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash texnologiyalarini rivojlantirish yashil iqtisodiyot tamoyillariga mos keladigan choralardan biridir. Bu nafaqat ekologik barqarorlikni oshiradi, balki iqtisodiyotda resurslardan tejamkor foydalanishni ham ta'minlaydi.

Shuningdek, yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida transport sektori ham e'tibordan chetda qolmaydi. Ekologik toza transport vositalarini joriy etish, jamoat transportini energiya samaradorligini oshirish bilan bir qatorda rivojlantirish mamlakatda atmosfera ifloslanishini kamaytirish va yashil infratuzilmani yaratishga qaratilgan muhim qadamdir.

O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish konsepsiyasi ekologik barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishni birlashtirgan strategik yo'nalish bo'lib, mamlakatning kelajakdagi barqaror rivojlanishini ta'minlashga yo'naltirilgan. Bu jarayon milliy siyosatda muhim o'rin tutib, iqtisodiy faoliyatni ekologik xavflarni kamaytirgan holda rivojlantirishga yordam beradi.

O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish asoslari.

1. Energiya samaradorligi va qayta tiklanadigan manbalar.

O'zbekistonda yashil iqtisodiyotning muhim tamoyillaridan biri energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirishdir. Hozirgi kunda mamlakat asosan uglerodga asoslangan energiya resurslaridan (ko'mir va gaz) foydalanadi. Shu sababli, quyosh, shamol va biogaz kabi qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish dasturlari ishga tushirilmoqda. 2023-yilga kelib, O'zbekiston qayta tiklanadigan energiya manbalariga katta sarmoya kiritishni boshladi.

2. Suv resurslarini boshqarish. O'zbekiston Markaziy Osiyoda suv tanqisligi bo'yicha jiddiy muammolarga duch kelmoqda. Suv resurslarini samarali boshqarish va suvdan foydalanishdagi isrofgarchiliklarni kamaytirish yashil iqtisodiyotning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida suvni tejovchi texnologiyalarni joriy qilish va sug'orish tizimlarini modernizatsiya qilish alohida o'rin tutadi.

3. Ekologik toza transport tizimi. O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tishda ekologik toza transport vositalarini joriy etish, elektr transport vositalarini rivojlantirish va jamoat transportining energiya samaradorligini oshirish maqsad qilingan. Bu yo'nalish mamlakatda atmosferaga zararli gazlar chiqindilarini kamaytirish va shahar hududlaridagi ifloslanish darajasini pasaytirishga yordam beradi.

4. Sanoatda resurslardan oqilona foydalanish. O'zbekistonning sanoati barqaror rivojlanish tamoyillariga moslashishi lozim. Sanoatda chiqindilarni kamaytirish, qayta ishlash texnologiyalarini joriy qilish va energiya resurslaridan samarali foydalanish yashil iqtisodiyotga o'tishning asosiy elementlari hisoblanadi. Bu esa resurslardan tejamkor foydalanish va tabiiy resurslarning barqarorligiga ijobiy ta'sir qiladi.

5. Qishloq xo'jaligi va bioxilma-xillikni himoya qilish. O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish qishloq xo'jaligi tizimlarini ekologik barqaror qishloq xo'jaligiga aylantirishni talab qiladi. Qishloq xo'jaligida suvni tejash texnologiyalarini kengaytirish, organik o'g'itlar va qishloq xo'jaligi chiqindilarini qayta ishlash kabi texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, biologik xilma-xillikni saqlash va tabiiy ekotizimlarni himoya qilish choralari ko'rilmoqda.

O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish yo'lidagi yutuqlar va qiyinchiliklar. O'zbekiston hukumati 2019-yilda "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi"ni qabul qildi va unda 2030-yilgacha bo'lgan davrda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha aniq maqsadlar belgilangan. Ushbu strategiya barqaror qishloq xo'jaligi, qayta tiklanadigan energiya, ekologik toza transport va ekologik xizmatlarni rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, mamlakatda yangi yashil texnologiyalarga o'tish jarayonida bir qator qiyinchiliklar mavjud, xususan, qayta tiklanadigan energiyaga investitsiya yetishmasligi, infratuzilmaning eskirganligi va kadrlar malakasi yetarli emasligi kabi masalalar ham dolzarbdir.

O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish ekologik barqarorlikni oshirish va iqtisodiy rivojlanishni yangi darajaga olib chiqishga qaratilgan muhim strategiya hisoblanadi. Bu jarayon mamlakatni iqtisodiy o'sish bilan birgalikda global ekologik standartlarga yaqinlashtirishga xizmat qiladi.

Xalqaro tajriba va O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish sharoitlari. Yashil iqtisodiyot atrof-muhitni muhofaza qilish, barqaror rivojlanish va iqtisodiy o'sishni birlashtirgan yangi iqtisodiy modeldir. Dunyo mamlakatlari yashil iqtisodiyotga o'tishda turli xil yondashuvlarni qo'llab kelmoqda, ularning har biri o'ziga xos siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlarga moslashgan.

Yashil iqtisodiyotning afzalliklari va imkoniyatlari.

Yashil iqtisodiyotga o'tish orqali quyidagi afzalliklarga erishish mumkin:

- **Iqlim o'zgarishini oldini olish:** Yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadlaridan biri iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishdir. Bu yo'nalishda chiqarilgan zararkunanda gazlarni kamaytirish va qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish katta ahamiyatga ega.

- **Yangi ish o'rinlari yaratish:** Yashil iqtisodiyot sektorida yangi texnologiyalar, ekologik toza ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish tarmoqlari rivojlanishi natijasida yangi ish o'rinlari yaratiladi.

- **Atrof-muhitni muhofaza qilish:** Tabiiy resurslardan barqaror foydalanish va chiqindilarni kamaytirish orqali atrof-muhitni muhofaza qilish imkoniyati tug'iladi.

Yashil iqtisodiyotga o'tishning qiyinchiliklari

Yashil iqtisodiyotga o'tishda qator qiyinchiliklar mavjud bo'lib, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Texnologik to'siqlar:** Yangi ekologik toza texnologiyalarni joriy qilish va kengaytirish katta xarajatlarni talab qiladi. Ko'p hollarda ushbu texnologiyalar hali rivojlanish bosqichida bo'lib, ularni amaliyotga joriy qilish qiyin.

- **Moliyaviy resurslar yetishmasligi:** Yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida katta miqdorda moliyaviy resurslar talab qilinadi. Ko'pgina mamlakatlar bunday jarayonni moliyalashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

- **Xalqaro hamkorlik muammolari:** Yashil iqtisodiyot global miqyosda muvaffaqiyatli bo'lishi uchun davlatlar o'rtasida samarali hamkorlik talab qilinadi. Biroq, xalqaro siyosiy va iqtisodiy farqlar bu jarayonda to'siq bo'lishi mumkin.

Yashil iqtisodiyotning kelajak istiqbollari

Yashil iqtisodiyotning kelajagi, ayniqsa, texnologik rivojlanish va xalqaro hamkorlikka bog'liq. Rivojlangan davlatlar tomonidan joriy etilgan ekologik standartlar va texnologiyalar, boshqa mamlakatlar uchun ham namunali bo'lishi mumkin. Yashil iqtisodiyotning muvaffaqiyati esa kelajak avlodlar uchun barqaror va xavfsiz yashash muhitini yaratishga xizmat qiladi.

Mazkur 3.3-jadvalda ko'rsatilgan ma'lumotlar mamlakatlarning yashil iqtisodiyotga qaratilgan strategik siyosatlari va investitsiyalar darajasini aks ettiradi. Germaniya va Daniya yashil energiya ulushi va o'sish sur'atlari bo'yicha yetakchi hisoblanadi, Xitoy esa umumiy investitsiyalar hajmi bo'yicha yetakchilik qilmoqda.

3.3-jadval.

Yashil iqtisodiyotning turli davlatlardagi o'sish sur'atlari va investitsiyalari.²⁴

Davlat	Yashil iqtisodiyotga investitsiyalar (mlrd \$)	Yashil energiya ulushi (%)	2023-yildagi o'sish sur'ati (%)
Germaniya	40.2	46.5	3.5
Daniya	12.7	55.3	4.1
Xitoy	120.0	30.7	5.8
AQSh	95.6	20.3	2.7
Yaponiya	28.4	18.9	2.9
Fransiya	22.5	25.8	3.2
Buyuk Britaniya	35.1	38.2	3.8

Izoh: Investitsiyalar (mlrd.\$): 2023-yil davomida yashil iqtisodiyot sohasiga qilingan investitsiyalar miqdori. Yashil energiya ulushi (%): Yashil energiya manbalarining umumiy energiya ishlab chiqarishdagi ulushi. O'sish sur'ati (%): Yashil iqtisodiyotning-yillik o'sish sur'ati, yangi yashil texnologiyalar va yashil energiya ishlab chiqarishning ko'payishi hisobga olingan.

Germaniyada qayta tiklanadigan energiya manbalari ulushi 2020-yilda 45% dan oshdi, bu esa mamlakatda yashil iqtisodiyotga o'tishning muvaffaqiyatini ko'rsatadi.

Daniyada 2019-yilda barcha yangi avtomobillar uchun ekologik toza yoqilg'i talablari joriy qilindi, bu mamlakatda yashil iqtisodiyotning transport sohasidagi ta'sirini aks ettiradi.

Yashil iqtisodiyotga o'tishning asosiy yondashuvlari

Dunyo miqyosida yashil iqtisodiyotga o'tishda uchta asosiy yondashuv mavjud:

- **Yashil siyosatni rivojlantirish.** Ba'zi mamlakatlar iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash uchun yashil siyosatni qabul qilgan. Masalan,

²⁴ <https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/sites/default/files/2023-10/State%20and%20Trends%20of%20Carbon%20Pricing%202023.pdf>

Germaniya "Energiewende" deb nomlangan strategiya orqali qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratmoqda.

- **Ekologik to'lov tizimlari.** Shvetsiya va Daniya kabi davlatlar karbon soliqlari va boshqa ekologik to'lovlarni joriy qilib, ifloslantiruvchi manbalarni kamaytirishga harakat qilmoqda.

- **Texnologik innovatsiyalar.** Yaponiya va Janubiy Koreya yashil texnologiyalarni rivojlantirish va sanoatni modernizatsiya qilish orqali yashil iqtisodiyotga o'tishga intilmoqda.

O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tishning mavjud sharoitlari. O'zbekiston yashil iqtisodiyotga o'tishda o'ziga xos sharoitlarga ega. Ushbu jarayonda bir qator omillar e'tiborga olinishi lozim:

- **Tabiiy resurslar.** O'zbekiston ko'p miqdorda tabiiy resurslarga ega, lekin ularni oqilona boshqarish va qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish zaruriyati mavjud.

- **Ekologik holat.** Hozirgi kunda O'zbekistonning ekologik holati muammolar bilan to'la, shuning uchun yashil iqtisodiyotga o'tish bu muammolarni hal qilishning bir yo'li bo'lishi mumkin.

- **Davlat siyosati.** O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha strategik reja qabul qilingan, lekin uning amalga oshirilishi uchun yetarli iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlar yaratilishi lozim.

3.6-jadval.

O'zbekiston va boshqa mamlakatlarning yashil iqtisodiyotga o'tish tajribasi qiyosiy tahlili.

Mamlakat	Asosiy yondashuvlar	Qayta tiklanuvchi energiya	Ekologik soliqlar va to'lovlar	Texnologik innovatsiyalar	Davlat siyosati va so'llab-quvvatlash
O'zbekiston	Tabiiy resurslarga asoslangan iqtisodiyot.	Qayta tiklanuvchi energiya bo'yicha dastlabki loyihalar.	Ekologik to'lovlar joriy qilish boshlang'ich bosqichda.	Texnologik innovatsiyalarni rivojlantirishga ehtiyoj bor.	Yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha strategik rejalar ishlab chiqilgan, lekin amalga oshirish sekin bormoqda.
Germaniya	"Energiewende" strategiyasi orqali yashil iqtisodiyotni rivojlantirish.	Qayta tiklanuvchi energiya manbalari iqtisodiyotning muhim qismi.	Karbon soliqlari va ekologik to'lovlar joriy qilingan.	Yashil texnologiyalarni rivojlantirishda yetakchi davlatlardan biri.	Davlat tomonidan keng ko'lamli moliyaviy qo'llab-quvvatlash va siyosiy rag'batlantirish mavjud.
Shvetsiya	Ekologik to'lovlar va soliqlar orqali	Qayta tiklanuvchi energiya keng tarqalgan.	Dunyoning eng yuqori karbon soliqlaridan	Texnologik innovatsiyalar rivojlangan.	Yashil iqtisodiyotga o'tishni tezlashtirish

Mamlakat	Asosiy yondashuvlar	Qayta tiklanuvchi energiya	Ekologik soliqlar va to'lovlar	Texnologik innovatsiyalar	Davlat siyosati va so'llab-quvvatlash
	ifloslanishni kamaytirish.		biri mavjud.		uchun davlat tomonidan rag'batlar ko'rsatilmoqda.
Janubiy Koreya	"Green New Deal" dasturi orqali yashil texnologiyalarni rivojlantirish.	Qayta tiklanuvchi energiya texnologiyalariga sarmoyalar yotqizilgan.	Ekologik to'lovlar joriy qilingan.	Yashil texnologiyalarni rivojlantirishga katta e'tibor berilmoqda.	Davlat tomonidan keng ko'lamli moliyaviy va siyosiy qo'llab-quvvatlash mavjud.
Yaponiya	Yashil iqtisodiyotga o'tish uchun texnologik innovatsiyalarni joriy qilish.	Qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o'tish dasturi ishlab chiqilgan.	Karbon soliqlari mavjud, ammo ekologik to'lovlar nisbatan kam.	Yashil texnologiyalarni rivojlantirishda etakchi mamlakatlardan biri.	Yashil texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha davlat siyosati mavjud.

Davlat va xususiy sektor hamkorligi: Yashil iqtisodiyotga o'tishda davlat va xususiy sektorning birgalikda ishlashi zarur.

3.3-jadval O'zbekiston va boshqa mamlakatlarning yashil iqtisodiyotga o'tish borasidagi tajribalarini qiyoslab, har bir mamlakatning o'ziga xos yondashuvlarini ko'rsatadi. O'zbekistonning yashil iqtisodiyotga o'tishidagi mavjud imkoniyatlar va kamchiliklar, shuningdek, xalqaro tajribadan qanday foyda olish mumkinligi aniqlanadi.

Asosiy tushunchalar va atamalar

Investitsiya (lotincha: *investio* – “o'rash”) – iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida o'z mamlakatida yoki chet ellarda turli tarmoqlarga, ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarga, innovatsiya, tadbirkorlik loyihalariga uzoq, muddatli kapital kiritish (qo'yish).

Ekologik toza texnologiya - atrof-muhitga ta'sirini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan texnologiyaning har qanday turi tushuniladi.

«**Klimat va energiya jamg'armasi**», "Climate and Energy Fund" (CEFG) dasturi - iqlim va energetika sohasida moliyalashtiradigan jamg'armalar tarmog'idir.

Energiewende – bu Germaniyaning qayta tiklanuvchi energiyaga o'tish bo'yicha keng qamrovli va uzoq muddatli davlat strategiyasidir.

Ekologik jihatdan asoslangan subsidiyalar yoki to'lovlar – hukumat tomonidan iste'molchilar yoki ishlab chiqaruvchilarga ekologik sof texnologiyalar (jumladan, shamol turbinalari yoki quyosh panellari)ni

ishlab chiqish, joriy etish va undan foydalanishni rag'batlantirish maqsadida to'laydigan to'lovlar.

Iqtisodiy model – iqtisodiy jarayonlarni ifodalovchi nazariy konstruktsiya, iqtisodiy obyektlarning soddalashtirilgan nusxasi

Uglerod emissiyasi savdosi (shuningdek, uglerod bozori, emissiya savdosi sxemasi (ETS) yoki chegara va savdo deb ataladi) karbonat angidrid (CO₂) va boshqa issiqxona gazlari (GHG) uchun mo'ljallangan emissiya savdosi sxemasining bir turidir.

Takrorlash uchun savollar

1. Qanday mamlakatlar yashil iqtisodiyotga o'tishda eng muvaffaqiyatli deb hisoblanadi va nega?

2. O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tishning asosiy muammolari nimalardan iborat?

3. Xalqaro tajribadan qaysi jihatlarni O'zbekiston o'rganishi lozim?

4. "Yashil iqtisodiyot: Rivojlanish tamoyillari va istiqbollari," Toshkent, 2023.

5. "Global Yashil Siyosat: Dunyo Tajribasi," Germaniya, 2022.

6. "O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish sharoitlari va imkoniyatlari," Toshkent, 2024.

7. Yashil iqtisodiyotga o'tishning asosiy iqtisodiy mexanizmlarini sanab o'ting.

8. Yashil iqtisodiyotga o'tishda qanday davlatlar muvaffaqiyatli tajriba ko'rsatdi?

9. Yashil iqtisodiyotga o'tishning afzalliklari va qiyinchiliklari nimalardan iborat?

Reja:

4.1. Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarining turlari va ularga qo'yiladigan talablar

4.2. Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarining baholash usullari

4.3. Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarining strategik ahamiyati va amaliyotda qo'llanilishi.

4.1. Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarining turlari va ularga qo'yiladigan talablar

Barqaror rivojlanish – bu hozirgi avlodning ehtiyojlarini qondirgan holda, kelajak avlodlarning ehtiyojlarini qondirish imkoniyatlarini cheklamaslikdir. Ushbu kontsepsiya ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy muvozanatni ta'minlashni ko'zda tutadi. Barqaror rivojlanishni samarali boshqarish uchun turli ko'rsatkichlar joriy qilinadi, ular davlatlar va tashkilotlarning barqarorlik darajasini o'lchash va baholash imkonini beradi. Ushbu ma'ruzada barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarining turlari va ularga qo'yiladigan asosiy talablar muhokama qilinadi.

Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarining turlari

Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlari turli toifalarga bo'linadi, chunki ular turli yo'nalishlar va omillarni qamrab oladi. Quyida asosiy ko'rsatkichlar turlarini ko'rib chiqamiz:

1. **Ekologik ko'rsatkichlar:** Ushbu ko'rsatkichlar atrof-muhitning holati va tabiiy resurslardan foydalanish darajasini baholaydi. Ular orasida atmosferaga chiqarilgan zaharli gazlar miqdori, suv resurslarining ifloslanish darajasi, biogazning kamayish sur'atlari kabi omillar kiritiladi.

2. **Iqtisodiy ko'rsatkichlar:** Ushbu ko'rsatkichlar iqtisodiy samaradorlikni va barqaror iqtisodiy o'sishni ko'rsatadi. Ular orasida yalpi ichki mahsulot (YaIM), energetik samaradorlik, qayta tiklanadigan energetika manbalaridan foydalanish ulushi kabilar mavjud.

3. **Ijtimoiy ko'rsatkichlar:** Ijtimoiy barqarorlik darajasini o'lchash uchun qo'llaniladigan ko'rsatkichlar. Bunga ishsizlik darajasi, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimining rivojlanganligi, aholining hayot sifati kiradi.

4. **Muvozanat ko'rsatkichlari:** Bu ko'rsatkichlar ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy omillarni integratsiyalashgan holda baholaydi. Misol tariqasida, Ekologik iz (Ecological Footprint) va Inson rivojlanish indeksi (HDI) keltirilishi mumkin.

Ko'rsatkichlarga qo'yiladigan talablar

Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlariga qo'yiladigan talablar juda muhim, chunki ular ko'rsatkichlarning ishonchliligi va samaradorligini ta'minlaydi. Asosiy talablar quyidagilardan iborat:

1. **O'lchab bo'ladigan** : Har bir ko'rsatkich aniq va o'lchanadigan bo'lishi kerak, bu uning asosida qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

2. **Barqarorlik**: Ko'rsatkichlar uzoq muddat davomida izchil natijalar berishi kerak. Ushbu talab barqaror rivojlanishni uzoq muddatli tahlil qilish imkonini yaratadi.

3. **Qiyoslanish**: Ko'rsatkichlar boshqa davlatlar yoki hududlar ko'rsatkichlari bilan qiyoslash imkonini berishi kerak, bu esa global miqyosda barqarorlikni baholash imkonini beradi.

4. **Ishonchlilik**: Ko'rsatkichlar ilmiy jihatdan asoslangan va ishonchli bo'lishi lozim. Bu ular asosida qabul qilingan qarorlarning asosli bo'lishini ta'minlaydi.

5. **Tushunarli va ochiq bo'lish**: Ko'rsatkichlar oddiy va tushunarli bo'lishi kerak. Ular har xil manfaatdor tomonlar, jumladan, hukumatlar, korxonalar va jamoatchilik uchun ochiq bo'lishi kerak.

4-1-jadval.

Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarining taqqoslanishi

Ko'rsatkich turi	Misollar	O'lchov birliklari
Ekologik ko'rsatkichlar	CO ₂ emissiyasi	Ton/m ³
Iqtisodiy ko'rsatkichlar	YaIM (Yalpi ichki mahsulot)	Foiz
Ijtimoiy ko'rsatkichlar	Ishsizlik darajasi	Foiz
Muvozanat ko'rsatkichlari	Ekologik iz	Gektar/m ³

Masalan, bir davlatning CO₂ emissiyasi-yillik 2% ga o'sayotgan bo'lsa, bu uning ekologik ko'rsatkichlari barqaror rivojlanishni ta'minlamayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, agar YaIM 4% ga o'sayotgan bo'lsa, iqtisodiy ko'rsatkichlar barqaror o'sishni ta'minlayotganini ko'rsatadi. Ushbu ikki ko'rsatkich o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash barqaror rivojlanish uchun muhim ahamiyatga ega.

4.2. Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarining baholash usullari

Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlari davlatlar, korxonalar va jamiyatlar tomonidan amalga oshirilayotgan barqaror rivojlanish strategiyalarini baholashda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu ko'rsatkichlar orqali barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM) ning amalga oshirilishi darajasi o'lchanadi va tahlil qilinadi. Ular tabiiy resurslarning saqlanishi, ijtimoiy tenglik, iqtisodiy samaradorlik va atrof-muhitga salbiy ta'sirlarni kamaytirish kabi yo'nalishlarni qamrab oladi.

Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarining turlari

Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlari ko'plab mezonlarga asoslanadi. Ular asosan quyidagi turlarga bo'linadi:

- **Ekologik ko'rsatkichlar:** Tabiiy resurslarni boshqarish, atrof-muhitni saqlash va ekologik barqarorlikni ta'minlash darajasini o'lchash uchun qo'llaniladi.

- **Iqtisodiy ko'rsatkichlar:** Iqtisodiy o'sish, resurslardan samarali foydalanish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash darajasini baholaydi.

- **Ijtimoiy ko'rsatkichlar:** Ijtimoiy tenglik, inson huquqlari va jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlash bo'yicha ko'rsatkichlar.

. Baholash usullari

Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarini baholashda quyidagi usullar qo'llaniladi:

- **Indikatorlar tizimi:** Bu usulda barqaror rivojlanishning turli jihatlarini ifodalovchi bir qator ko'rsatkichlar aniqlanadi. Har bir indikator o'ziga xos parametrlarni o'lchaydi va umumiy natijalarni olish uchun ular yig'iladi. Masalan, atrof-muhitga ta'sir ko'rsatkichlari, iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari va ijtimoiy adolat ko'rsatkichlari kiritiladi.

- **Ekologik izlar tahlili:** Ushbu usul orqali jamiyatning yoki korxonaning atrof-muhitga ta'sirini o'lchash mumkin. Ekologik izlar tahlili tabiiy resurslarning ishlatilishini, chiqindilarni, va energiya sarfini baholashda qo'llaniladi. Bu usul orqali qanday faoliyatlar ekologik izni oshirishini aniqlash va ularni kamaytirish bo'yicha strategiyalar ishlab chiqiladi.

- **Hayot sikli tahlili (LCA):** Ushbu tahlil mahsulot yoki xizmatning hayot sikli davomida atrof-muhitga ta'sirini baholaydi. Mahsulotni ishlab chiqarishdan tortib, uni utilizatsiya qilishgacha bo'lgan jarayonlar ko'rib chiqiladi. LCA orqali mahsulotning ekologik va ijtimoiy ta'siri aniqlanadi va ularni kamaytirish yo'llari belgilanadi.

- **PESTLE tahlil:** Bu usul orqali barqaror rivojlanishga ta'sir qiluvchi siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, texnologik, huquqiy va ekologik omillar baholanadi. PESTLE tahlili orqali tashqi omillarni tahlil qilish va ular asosida strategik qarorlar qabul qilish mumkin.

Misol tariqasida, bir davlatning barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarini baholash uchun foydalaniladigan usullarni ko'rib chiqamiz:

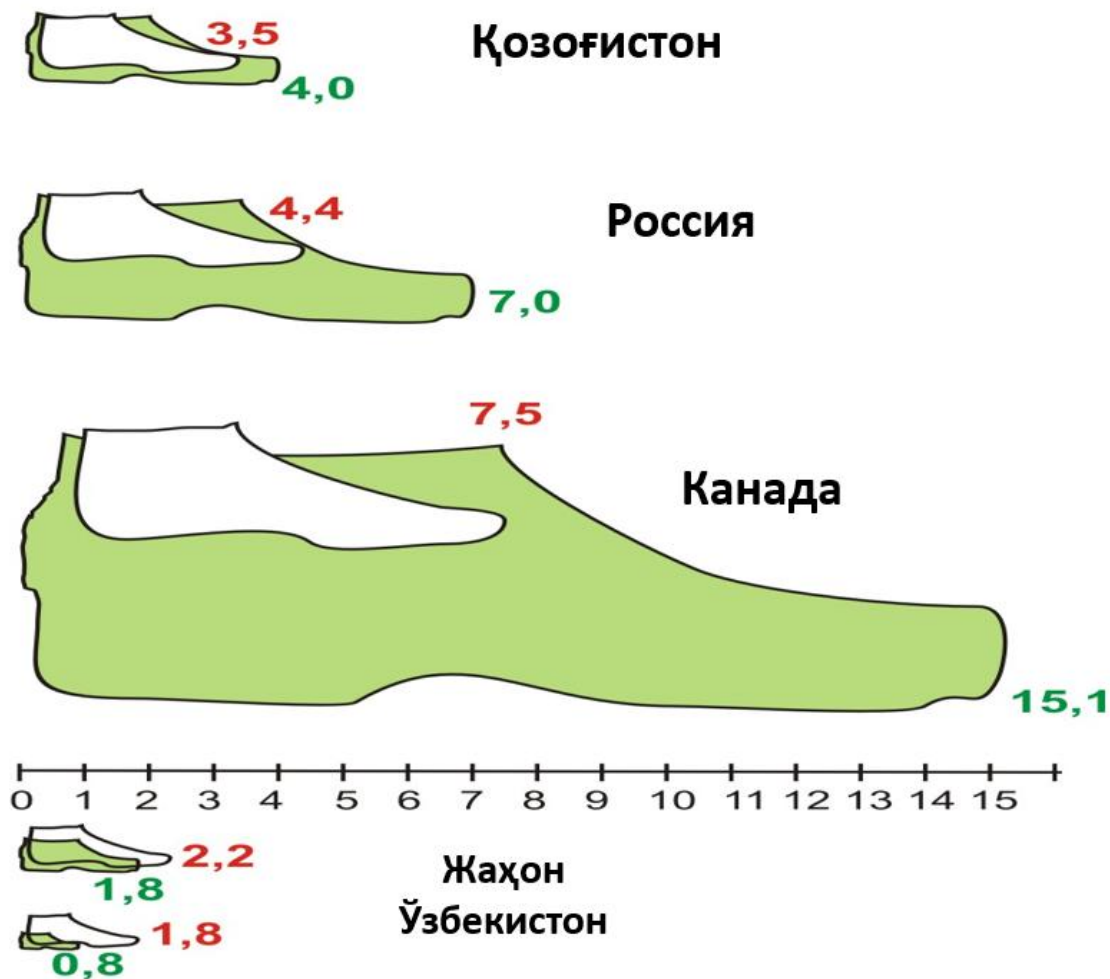
- **Indikatorlar tizimi** orqali davlatning barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish darajasi tahlil qilinadi. Masalan, O'zbekiston uchun energetika samaradorligi, suv resurslaridan foydalanish, va iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari baholanadi.

- **Ekologik izlar tahlili** orqali davlatning tabiiy resurslardan foydalanish darajasi va chiqindilar miqdori tahlil qilinadi. Ushbu natijalar

asosida davlatning ekologik siyosatini optimallashtirish yo'llari ishlab chiqiladi.

Poyafzal kattaligi - aholi jon boshiga to'g'ri keluvchi biosferalar

Oyoq kattaligi – aholi jon boshiga to'g'ri keluvchi o'rtacha ekologik iz, ga/kishi

4.2-rasm: Ayrim mamlakatlarda ekologik iz.

- **Hayot sikli tahlili (LCA)** mahsulotlar ishlab chiqarish jarayonida ekologik va ijtimoiy ta'sirlarni kamaytirish bo'yicha strategiyalar ishlab chiqishda qo'llaniladi. Masalan, qurilish materiallarini ishlab chiqarishda tabiiy resurslardan foydalanish darajasi va chiqindilar miqdori tahlil qilinadi.

4.3-rasm. Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarining turli turlari va ularning bir-biri bilan aloqadorligi.

4-2-jadval.

PESTLE tahlilining asosiy omillari va ularning barqaror rivojlanishga ta'siri haqida jadval

PESTLE Omili	Tavsifi	Barqaror rivojlanishga ta'siri
Siyosiy (Political)	Siyosat, qonunchilik va davlat boshqaruvi qarorlari	Barqaror rivojlanishga ta'sir qiluvchi qonunlar va reglamentlar, davlat siyosati orqali ekologik himoya
Iqtisodiy (Economic)	Iqtisodiy holat va resurslardan foydalanish	Barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash, yashil iqtisodiyot uchun resurslarni boshqarish strategiyalari
Ijtimoiy (Social)	Jamiyatdagi demografik o'zgarishlar, ijtimoiy qoidalar	Ijtimoiy tenglikni ta'minlash, aholining farovonligini oshirish, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash
Texnologik (Technological)	Texnologik innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar	Yangi ekologik toza texnologiyalarni ishlab chiqish, energiya samaradorligini oshirish
Huquqiy (Legal)	Qonunlar, me'yoriy hujjatlar va huquqiy talablarga rioya qilish	Atrof-muhitni himoya qilish uchun ekologik talablarga mos keladigan qonunchilik va normativ hujjatlar
Ekologik (Environmental)	Tabiiy resurslar, atrof-muhit holati va ekologik omillar	Tabiiy resurslardan foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va ekologik barqarorlikni ta'minlash

Hayot Sikli Tahlili (LCA) jarayonini tasvirlovchi diagramma, u mahsulotning hayot sikli bosqichlarini ko'rsatadi, jumladan, xom ashyo olish, ishlab chiqarish, tarqatish, foydalanish va yo'q qilish yoki qayta ishlash.

4.2-jadval PESTLE tahlilining barqaror rivojlanishga qanday ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Har bir omil barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda o'ziga xos rol o'ynaydi va strategik qarorlar qabul qilishda e'tiborga olinishi kerak.

4.3. Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarining strategik ahamiyati va amaliyotda qo'llanilishi

Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlari zamonaviy iqtisodiy tizimlar va siyosatni shakllantirishda markaziy rol o'ynaydi. Bu ko'rsatkichlar nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy adolatni ta'minlashga ham qaratilgan.

Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarining strategik ahamiyati

Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlari hukumatlar va kompaniyalar uchun barqarorlikni ta'minlash yo'lida muhim vositalardan biri hisoblanadi. Ular strategik rejalashtirish jarayonida qaror qabul qilishni qo'llab-quvvatlashga yordam beradi va ushbu qarorlarning ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlarini aniqlashga imkon beradi.

Ekologik ko'rsatkichlar. Ushbu ko'rsatkichlar tabiiy resurslarning saqlanishini ta'minlash, chiqindilarni kamaytirish va atrof-muhitni muhofaza qilish maqsadida ishlatiladi. Misol sifatida, karbonat angidrid (CO_2) chiqindilari darajasining monitoringi va kamaytirilishi strategik ahamiyatga ega bo'lib, global isish va iqlim o'zgarishini oldini olishga yordam beradi.

Iqtisodiy ko'rsatkichlar. Iqtisodiy barqarorlik ko'rsatkichlari iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlashga qaratilgan. Bunda, yalpi ichki mahsulot (YaIM) o'sish sur'ati, bandlik darajasi, va aholining real daromadi kabi ko'rsatkichlar strategik ahamiyatga ega.

Ijtimoiy ko'rsatkichlar. Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda, aholi salomatligi, ta'lim darajasi, va tenglik kabi ko'rsatkichlar muhim hisoblanadi. Bu ko'rsatkichlar ijtimoiy adolatni ta'minlash va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarini shakllantirishda yordam beradi.

Amaliyotda qo'llanilishi

Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarini amaliyotda qator sohalarda keng qo'llaniladi.

Davlat siyosati: Ko'plab davlatlar barqaror rivojlanish ko'rsatkichlaridan foydalanib, milliy siyosatlarini shakllantirmoqdalar. Misol uchun, Yevropa Ittifoqi davlatlari energiya samaradorligini oshirish

va chiqindilarni kamaytirish maqsadida qator ko'rsatkichlarni belgilab, ularni amalga oshirishda ko'plab yutuqlarga erishdi.

4.3-jadval.

Yashil iqtisodiyotni baholashda Xalqaro tashkilotlar yondashuvi

Xalqaro tashkilotlar	"Yashil iqtisodiyot"ga o'tish maqsadi	Yashil iqtisodiyot ko'rsatkichlari
BMTning Atrof-muhit dasturi	Atrof-muhitning o'zgarishi bilan bog'liq risklar va ekologik taqchillikni kamaytirish asosida insonlar farovonligini yaxshilash va ijtimoiy tenglikka erishish.	Atrof-muhitni muhofaza qilish siyosatining samaradorligi va aholi ijtimoiy-iqtisodiy farovonligining ortishini aks ettirish
Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti	Inson farovonligi bilan bog'liq tabiiy aktivlar barqarorligini ta'minlagan holda iqtisodiy o'sish va rivojlanishga ko'maklashish	Ushbu ko'rsatkichlar ishlab chiqarish, iste'mol va ayriboshlash jarayonlaridagi munosabatlar tizimi asosida ishlab chiqilgani uchun "yashil iqtisodiyot"ni uch o'lchamda (iqtisodiyot, tabiat va jamiyat) baholash imkonini beradi
Jahon banki	Tabiiy resurslardan samarali foydalanish, atrof-muhitga salbiy ta'sir o'tkazish va uni ifloslantirishni minimallashtirish asosida iqtisodiy o'sishga erishish. Yashil o'sish tabiiy ofatlarga, tabiiy kapitalning jismoniy yo'qotishlariga nisbatan barqaror hisoblanadi	Yashil o'sish" asosida erishish mumkin bo'lgan potentsial iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlikni baholashga
Global yashil o'sish instituti	Iqtisodiy o'sish va ekologik barqarorlik o'rtasida muvozanatni ta'minlash	"Yashil iqtisodiyot"ga o'tish imkoniyatlarini baholash va barqaror "yashil o'sish"ni ta'minlash darajasini tavsiflash
Dual Citizen xalqaro agentligi	Iqtisodiy o'sish va ekologik barqarorlik o'rtasida muvozanatni ta'minlash	Global yashil iqtisodiyot indeksini hisoblash va "yashil iqtisodiyot"ning amal qilish darajasini aks ettirish.

Xususiy sektor: Kompaniyalar ham barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarini o'z strategik rejalashtirishlarida qo'llab-quvvatlamogda. Misol uchun, yirik korporatsiyalar o'zlarining atrof-muhitga ta'sirini kamaytirish va ijtimoiy mas'uliyatni oshirish uchun barqarorlik hisobotlarini tayyorlamogda. Ushbu hisobotlarda ko'rsatkichlar asosida ularning barqarorlik darajasi baholanadi.

Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlari misollari

Ko'rsatkich turi	Misollar	Strategik ahamiyati
Ekologik ko'rsatkichlar	CO ₂ chiqindilari darajasi	Iqlim o'zgarishini oldini olish
Iqtisodiy ko'rsatkichlar	YaIM o'sish sur'ati	Iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash
Ijtimoiy ko'rsatkichlar	Aholi salomatligi darajasi	Ijtimoiy adolatni ta'minlash

Misollar va natijalar

Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarining amaliy qo'llanilishi qator yutuqlarga olib kelishi mumkin. Masalan, Daniya mamlakati energiya samaradorligini oshirishda global yetakchi hisoblanadi. Bu yurt energiya ishlab chiqarish tizimini qayta ko'rib chiqib, yashil texnologiyalarni keng joriy etdi. Bu esa, CO₂ chiqindilarining sezilarli darajada kamayishiga olib keldi.

Daniya yashil energiya siyosati Daniyaning yashil energiya siyosati barqaror rivojlanish ko'rsatkichlari asosida shakllangan bo'lib, bu yurt 2030-yilgacha chiqindilarsiz iqtisodiyotga erishishni rejalashtirgan. Bunda, shamol energiyasi ulushini oshirish va ko'mirga asoslangan energiya ishlab chiqarishni bosqichma-bosqich tugatish ko'zda tutilgan.

Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlari va kelajakdagi istiqbollar

Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlari kelajakda global miqyosda yanada muhimroq rol o'ynashi kutilmoqda. Ular yordamida hukumatlar va kompaniyalar barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni samarali amalga oshirishi mumkin bo'ladi.

Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlari zamonaviy iqtisodiy va ekologik siyosatning ajralmas qismi bo'lib, kelajakda ularning ahamiyati yanada ortishi kutilmoqda. Ushbu ko'rsatkichlar davlatlar va korporatsiyalarga barqarorlik darajasini baholash va kelajak rejalari uchun yo'nalishlarni belgilash imkonini beradi.

Yuqori samarali ko'rsatkich tizimlarining rivojlanishi Kelajakda, barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarining tizimli va integratsiyalashgan shakllari yanada rivojlanishi kutilmoqda. Bu ko'rsatkichlar global miqyosda umumiy mezonlar va standartlar asosida ishlab chiqiladi, bu esa davlatlar va korporatsiyalar o'rtasida o'zaro solishtirish imkonini beradi.

Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektdan foydalanish: Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt kelajakda barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarini tahlil qilish va boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Bu texnologiyalar yordamida katta hajmdagi ma'lumotlarni tez va aniq tahlil qilish, ko'rsatkichlarning dinamikasini kuzatish va real vaqt rejimida qaror qabul qilish imkoniyati oshadi.

Iqlim o'zgarishiga qarshi kurash: Iqlim o'zgarishi va uning oqibatlariga qarshi kurash barqaror rivojlanishning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Bu borada yangi ko'rsatkichlar ishlab chiqilishi, ularning strategik ahamiyatining yanada oshishi kutilmoqda. Xususan, global isishni 1.5°C darajasida saqlash maqsadida ko'rsatkichlarning roli yanada kuchayadi.

Xalqaro hamkorlik va o'zaro bog'liqlik: Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarining kelajakdagi rivoji xalqaro hamkorlik va davlatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikka katta e'tibor qaratadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti va boshqa xalqaro tashkilotlar bu borada ko'rsatkichlarning global standarti va ularni qo'llashning universal qoidalarini ishlab chiqishda davom etadi.

Resurslar bilan ta'minlash va global tenglik: Kelajakda barqaror rivojlanish ko'rsatkichlari resurslar bilan ta'minlash va global tenglikka erishish uchun muhim o'rin tutadi. Bu ko'rsatkichlar rivojlanayotgan davlatlarga ularning iqtisodiy va ekologik barqarorligini oshirishda yordam beradi va global darajada resurslarning adolatli taqsimlanishini ta'minlaydi.

Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlari nafaqat hozirgi zamon talablariga javob beradi, balki kelajakdagi avlodlar uchun ham barqaror va adolatli dunyo qurishda asosiy rol o'ynaydi. Shu sababli, ushbu ko'rsatkichlarning strategik ahamiyati va amaliyotda qo'llanilishi yanada kengayishi kutilmoqda.

Asosiy tushunchalar va atamalar

Barqaror rivojlanish — bu hozirgi avlodning ehtiyojlarini qondirgan holda, kelajak avlodlarning ehtiyojlarini qondirish imkoniyatlarini cheklamaslikdir

Ekologik ko'rsatkichlar - tabiiy resurslarni boshqarish, atrof-muhitni saqlash va ekologik barqarorlikni ta'minlash darajasini o'lchash uchun qo'llaniladi.

Iqtisodiy ko'rsatkichlar- iqtisodiy o'sish, resurslardan samarali foydalanish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash darajasini baholaydi.

Ijtimoiy ko'rsatkichlar- ijtimoiy tenglik, inson huquqlari va jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlash bo'yicha ko'rsatkichlar.

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (Organisation for Economic Co-operation and Development - OECD) – vakillik demokratiyasi va erkin bozor iqtisodiyoti tamoyillarini tan oladigan rivojlangan mamlakatlarning xalqaro iqtisodiy tashkiloti.

Jahon Banki (The World Bank) – rivojlanayotgan mamlakatlarga moliyaviy va texnik yordam ko'rsatish maqsadida tuzilgan xalqaro moliya tashkiloti.

Global yashil o'sish instituti (Global Green growth Institute - GGGI) - iqtisodiy o'sish va ekologik barqarorlik o'rtasidagi muvozanatni ifodalovchi yashil o'sishga ko'maklashishga ixtisoslashgan xalqaro tashkilot.

Yashil o'sish indeksi (Green Growth Index - GGI) - "yashil iqtisodiyot" ga o'tish imkoniyatlarini baholash va barqaror "yashil o'sish" ni ta'minlash darajasini tavsiflovchi ko'rsatkichlar tizimi.

Dual citizen (Dual Citizen) xalqaro agentligi - mijozlarga yashil o'sish va barqaror rivojlanish uchun zarur ma'lumotlarni tahlil etish, strategik maqsadlarga qanday erishish to'g'risida maslahatlar beruvchi xalqaro agentlik.

Global yashil iqtisodiyot indeksi (Global Green Economy Index - GGEI) - Dual Citizen xalqaro agentligi tomonidan qo'llaniladigan va yuzdan ortiq mamlakatlarda "yashil iqtisodiyot" ning amal qilish darajasini ifodalaydigan "yashil iqtisodiyot" ko'rsatkichi.

Takrorlash uchun savollar

1. Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarining asosiy turlari qaysilar?
2. Ko'rsatkichlarga qo'yiladigan asosiy talablarni sanab bering.
3. Ekologik ko'rsatkichlarga misol keltiring.
4. Nima uchun ishonchlik barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarida muhim talab hisoblanadi?
5. Ijtimoiy ko'rsatkichlar va iqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi farq nimada?
6. Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlari nima va ular qanday turlarga bo'linadi?
7. Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarini baholashda qaysi usullar qo'llaniladi?
8. Ekologik izlar tahlili nima va uning ahamiyati qanday?
9. Hayot sikli tahlili jarayonini tushuntiring.
10. PESTLE tahlilining barqaror rivojlanishga ta'siri qanday?
11. Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarining asosiy turlari qanday?
12. Ekologik ko'rsatkichlarning iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlardan qanday farqlari bor?
13. Barqaror rivojlanish ko'rsatkichlari qaysi sohalarda keng qo'llaniladi?

Reja:

- 5.1. Tashqi ta'sirlar tushunchasi va ularning iqtisodiyotga ta'siri.
- 5.2. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan hisobga olinmagan xo'jalik faoliyati natijalari.
- 5.3. Tashqi xarajatlar. Davlat va xususiy xarajatlar.
- 5.4. Yashil iqtisodiyotda tashqi ta'sirlarning global va mahalliy darajadagi oqibatlar.

5.1. Tashqi ta'sirlar tushunchasi va ularning iqtisodiyotga ta'siri

Tashqi ta'sirlar (externalities) – bu iqtisodiy faoliyatning uchinchi shaxslarga, ya'ni bevosita qatnashmagan tomonlarga ta'sir qiluvchi natijalari. Ushbu ta'sirlar, odatda, iqtisodiy agentlar tomonidan hisobga olinmaydi, chunki ularning ta'siri, bevosita kelishuvga erishilmagan shaxslarga yetib boradi. "Yashil iqtisodiyot" kontekstida, tashqi ta'sirlar ayniqsa, muhim ahamiyat kasb etadi, chunki atrof-muhitga zarar yetkazuvchi faoliyatlar ko'pincha jamiyat va ekologik tizimlarga salbiy ta'sir qiladi. Ushbu ma'ruzada tashqi ta'sirlar tushunchasi, ularning iqtisodiyotga ta'siri, hamda ularni boshqarish usullari muhokama qilinadi.

Tashqi ta'sirlar tushunchasi

Tashqi ta'sirlar ijtimoiy xarajatlar yoki foydalarning kutilgan miqdordan chetga chiqishiga olib keladi. Ular ikki xil bo'lishi mumkin:

1. **Salbiy tashqi ta'sirlar:** Bu holda, bir iqtisodiy agentning faoliyati boshqa tomonlarga zarar keltiradi. Masalan, zavodning ifloslantirishi natijasida yaqin atrofdagi aholi zarar ko'radi.

2. **Ijobiy tashqi ta'sirlar:** Bu holda, iqtisodiy faoliyat uchinchi tomonlarga foyda keltiradi. Masalan, bir bog'bonning gullari yaqin atrofdagi uylarning qiymatini oshiradi.

Tashqi ta'sirlarning iqtisodiyotga ta'siri

Tashqi ta'sirlar iqtisodiy resurslardan samarali foydalanishni buzadi. Bunday ta'sirlar bo'lganda, ijtimoiy foyda va ijtimoiy xarajatlar iqtisodiy agentlar tomonidan qabul qilingan qarorlar natijasida paydo bo'ladigan xususiy foyda va xarajatlar bilan teng bo'lmaydi. Bu, odatda, bozordagi muvaffaqiyatsizlikka (market failure) olib keladi, ya'ni bozor mexanizmi o'z-o'zidan samarali natijalarni ta'minlay olmaydi.

Salbiy tashqi ta'sirlar mavjud bo'lganda, xususiy xarajatlar ijtimoiy xarajatlardan past bo'ladi. Natijada, resurslardan ortiqcha foydalanish va atrof-muhitga zarar yetkazish kuzatiladi. Masalan, korxonalar ifloslantirish uchun hech qanday to'lov qilmasa, ular ko'proq ifloslantirishga moyil bo'ladi.

Ijobiy tashqi ta'sirlar esa, xususiy foyda ijtimoiy foydadan kam bo'lishiga olib keladi. Bu resurslardan kam foydalanishga olib keladi,

masalan, ta'lim yoki vaksinalar kabi mahsulotlar yetarlicha ishlab chiqarilmasligi mumkin.

5.1-rasm: Tashqi ta'sirlarning ta'siri

Tashqi ta'sirlarni boshqarish usullari

Tashqi ta'sirlarni kamaytirish va boshqarish uchun quyidagi usullar qo'llanilishi mumkin:

1. **Regulyatsiya.** Davlat tomonidan qo'yiladigan qoidalar va me'yorlar. Masalan, atrof-muhitni muhofaza qilish uchun ishlab chiqarishning ifloslantirish me'yorlari.

2. **Bozor mexanizmlari.** Bozor asoslarga tayanib, masalan, ifloslantirish uchun to'lovlar yoki karbon kreditlari kabilar orqali tashqi ta'sirlarni kamaytirish.

3. **Subsidiyalar va soliq imtiyozlari.** Ijobiy tashqi ta'sirlarni rag'batlantirish uchun davlat tomonidan ko'rsatiladigan yordam va soliq imtiyozlari.

5.1-jadval

Bozor mexanizmlari subsidiyalar va soliq imtiyozlarining afzalliklari kamchiliklari.

Boshqarish usuli	Afzalliklari	Kamchiliklari
Regulyatsiya	Tezkor natijalar	Yuqori nazorat xarajatlari
Bozor mexanizmlari	Iqtisodiy samaradorlik	Yirik korxonalar uchun moslashish qiyinligi
Subsidiyalar va soliq imtiyozlari	Ijobiy ta'sirlarni oshiradi	Davlat byudjetiga yuk

Misollar

1. **Zavodning ifloslantirishi:** Zavod havoni ifloslantirsa, bu salbiy tashqi ta'sirga misol bo'ladi. Bu holatda davlat ifloslantirish uchun to'lovlar yoki qat'iy regulyatsiyalarni qo'llashi mumkin.

2. Ta'lim sohasidagi tashqi ta'sirlar: Ta'lim olish nafaqat o'quvchiga, balki jamiyatga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim olgan insonlar jamiyatga ko'proq foyda keltiradi, shu bois davlat bu sohani subsidiyalar bilan qo'llab-quvvatlashi mumkin.

Tashqi ta'sirlarning kamaytirish usullari va iqtisodiy mexanizmlar

Tashqi ta'sirlar ("externalities") iqtisodiy faoliyatning natijasi bo'lib, ular to'g'ridan-to'g'ri bozor ishtirokchilariga emas, balki uchinchi tomonlarga, ya'ni jamiyat yoki atrof-muhitga ta'sir ko'rsatadi. Bu ta'sirlar ijobiy yoki salbiy bo'lishi mumkin, ammo yashil iqtisodiyot kontekstida biz asosan salbiy tashqi ta'sirlarga, ya'ni iqtisodiy faoliyatning ekologik zararlarga olib keladigan ta'sirlariga e'tibor qaratamiz. Tashqi ta'sirlarni kamaytirish va ularga qarshi kurashish uchun turli usullar va iqtisodiy mexanizmlar mavjud.

Tashqi ta'sirlarni kamaytirishning asosiy usullari

1. Regulyator choralari

Regulyator choralari tashqi ta'sirlarni kamaytirishda eng keng tarqalgan usullardan biri hisoblanadi. Hukumatlar atrof-muhitni himoya qilish uchun qoidalar va standartlar o'rnatadi. Masalan, chiqindilarni kamaytirish, sanoat korxonalaridan chiqadigan ifloslantiruvchi moddalar miqdorini cheklash yoki ekologik xavfsiz texnologiyalarni qo'llash kabi qoidalar joriy qilinadi.

2. Bozor asosidagi mexanizmlar

Bozor asosidagi mexanizmlar, masalan, uglerod solig'i yoki savdo-sotiq uchun chiqarilgan ruxsatnomalar tizimi, tashqi ta'sirlarni kamaytirishning samarali usullari hisoblanadi. Uglerod solig'i - bu korxonalar yoki shaxslar tomonidan chiqarilgan har bir tonna CO₂ uchun to'lanadigan soliq. Bu soliq korxonalarni uglerod chiqindilarini kamaytirishga rag'batlantiradi.

3. Subsidiyalar va moliyaviy yordam

Hukumatlar ekologik toza texnologiyalarni qo'llashni rag'batlantirish uchun subsidiyalar va moliyaviy yordam dasturlarini joriy etadi. Masalan, quyosh energiyasi panellarini o'rnatish yoki elektr transport vositalarini sotib olish uchun moliyaviy yordam ko'rsatilishi mumkin. Bu orqali yashil texnologiyalarni qo'llashni kengaytirish va tashqi ta'sirlarni kamaytirish mumkin bo'ladi.

4. Ta'lim va axborot kampaniyalari

Ta'lim va axborot kampaniyalari orqali jamoatchilikning ekologik mas'uliyatini oshirish mumkin. Odamlar tashqi ta'sirlar haqida xabardor bo'lishsa, ular ekologik toza mahsulotlar va xizmatlarni tanlashga intilishadi. Bu, o'z navbatida, korxonalarni ekologik zararli faoliyatni kamaytirishga rag'batlantiradi.

Tashqi ta'sirlarni kamaytirish uchun iqtisodiy mexanizmlar

1. Uglerod solig'i

Uglerod solig'i - bu har bir korxona yoki shaxs tomonidan chiqarilgan CO₂ uchun to'lanadigan soliq. Bu soliqning maqsadi korxonalarni uglerod chiqindilarini kamaytirishga rag'batlantirishdir. Korxonalar uglerod chiqindilarini kamaytirish orqali soliq xarajatlarini kamaytirishi mumkin. Ushbu mexanizm ko'plab mamlakatlarda muvaffaqiyatli qo'llanilgan.

2. Savdo-sotiq uchun chiqarilgan ruxsatnomalar tizimi

Ushbu tizimda hukumatlar korxonalarga chiqindilar uchun ruxsatnomalar ajratadi. Bu ruxsatnomalar bozor orqali sotilishi yoki sotib olinishi mumkin. Korxonalar chiqarayotgan chiqindilar miqdorini kamaytirsalar, ortiqcha ruxsatnomalarni sotishi mumkin va bu ularga qo'shimcha daromad keltiradi.

3. Subsidiyalar

Hukumatlar ekologik toza texnologiyalar va xizmatlarni qo'llab-quvvatlash uchun subsidiyalar ajratadi. Bu subsidiyalar yashil energiya manbalarini rivojlantirishga, chiqindilarni kamaytirishga va atrof-muhitni himoya qilishga xizmat qiladi.

4. Ekologik kreditlar

Ekologik kreditlar tizimi korxonalarga ekologik toza faoliyat uchun kreditlar ajratadi. Ushbu kreditlar boshqa korxonalar tomonidan sotib olinishi mumkin va ular ekologik zararli faoliyat uchun tovon sifatida xizmat qiladi.

5.2-jadval.

Iqtisodiy mexanizmlarning taqqoslanishi

Mexanizm	Afzalliklari	Kamchiliklari
Uglerod solig'i	Chiqindilarni samarali kamaytiradi	Korxonalarga qo'shimcha xarajatlar
Savdo-sotiq tizimi	Bozor orqali tartibga solinadi	Chiqindilar miqdorini aniq belgilash qiyin bo'lishi mumkin
Subsidiyalar	Yashil texnologiyalarni rag'batlantiradi	Moliyaviy manbalar cheklangan bo'lishi mumkin
Ekologik kreditlar	Ekologik faoliyatni qo'llab-quvvatlaydi	Kreditlarning samaradorligi to'g'risida aniq ma'lumot yo'q

Misollar

1. Shvetsiya uglerod solig'ini muvaffaqiyatli joriy qilgan davlatlardan biridir. Ushbu soliq orqali mamlakat uglerod chiqindilarini sezilarli darajada kamaytirishga erishgan.

Shvetsiyada uglerod solig'i: Shvetsiya uglerod solig'ini 1991-yilda joriy qilgan va bu soliq dunyoda eng qadimgi va muvaffaqiyatli uglerod solig'laridan biri hisoblanadi. Ushbu soliqning joriy etilishi orqali Shvetsiya

o'zining uglerod chiqindilarini sezilarli darajada kamaytirishga erishgan. Soliq korxonalar va xonadonlar uchun uglerod chiqindilarini kamaytirishga rag'batlantirish rolini o'ynaydi va bu Shvetsiyaning energiya samaradorligini oshirish hamda qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o'tishda yetakchi davlatlardan biriga aylantirdi. Shvetsiyaning bu tajribasi boshqa davlatlar uchun ham qimmatli namunadir.

2. Evropa Ittifoqida chiqarilgan ruxsatnomalar tizimi joriy etilgan bo'lib, bu tizim orqali korxonalar orasida ekologik toza texnologiyalarga o'tishni rag'batlantiradi.

Evropa Ittifoqi (EI) 2005-yilda uglerod chiqindilarini kamaytirish maqsadida Emissiyalar Savdosi Tizimi (ETS)ni joriy qildi. Bu tizimda korxonalar chiqindilarni chiqarish uchun ruxsatnomalar oladi va ruxsatnoma limiti doirasida ishlashlari kerak. Agar korxona belgilangan limitdan kam chiqindi chiqarsa, ortiqcha ruxsatnomalarni bozorga sotishi mumkin. Aksincha, ko'proq chiqindi chiqaradigan korxonalar qo'shimcha ruxsatnomalarni sotib olishga majbur bo'lishadi. Ushbu tizim, korxonalarni chiqindilarni kamaytirish va ekologik toza texnologiyalarni qo'llashga rag'batlantiradi, chunki iqtisodiy jihatdan ruxsatnomalarni sotib olishdan ko'ra, chiqindilarni kamaytirish yanada foydaliroq bo'lishi mumkin.

5.2. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan hisobga olinmagan xo'jalik faoliyati natijalari.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan hisobga olinmagan xo'jalik faoliyati natijalari deganda, korxonalar va tadbirkorlik sub'ektlari faoliyatining iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy natijalarini baholashda e'tibordan chetda qoladigan omillar nazarda tutiladi. Ushbu natijalar odatda statistik hisobotlarda aks etmaydi, biroq ular iqtisodiy va ekologik jarayonlarga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Yashil iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy faoliyat ko'pincha xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan to'liq hisobga olinmaydigan natijalarga olib keladi. Bu hisobga olinmagan natijalar barqaror rivojlanish, tabiiy resurslarni boshqarish va uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlik uchun muhim ta'sir ko'rsatishi mumkin. Quyida bunday natijalarga misollar keltirilgan:

1. Ekologik tashqi omillar. Bu tovarlar yoki xizmatlarning bozor narxlarida aks ettirilmaydigan atrof-muhit uchun xarajatlar yoki foydalar kiradi:

Salbiy tashqi ta'sirlar:

- sanoat va qishloq xo'jaligining havo, suv va tuproq sifatiga zarar yetkazadigan ifloslanishi.

- qayta tiklanmaydigan resurslarning, masalan, qazib olinadigan yoqilg'ilarning, kelajakda tanqisligini hisobga olmasdan, tugashi.

- iqtisodiy kengayish natijasida yerdan foydalanishning o'zgarishi yoki o'rmonlarning kesilishi natijasida biologik xilma-xillikning yo'qolishi.

Ijoiy tashqi ta'sirlar:

- uglerod chiqindilarini kamaytirish va havo sifatini yaxshilashga qaratilgan qayta tiklanadigan energiya loyihalari.

- uglerod sekvestratsiyasi²⁵ kabi ekotizim xizmatlarini yaxshilaydigan o'rmonlarni qayta tiklash dasturlari.

2. Resurslardan ortiqcha foydalanish va noto'g'ri boshqarish.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tabiiy resurslardan ortiqcha foydalanish bilan bog'liq uzoq muddatli xarajatlarni hisobga olmasliklari mumkin:

- yer osti suvlarining haddan tashqari qazib olinishi, suvli qatlamning kamayishiga olib keladi.

- dengiz ekotizimlarini buzadigan va kelajakda oziq-ovqat xavfsizligiga ta'sir qiluvchi ortiqcha baliq ovlash.

- almashlab ekishni yo'lga qo'ymasdan intensive dehqonchilikni amaliyotida qo'llash natijasida tuproqni degradatsiyasiga uchrashi.

3. Ijtimoiy va sog'liqqa ta'siri.

Iqtisodiy sub'ektlar ko'pincha o'z faoliyatining kengroq ijtimoiy ta'sirini e'tiborsiz qoldiradilar:

- ifloslanish bilan bog'liq sog'liqni saqlash xarajatlari (masalan, sanoat chiqindilari natijasida kelib chiqadigan respirator kasalliklar).

- yirik energetika yoki infratuzilma loyihalari tufayli mahalliy aholining ko'chishi.

- qayta tiklanadigan energiya texnologiyalari yoki barqaror amaliyotlardan foydalanishdagi tengsizliklar.

4. Uglerod izi.

Yashil iqtisodiyotda mahsulot va xizmatlarning uglerod izi ko'pincha ishlab chiqarish xarajatlarida hisobga olinmaydi:

- Tashkilotlar ta'minot zanjirlari bilan bog'liq issiqxona gazlari chiqindilarini o'lchashlari yoki hisobot berishlari mumkin emas.

- Qayta tiklanadigan energiya yoki aylanma iqtisod modellariga o'tish bu hisobga olinmagan xarajatlarni kamaytirishi mumkin.

5. Ekotizim xizmatlari.

Ekotizimlar tomonidan taqdim etiladigan imtiyozlar (masalan, toza havo, suvni tozalash, changlatish) odatda iqtisodiy baholarga kiritilmaydi:

- Urbanizatsiya yoki o'rmonlarni kesish kabi tadbirlar ushbu xizmatlarni yomonlashtiradi va jamiyatga yashirin xarajatlarni keltirib chiqaradi.

²⁵ Uglerodni sekvestrlash - uglerod hovuzida uglerodni saqlash jarayoni. Bu atmosferadagi karbonat angidrid miqdorini kamaytirish orqali iqlim o'zgarishini cheklashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Uglerod sekvestratsiyasining ikkita asosiy turi mavjud: biologik (shuningdek, biosekestratsiya deb ataladi) va geologik.

- Yashil iqtisodiyot strategiyalari ekotizimlarni baholashni iqtisodiy rejalashtirishga integratsiyalashga qaratilgan.

6. Norasmiy yoki yashirin iqtisodiy faoliyat. Norasmiy tarmoqlar, masalan, noqonuniy daraxt kesish yoki nazoratsiz qazib olish atrof-muhitga zarar yetkazishi mumkin, lekin ko'pincha rasmiy hisobdan qochadi.

Hisobga olinmagan natijalarni hal qilishda yashil iqtisodiyotning roli.

1. Ichki tashqi omillar: uglerod solig'i, yashil subsidiyalar yoki ifloslanish savdosi tizimlaridan foydalanish.

2. Tabiiy kapitalni baholash: iqtisodiy qarorlar qabul qilishda ekotizim xizmatlarining qiymatini kiritish.

3. Sirkulyar iqtisodiyot modellarini ilgari surish: chiqindilarni kamaytirish va materiallarni qayta ishlatish va qayta ishlash orqali resurslar samaradorligini oshirish.

4. Yashil texnologiyalarga sarmoya kiritish: qayta tiklanadigan energiya, suvni tejash va barqaror qishloq xo'jaligida innovatsiyalarni rag'batlantirish.

Yashil iqtisodiyot barqarorlikni, tenglikni va atrof-muhitni muhofaza qilishni ta'minlash uchun bu hisobga olinmagan natijalarni rejalashtirish va qarorlar qabul qilish bilan birlashtiradi. Ushbu yondashuv mustahkam buxgalteriya tizimlari, me'yoriy-huquqiy baza va xalqaro hamkorlikni ham talab qiladi.

Uchinchi shaxslarga tegishli natijalar iqtisodiyot va ekologiya sohasida atrof-muhitga ta'sir ko'rsatuvchi iqtisodiy faoliyatning natijalari hisoblanadi, lekin ular ushbu faoliyatni amalga oshirgan iqtisodiy

5.2-jadval

Uchinchi shaxslarga tegishli natijalar turlari

Ijobiy natijalar (Positive Externalities):	Salbiy natijalar (Negative Externalities):
Yashil maydonlarni yaratish: Daraxtlar ekilishi atrof-dagi havo sifatini yaxshilaydi va shaxsiy manfaatdan tashqari ijobiy ta'sir ko'rsatadi.	Atrof-muhitning ifloslanishi: Korxonalar chiqindilarini chiqarishi natijasida havo yoki suvning ifloslanishi uchinchi shaxslarning sog'lig'iga salbiy ta'sir qiladi
Toza energiya loyihalari: Quyosh yoki shamol energiyasi bo'yicha loyihalar orqali karbon chiqindilarini kamaytirish jamiyat uchun foyda keltiradi.	Yer degradatsiyasi: Qishloq xo'jaligida noto'g'ri texnologiyalardan foydalanish tuproq unumdorligini pasaytirib, yaqin hududdagi aholiga zarar yetkazishi mumkin.
Shahar yashil maydonlari: Parklar va daraxt ekish havo sifatini yaxshilaydi, shahar issiqligini pasaytiradi va mahalliy aholining hayot sifatini yaxshilaydi.	Transportdan chiqadigan iflosliklar: Transport vositalari chiqaradigan karbonat angidrid va boshqa zararli gazlar iqlim o'zgarishiga olib keladi.

subyektlar tomonidan bevosita hisobga olinmaydi. Bu natijalar ko'pincha **tashqi effektlar** (externalities) sifatida ifodalanadi va uchinchi shaxslar yoki jamiyat tomonidan boshdan kechiriladi. Uchinchi shaxslarga tegishli natijalarni hisobga olish yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanishning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi.

Uchinchi tomon natijalari bu faoliyatning o'zida bevosita ishtirok etmaydigan shaxslar, guruhlar yoki tashkilotlar tomonidan boshdan kechiriladigan iqtisodiy yoki ekologik faoliyat natijalari yoki ta'sirini bildiradi. Bular iqtisodda ko'pincha "tashqi omillar" deb ataladi. Ular ijobiy yoki salbiy bo'lishi mumkin va faoliyat ishtirokchilarining bozor operatsiyalarida aks etmaydi. Uchinchi shaxslarga tegishli natijalar turlari 5.2-jadvalda keltirilgan.

5.3. Tashqi xarajatlar. Davlat va xususiy xarajatlar

Tashqi xarajatlar korxona (davlat, tashkilot yoki xususiy sektor) tomonidan ichki operatsiyalarga emas, balki tashqi tomonlarga ta'sir ko'rsatadigan yoki foyda keltiradigan faoliyat, xizmatlar yoki investitsiyalar uchun sarflangan mablag'larni bildiradi. U moliyalashtirish manbasiga qarab ham davlat, ham xususiy xarajatlarni o'z ichiga olishi mumkin.

Davlat xarajatlari. Davlat xarajatlari ijtimoiy ehtiyojlar va jamoat tovarlarini qondirish uchun xizmatlar va tashabbuslarga ajratilgan davlat mablag'larini o'z ichiga oladi.

1. Davlat tashqi xarajatlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

a) Atrof-muhitni muhofaza qilish uchun xarajatlar. Bunga qayta tiklanadigan energiya, ifloslanishni nazorat qilish va ekotizimni tiklashga kiritilgan investitsiyalar kiradi.

b) Infratuzilmani rivojlantirish. Yo'llar, jamoat transporti tizimlari va yashil maydonlarni qurish uchun xarajatlar.

c) Sog'liqni saqlash va ta'lim. Aholining foydalanish imkoniyatini yaxshilash uchun ta'lim yoki sog'liqni saqlash muassasalarini subsidiyalash uchun xarajatlar.

d) Iqlimni yumshatish. Uglerod kreditlari, tabiiy ofatlarga chidamlilik loyihalari yoki energiya tejaydigan jamoat binolari kabi dasturlarni moliyalashtirish uchun xarajatlar kiradi.

Davlat tashqi xarajatlarining asosiy maqsadi jamiyat farovonligi va iqtisodiy barqarorlikni oshirish, sanoatning atrof-muhitga salbiy ta'sirini yumshatish kabi tashqi ta'sirlarni bartaraf etishdan iborat.

Xususiy xarajatlar. Xususiy xarajatlar deganda jismoniy shaxslar, korporatsiyalar yoki xususiy tashkilotlar tomonidan tashqi manfaatdor

tomonlarga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan faoliyat uchun ajratilgan mablag'lar tushuniladi.

Xususiy subyektlarni tashqi xarajatlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

a) Korporativ ijtimoiy mas'uliyat (KSS). Jamiyat loyihalariga, qayta tiklanadigan energiya yoki chiqindilarni boshqarishga sarmoya kiritadigan korxonalar.

b) Yashil investitsiyalar. Quyosh panellari yoki energiya tejaydigan texnologiyalar kabi barqaror innovatsiyalarni moliyalashtiruvchi xususiy kompaniyalar.

b) Xayriya va xayriya ishlari. Xususiy shaxslar yoki tashkilotlar tomonidan ta'lim, sog'liqni saqlash yoki qashshoqlikni bartaraf etish uchun moliyalashtirish.

Xususiy subyektlarni xarajatlaridan maqsad korporativ obro'sini oshirish yoki tartibga solish majburiyatlarini bajarish, uzoq muddatli iqtisodiy manfaatlar uchun barqaror rivojlanish loyihalariga sarmoya kiritish.

5.4.Yashil iqtisodiyotda tashqi ta'sirlarning global va mahalliy darajadagi oqibatlari

Yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadi iqtisodiy o'sish va ekologik barqarorlikni muvozanatlashdan iboratdir. Biroq, har qanday iqtisodiy faoliyat, tabiiy resurslardan foydalanish va atrof-muhitga ta'sir qilish bilan birga olib boriladi. Tashqi ta'sirlar — bu faoliyatning bevosita ishtirokchilaridan tashqarida bo'lgan boshqa jismoniy va ijtimoiy tizimlarga ta'sir ko'rsatadigan natijalardir. Yashil iqtisodiyotda tashqi ta'sirlar masalasi global va mahalliy miqyosda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu ta'sirlar inson hayoti va ekologik muhitga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Global miqyosdagi tashqi ta'sirlar

Yashil iqtisodiyotning global darajadagi tashqi ta'sirlari orasida iqlim o'zgarishi, global isish, bioxilma-xillikning kamayishi va okeanlarning ifloslanishi kabi masalalar mavjud. Bu jarayonlar ko'pincha transchegaraviy xususiyatga ega bo'lib, bir mamlakat yoki mintaqada boshlanadigan muammolar dunyoning boshqa qismlariga ham tarqaladi.

Iqlim o'zgarishi va global isish

Iqlim o'zgarishi va global isish yashil iqtisodiyotning eng katta global tashqi ta'sirlaridan biridir. Iqlim o'zgarishi issiqxona gazlari chiqindilarining ko'payishi natijasida yuzaga keladi. Bu jarayon global miqyosda iqtisodiyotning barcha sohalariga ta'sir ko'rsatadi, xususan, qishloq xo'jaligi, energetika va transport tarmoqlariga. Shu sababli, davlatlar va

xalqaro tashkilotlar global isishni cheklash bo'yicha kelishuvlar va chora-tadbirlarni ishlab chiqmoqdalar.

Bioxilma-xillikning kamayishi

Bioxilma-xillikning kamayishi ham global darajadagi tashqi ta'sirlardan biridir. Bunga qishloq xo'jaligi, o'rmon xo'jaligi, va boshqa iqtisodiy faoliyatlar natijasida tabiiy yashash joylarining yo'qolishi sabab bo'ladi. Bu jarayonlar hayvonlar va o'simliklar turlarining yo'qolishiga, ekotizimlarning buzilishiga olib kelishi mumkin.

Okeanlarning ifloslanishi

Okeanlarning ifloslanishi ham global tashqi ta'sirlardan biri bo'lib, bu muammo asosan plastmassa chiqindilari, kimyoviy moddalar va neft to'kilishlari orqali sodir bo'ladi. Ushbu ifloslanishlar okeanlarda yashovchi hayvonot va o'simlik dunyosiga zarar yetkazadi, shuningdek, dengiz mahsulotlarini iste'mol qiluvchi insonlar salomatligiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Mahalliy miqyosdagi tashqi ta'sirlar

Mahalliy darajada yashil iqtisodiyotning tashqi ta'sirlari ko'pincha havoning ifloslanishi, suv resurslarining ifloslanishi, va tuproqning degradatsiyasi kabi muammolar orqali namoyon bo'ladi. Bu ta'sirlar odatda bir hududda yoki mamlakatda sodir bo'ladi va shu yerda yashovchi aholiga yoki ekotizimlarga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi.

Havoning ifloslanishi

Havoning ifloslanishi ko'pincha sanoat korxonalari va transport vositalaridan chiqqan zararli moddalar orqali yuzaga keladi. Bu muammo katta shaharlarda o'ta dolzarb hisoblanadi, chunki aholi zich joylashgan hududlarda havoning sifatiga bevosita ta'sir qiladi. Shuningdek, havoning ifloslanishi sog'liq muammolarini keltirib chiqaradi, masalan, nafas olish yo'llarining kasalliklari va yurak-qon tomir tizimi kasalliklari.

Suv resurslarining ifloslanishi

Suv resurslarining ifloslanishi yashil iqtisodiyotda jiddiy tashqi ta'sirlardan biri bo'lib, bu jarayonlar ko'pincha sanoat chiqindilari, qishloq xo'jaligi pestitsidlari va boshqa kimyoviy moddalar orqali sodir bo'ladi. Bu ifloslanishlar suv ichish imkoniyatlarini cheklaydi va odamlar salomatligiga, shuningdek, suvda yashovchi organizmlar hayotiga zarar yetkazadi.

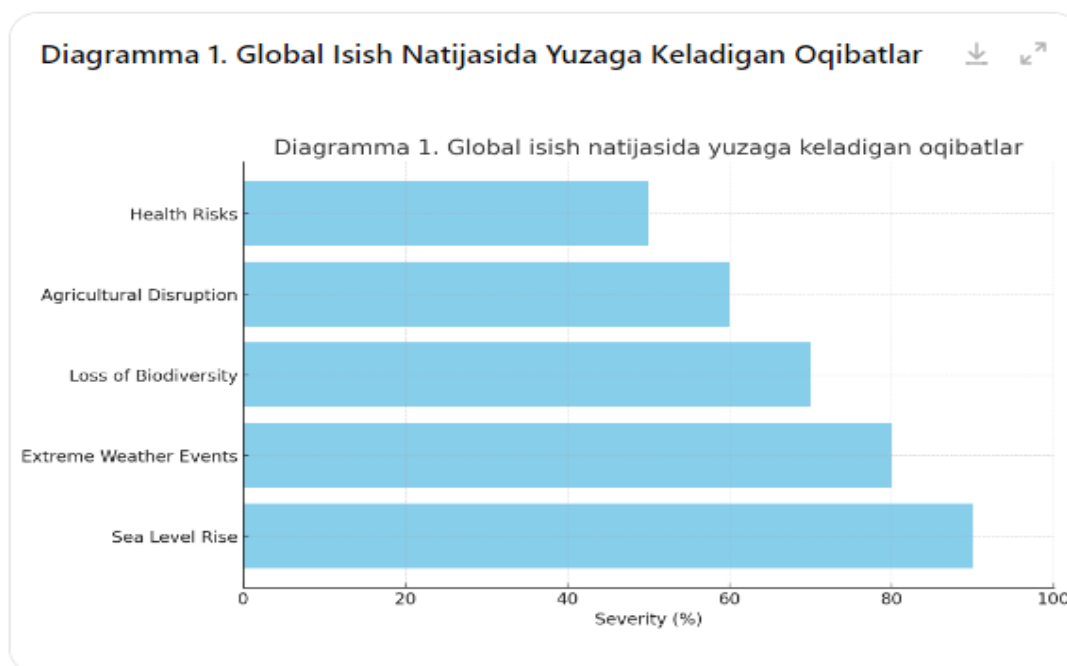
Tuproqning degradatsiyasi

Tuproqning degradatsiyasi, xususan, qishloq xo'jaligi va o'rmon xo'jaligi faoliyatlari natijasida yuzaga keladi. Tuproqning ifloslanishi va unumdorligini yo'qotishi oziq-ovqat xavfsizligiga, ekotizimlarning barqarorligiga va insonlarning yashash sharoitlariga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

Misollar

1. **Global isish:** Ko'pgina qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish jarayonida chiqindilar ko'payadi va bu iqlim o'zgarishiga olib keladi. Masalan, Xitoy va Hindistonda qishloq xo'jaligi sektorida hosil bo'lgan issiqxona gazlari global isishni kuchaytiradi.

2. **Suvning ifloslanishi:** Bangladeshdagi Rangpur viloyatida kimyoviy o'g'itlar va pestitsidlar oqibatida suv resurslarining ifloslanishi jiddiy muammolarga olib keldi. Natijada, suv manbalarining sifati pasayib, ichimlik suviga bo'lgan talab oshdi.

5.3- rasm. Global isish natijasida yuzaga keladigan oqibatlar.²⁶

5.3-jadval.

Havoning ifloslanishi bo'yicha eng yuqori ko'rsatkichga ega shaharlar²⁷

Shaharlar	Havoning ifloslanish darajasi (AQI)
Dehli, Hindiston	450
Pekin, Xitoy	370
Karachi, Pokiston	350

Rasmda global isish natijasida yuzaga keladigan oqibatlarni aks ettirib, dengiz sathining ko'tarilishi, ekstremal ob-havo hodisalari, bioxilma-xillikning kamayishi, qishloq xo'jaligidagi buzilishlar va sog'liq uchun xavflar kabi turli natijalarning og'irligini ko'rsatadi.

²⁶ https://climate.ec.europa.eu/climate-change/consequences-climate-change_en

²⁷ <https://xabar.uz/uz/xorij/dunyoning-eng-havosi-ifloslanga>

Asosiy tushunchalar va atamalar

Tashqi ta'sirlar (externalities) – bu iqtisodiy faoliyatning uchinchi shaxslarga, ya'ni bevosita qatnashmagan tomonlarga ta'sir qiluvchi natijalari.

Uglerod solig'i - bu har bir korxona yoki shaxs tomonidan chiqarilgan CO₂ uchun to'lanadigan soliq.

Ekologik soliqlar va yig'imlar – ishlab chiqaruvchilar yoki iste'molchilar tomonidan atrof-muhitga yetkazilgan zarar, chiqarib tashlangan chiqindilarning atrof-muhitni ifloslantirish darajasiga bog'liq holda undiriladigan soliqlar yoki yig'imlar.

Uttillashtirish (yo'q qilish) dasturlari – iste'molchilarga atrof-muhitga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan mahsulotni sotib olishda muayyan summani to'lash va mahsulotni keyinchalik tegishli markazlarga qayta ishlash yoki yo'q qilish uchun topshirganda to'langan summani qaytarishni ko'zda tutuvchi dastur.

Xususiy xarajatlar. Xususiy xarajatlar deganda jismoniy shaxslar, korporatsiyalar yoki xususiy tashkilotlar tomonidan tashqi manfaatdor tomonlarga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan faoliyat uchun ajratilgan mablag'lar tushuniladi.

Uglerod emissiyasi savdosi - bu karbonat angidrid (CO₂) va boshqa issiqxona gazlari (GHG) uchun mo'ljallangan emissiya savdosi sxemasining bir turi.

Tuproq degradatsiyasi – bu tuproq funksiyalarining o'zgarishiga, uning xususiyatlarining miqdoriy va sifat jihatidan yomonlashishiga, unumdorlikning asta-sekin yomonlashishiga va yo'qolishiga olib keladigan jarayonlar majmui.

Takrorlash uchun savollar

1. Tashqi ta'sirlar qanday turlarga bo'linadi va ularning iqtisodiyotga ta'siri qanday bo'ladi?
2. Tashqi ta'sirlarni boshqarishning qaysi usullari mavjud va ular qanday afzallik va kamchiliklarga ega?
3. Ijobiy va salbiy tashqi ta'sirlarning iqtisodiy faoliyatda qanday natijalari bor?
4. Tashqi ta'sirlar nima va ular qanday turlarga bo'linadi?
5. Tashqi ta'sirlarni kamaytirish uchun qaysi regulyator choralari mavjud?

6. Bozor asosidagi mexanizmlar orqali tashqi ta'sirlarni kamaytirish qanday amalga oshiriladi?
7. Uglerod solig'i qanday ishlaydi va u qanday afzalliklarga ega?
8. Savdo-sotiq uchun chiqarilgan ruxsatnomalar tizimi qanday ishlaydi va uning kamchiliklari nimalardan iborat?
9. Yashil iqtisodiyotda tashqi ta'sirlarning global darajadagi asosiy oqibatlarini sanab o'ting.
10. Havoning ifloslanishi mahalliy darajada qanday oqibatlarga olib keladi?
11. Okeanlarning ifloslanishi qanday global muammolarni keltirib chiqaradi?

VI BOB. "YASHIL" IQTISODIYOTGA O'TISHDA DAVLAT VA BOZOR

Reja:

6.1. Davlatning roli va syosat choralari.

6.2. Bozorning roli va rag'batlantiruvchi omborlar.

6.3. Davlat va bozorning hamkorligi.

6.1. Davlatning roli va siyosat choralari

"Yashil" iqtisodiyotga o'tish jamiyatning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy barqarorligini ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon, tabiiy resurslardan samarali foydalanish, atrof-muhitga zararli ta'sirni kamaytirish va yashil texnologiyalarga sarmoya kiritishni o'z ichiga oladi. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirishda davlatning roli va olib borayotgan siyosat choralari katta ahamiyat kasb etadi. Davlat, strategik yo'nalishlar va qonuniy me'yorlar orqali iqtisodiyotning yashillashuviga ko'maklashishi, resurslar taqsimotini tartibga solishi va bozor ishtirokchilari uchun zarur sharoitlarni yaratishi kerak.

Davlatning "Yashil" iqtisodiyotdagi roli

Davlat "Yashil" iqtisodiyotga o'tishda bir qator muhim funksiyalarni bajaradi:

1. **Strategik yo'nalishlarni belgilash:** Davlatlar milliy iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda yashil iqtisodiyotga alohida e'tibor berishlari zarur. Bu yo'nalishlar iqtisodiy o'sishni ekologik barqarorlik bilan uyg'unlashtirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

2. **Qonuniy va me'yoriy bazani yaratish:** Ekologik standartlar va yashil iqtisodiyotga oid qonunlar davlatlar tomonidan ishlab chiqilishi va amaliyotga tatbiq etilishi zarur. Bu, o'z navbatida, iqtisodiy ishtirokchilarning ekologik talablarni bajarishiga zamin yaratadi.

3. **Sarmoyalarni rag'batlantirish:** Yashil texnologiyalarga investitsiya kiritishni rag'batlantirish, davlatning asosiy vazifalaridan biridir. Davlat o'zining moliyaviy vositalari, soliq imtiyozlari va subsidiyalar orqali yashil texnologiyalarning rivojlanishiga ko'maklashishi kerak.

4. **Ijtimoiy ongni oshirish:** Davlatlar ekologik ongni oshirish uchun ta'lim va targ'ibot ishlarini olib borishi kerak. Bu, jamiyatni ekologik mas'uliyatli bo'lishga undaydi va yashil iqtisodiyotga o'tishni tezlashtiradi.

5. **Bozor mexanizmlarini boshqarish:** Davlatning roli bozor mexanizmlarini ekologik maqsadlarga yo'naltirishdan iboratdir. Bu, iqtisodiy vositalar orqali tabiatni muhofaza qilish va ekologik barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan.

Davlatning siyosat choralari

1. **Soliq siyosati:** Davlatning soliq siyosati yashil iqtisodiyotga o'tishda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, ifloslantiruvchi ishlab

chiqarish jarayonlariga yuqori soliqlar qo'yish va yashil texnologiyalarni qo'llovchi korxonalarga soliq imtiyozlarini taqdim etish.

2. Subsidiyalar: Yashil iqtisodiyotga o'tishni rag'batlantirish uchun davlat tomonidan yashil energiya va texnologiyalar uchun subsidiyalar taqdim etilishi kerak. Bu, ayniqsa, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o'tishda muhimdir.

3. Moliyaviy qo'llab-quvvatlash: Yashil iqtisodiyotga oid loyihalarni moliyalashtirish uchun davlat maxsus fondlar tashkil etishi mumkin. Bu fondlar, ekologik loyihalarni amalga oshirish uchun zarur mablag'larni taqdim etadi.

4. Qonunchilik va standartlar: Ekologik xavfsizlikka oid yangi qonunlar va me'yorlarni joriy etish, davlatning muhim siyosat choralaridan biridir. Bu qonunlar ifloslantiruvchi korxonalarga qarshi qat'iy choralar ko'rishni talab etadi.

5. Ta'lim va ma'lumot tarqatish: Davlatlar aholining ekologik savodxonligini oshirish uchun maxsus ta'lim dasturlarini ishlab chiqishi va amalga oshirishi kerak. Bu, kelajak avlodni yashil iqtisodiyotga qaratilgan qadamlar qilishga tayyorlaydi.

6.2-jadval.

Davlatning yashil iqtisodiyotga o'tishdagi siyosat choralari²⁸

Siyosat chorasi	Ta'siri	Misollar
Soliq siyosati	Ifloslantiruvchi korxonalarni jazolash va yashil texnologiyalarni rag'batlantirish	Ekologik soliqlar, yashil soliq imtiyozlari
Subsidiyalar	Yashil texnologiyalarni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash	Qayta tiklanuvchi energiya subsidiyalari
Moliyaviy qo'llab-quvvatlash	Yashil loyihalar uchun moliyalashtirishni ta'minlash	Yashil fondlar orqali grantlar
Qonunchilik va standartlar	Ekologik xavfsizlikni ta'minlash	Karbon chiqindilari bo'yicha qonunchilik
Ta'lim va ma'lumot tarqatish	Ekologik ongni oshirish	Ekologik ta'lim kampaniyalari

Misollar

1. O'zbekistonning yashil iqtisodiyot strategiyasi: O'zbekiston Respublikasi 2030-yilga qadar yashil iqtisodiyotga o'tishni maqsad qilib qo'ygan. Bu strategiyada qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, energiya samaradorligini oshirish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash choralari belgilangan.

²⁸ <https://lex.uz/uz/docs/-6303230>

2. Karbon soliqlari va imtiyozlari: Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida karbon soliqlari joriy etilgan bo'lib, ifloslantiruvchi korxonalar yuqori soliq to'lashga majbur. Shu bilan birga, yashil texnologiyalarni qo'llovchi korxonalar soliq imtiyozlariga ega bo'ladi.

6.2. Bozorning roli va rag'batlantiruvchi omborlar

"Yashil" iqtisodiyotga o'tish jarayonida bozorning roli muhim ahamiyatga ega. Bozor mexanizmlari va rag'batlantiruvchi omillar orqali iqtisodiy subyektlar ekologik barqarorlikka intilishadi.

Bozorning yashil iqtisodiyotdagi roli

Bozor — bu talab va taklif o'zaro ta'sir qiladigan va resurslarni samarali taqsimlashda muhim rol o'ynaydigan mexanizm. "Yashil" iqtisodiyotda bozorning asosiy vazifasi tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, zararli chiqindilarni kamaytirish va energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan iqtisodiy faoliyatni rag'batlantirishdir. Bozor, o'zining o'z-o'zini boshqarish xususiyatiga ega bo'lib, ekologik jihatdan toza mahsulotlar va xizmatlarga bo'lgan talabni oshirish orqali korxonalarni ekologik barqarorlikka yo'naltirishi mumkin.

Rag'batlantiruvchi omborlar

Bozor mexanizmlarini to'g'ri ishlashi uchun rag'batlantiruvchi omborlar muhim rol o'ynaydi. Ushbu omborlar ekologik barqarorlikka erishish uchun turli xil moliyaviy va notijorat rag'batlantiruvchi mexanizmlarni o'z ichiga oladi. Quyida bozorni rag'batlantiruvchi asosiy omborlar keltirilgan:

1. Narx va soliq siyosati: Hukumatlar "yashil" iqtisodiyotni rag'batlantirish uchun zararli chiqindilarga soliq solish yoki ekologik toza mahsulot va xizmatlar uchun soliqlarni kamaytirish orqali bozorni rag'batlantirishadi.

Misol: Karbon solig'i yoki "ko'k energiya" uchun soliq imtiyozlari. Karbon solig'i — bu atmosfera ifloslanishini kamaytirish maqsadida karbonat angidrid (CO_2) va boshqa issiqxona gazlarini chiqarganlik uchun solinadigan soliq turi. Karbon solig'i orqali davlatlar korxonalarni va fuqarolarni chiqindilarni kamaytirishga undaydi, chunki bu soliq yuqori miqdorda chiqindi chiqarish iqtisodiy jihatdan foydasiz bo'lishiga olib keladi. Bu esa korxonalarni energiya samaradorligini oshirishga va ekologik toza texnologiyalarni qo'llashga rag'batlantiradi.

"Ko'k energiya" uchun soliq imtiyozlari — bu davlat tomonidan qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni rag'batlantirish maqsadida joriy qilinadigan soliq yengilliklari yoki imtiyozlaridir. Masalan, quyosh panellari, shamol turbinlari yoki geotermal energiya kabi qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanadigan korxonalar yoki

xonadonlar bu imtiyozlardan foydalanish orqali soliq yukini kamaytirishi mumkin. Shu tariqa, davlat "ko'k energiya"ni qo'llab-quvvatlash va uni bozor uchun jozibador qilish orqali "yashil" iqtisodiyotga o'tishni tezlashtiradi.

1. Subsidiya va grantlar. Hukumat tomonidan taqdim etilgan subsidiyalar va grantlar bozor ishtirokchilarini ekologik toza texnologiyalar va mahsulotlar ishlab chiqarishga rag'batlantiradi. Misol uchun quyosh panellari o'rnatish uchun davlat subsidiyalarini aytish mumkin.

Ekologik toza transport vositalari ishlab chiqaruvchi korxonalarga imtiyozli kreditlar "yashil" iqtisodiyotga o'tishda muhim rag'batlantiruvchi vosita hisoblanadi. Ushbu imtiyozli kreditlar, odatda, hukumat yoki xalqaro moliyaviy institutlar tomonidan beriladi va past foiz stavkalari bilan ajratiladi. Bu kreditlar korxonalarga yangi, ekologik toza texnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarishni kengaytirish imkoniyatini beradi, shu bilan birga, bozorga arzonroq narxlarda ekologik toza mahsulotlarni yetkazib berishni ta'minlaydi. Masalan, elektr transport vositalari ishlab chiqaruvchi kompaniyalar bunday kreditlardan foydalanib, avtomobil ishlab chiqarishni kengaytirishi va iste'molchilar uchun maqbul narxlarda elektr transport vositalarini taklif qilishi mumkin. Bu esa nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilishga, balki barqaror iqtisodiy rivojlanishga ham hissa qo'shadi.

2. Kredit va investitsiyalar: "Yashil" iqtisodiy faoliyatga yo'naltirilgan kredit va investitsiya dasturlari korxonalarni ekologik jihatdan barqaror bo'lishga undaydi. Misol: Ekologik toza transport vositalari ishlab chiqaruvchi korxonalarga imtiyozli kreditlar.

Ekologik toza transport vositalari ishlab chiqaruvchi korxonalarga imtiyozli kreditlar berish orqali davlat yoki moliyaviy institutlar bu korxonalarni ekologik jihatdan barqaror texnologiyalarni rivojlantirishga rag'batlantiradi. Bu korxonalar uchun kredit shartlari qulay bo'ladi, ya'ni past foiz stavkalari, uzoq muddatli to'lovlar yoki boshqa moliyaviy yengilliklar ko'zda tutiladi. Natijada, ushbu korxonalar yangi, ekologik toza transport vositalarini yaratish va ishlab chiqarish imkoniyatiga ega bo'lishadi, bu esa bozor talabiga javob beradi va atrof-muhitga zarar yetkazmaydi.

3. Ishchi kuchi va ta'lim: Ekologik barqarorlik sohasida malakali ishchi kuchini rivojlantirish uchun ta'lim va o'quv dasturlari rag'batlantiriladi. Misol: "Yashil" iqtisodiyot sohasida mutaxassis tayyorlash kurslari.

4. Yevropa Ittifoqi tomonidan tashkil etilgan "Green Skills for a Green Economy" dasturi ekologik barqarorlik sohasida malakali mutaxassislar

tayyorlashga qaratilgan. Bu dastur doirasida universitetlar va ta'lim markazlari "yashil" iqtisodiyot, energiya samaradorligi, qayta tiklanadigan energiya manbalari, chiqindilarni qayta ishlash kabi yo'nalishlarda maxsus kurslar tashkil etmoqda. Dasturning asosiy maqsadi bozor talablarini qondiradigan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash orqali "yashil" iqtisodiyotning rivojlanishiga hissa qo'shishdir. Shu tariqa, bozor ishtirokchilari ekologik barqarorlik yo'lida zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishadi.

5. Bozor etikasi va ijtimoiy mas'uliyat: Bozor ishtirokchilarining ijtimoiy mas'uliyatini oshirish, ekologik toza mahsulotlar va xizmatlarga bo'lgan talabni oshirishga yordam beradi. Misol: Korporativ ijtimoiy mas'uliyat dasturlari.

Korporativ ijtimoiy mas'uliyat dasturlari (KIMD) — bu korxonalarning jamiyat oldidagi ijtimoiy mas'uliyatini oshirishga qaratilgan tashabbuslar majmuasidir. KIMD doirasida korxonalar ekologik barqarorlikni qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy adolatni targ'ib qilish va mahalliy jamoalarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha turli loyihalarni amalga oshiradilar.

Misol tariqasida, Patagonia kompaniyasini keltirish mumkin. Patagonia o'zining KIMD orqali ekologik toza mahsulotlarni ishlab chiqarish va ekologik tashkilotlarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan ko'plab tashabbuslarni amalga oshiradi. Kompaniya foydasining bir qismini atrof-muhitni muhofaza qilish loyihalariga yo'naltiradi, shuningdek, o'zining butun ishlab chiqarish zanjiri davomida ekologik toza va barqaror amaliyotlarni qo'llaydi. Bu kabi tashabbuslar nafaqat brend imidjini yaxshilaydi, balki bozor ishtirokchilarini ham "yashil" iqtisodiyotga o'tishga undaydi.

Yashil iqtisodiyotda bozorning rolini tushuntirish uchun ba'zi misollar:

- **Tesla Motors:** Bu kompaniya bozorni elektr avtomobillarga qiziqishini oshirdi. Elektr transport vositalari ishlab chiqarishni kengaytirish orqali zararli chiqindilarni kamaytirishga qaratilgan muhim qadamlar qo'ydi.

- **Fair Trade Movement:** Bu harakat ekologik va ijtimoiy jihatdan toza mahsulotlarni targ'ib qilish orqali bozorni barqaror rivojlanishga undadi.

6.3. Davlat va bozorning hamkorligi

"Yashil iqtisodiyot" atrof-muhitni himoya qilish bilan bir qatorda, iqtisodiy rivojlanishni barqarorlashtirishga qaratilgan bo'lib, u davlat va bozor o'rtasidagi hamkorlikni taqozo etadi. Bu hamkorlik orqali davlat ekologik standartlarni belgilaydi va bozor ushbu talablarni innovatsion

yechimlar bilan amalga oshiradi. Bu ma'ruza "Yashil" iqtisodiyotga o'tish jarayonida davlat va bozor o'rtasidagi hamkorlikning o'рни, vositalari va usullari haqida batafsil ma'lumot beradi.

I. Davlatning roli

1. Ekologik standartlarni belgilash

Davlat "yashil" iqtisodiyotga o'tishda asosiy o'yinchilardan biri hisoblanadi. Davlat organlari ekologik standartlarni belgilaydi va ularning bajarilishini nazorat qiladi. Masalan, zararli chiqindilarni kamaytirish, qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish kabi choralari orqali davlat atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan siyosatlarni amalga oshiradi.

2. Rag'batlantiruvchi choralar

Davlat iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantiruvchi choralar orqali "yashil" iqtisodiyotga o'tishni qo'llab-quvvatlaydi. Misol uchun, davlat qayta tiklanadigan energiya manbalariga investitsiya qiluvchi kompaniyalarga soliq imtiyozlari yoki subsidiya berishi mumkin. Bu esa korxonalarni "yashil" texnologiyalarga sarmoya kiritishga rag'batlantiradi.

3. Tartibga solish va monitoring

Davlat "yashil" iqtisodiyotning rivojlanishini tartibga solish va monitoring qilish orqali qo'llab-quvvatlaydi. Misol uchun, zararli chiqindilar hajmini cheklash, ekologik talablarga rioya qilinmagan taqdirda jarimalar belgilash orqali davlat ekologik jihatdan xavfsiz iqtisodiyotni rivojlantiradi.

II. Bozorning roli

1. Innovatsion yechimlar

Bozor "yashil" iqtisodiyotga o'tishda asosiy dvigatel hisoblanadi. Kompaniyalar va tadbirkorlar atrof-muhitni himoya qilish bilan birga iqtisodiy foyda olish uchun innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqishadi. Masalan, qayta tiklanadigan energiya manbalari, energiya tejamkor texnologiyalar va ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish kabi sohalarida bozor innovatsiyalari muhim ahamiyatga ega.

2. Investitsiyalar

Bozor "yashil" iqtisodiyotning rivojlanishiga katta investitsiyalar yo'naltiradi. Xususiyl sektor davlat tomonidan berilgan imtiyozlardan foydalanib, ekologik loyihalarga sarmoya kiritadi. Bu loyihalar, masalan, shamol va quyosh energiyasini ishlab chiqarish, suv resurslarini samarali boshqarish, chiqindilarni qayta ishlash va boshqalardan iborat bo'lishi mumkin.

3. Raqobat

Bozor raqobat orqali "yashil" texnologiyalarni tez rivojlantiradi. Raqobat kompaniyalarni kam resurs sarflaydigan va ekologik jihatdan xavfsiz texnologiyalarni joriyl etishga undaydi. Misol uchun, avtomobil sanoatida elektromobillarni ishlab chiqarish va bu yo'nalishda

texnologiyalarni takomillashtirish raqobat natijasida yuzaga kelgan yutuqlardan biridir.

Davlat va bozor o'rtasidagi hamkorlik

1. Hamkorlikning zarurati

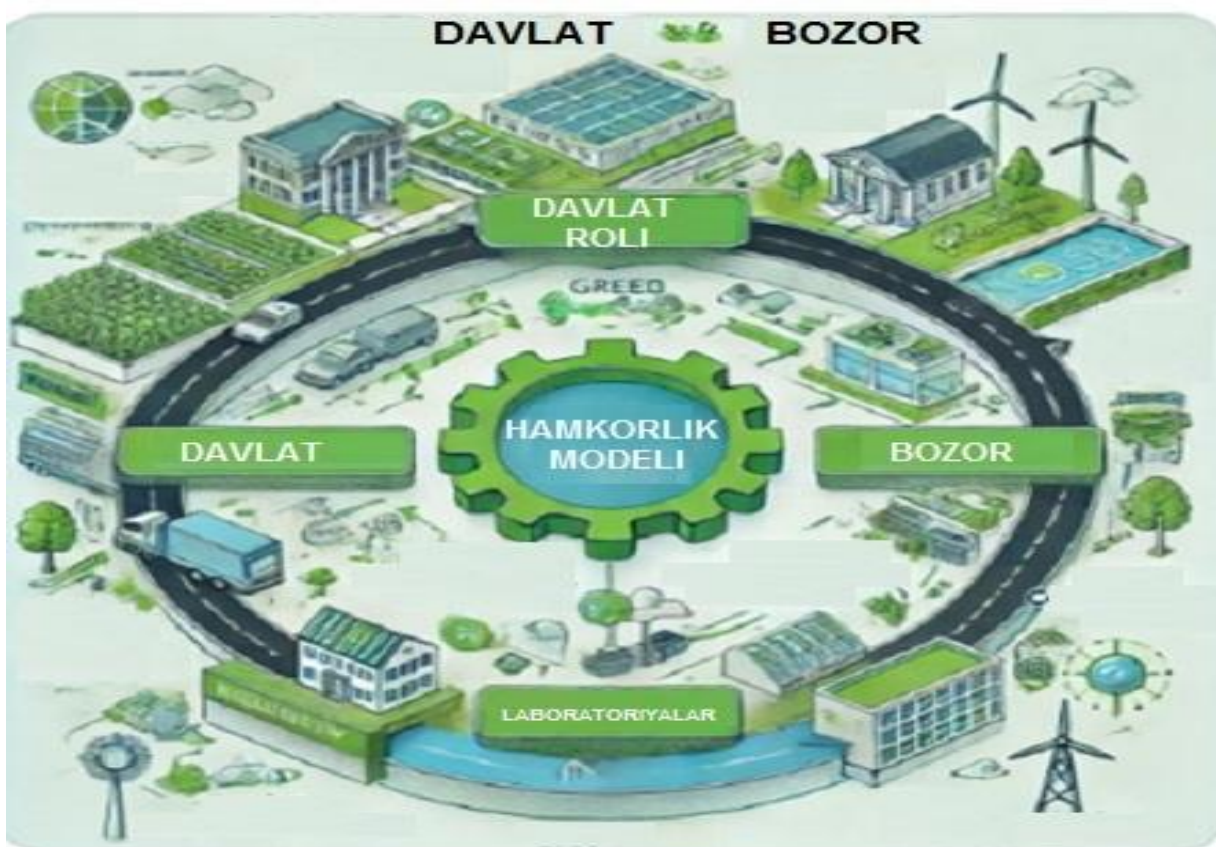
Davlat va bozor o'rtasidagi hamkorlik "yashil" iqtisodiyotga o'tishda muhim ahamiyatga ega. Davlat ekologik talablarni belgilaydi va bozor ularni amaliyotga tatbiq etadi. Bu hamkorlik natijasida iqtisodiyot ekologik talablar bilan mos keladigan shaklda rivojlanadi.

2. Muvozanat

Davlat va bozor o'rtasida muvozanatni saqlash juda muhimdir. Davlat haddan tashqari qattiq tartibga solish choralarini ko'rmasligi, bozor esa ekologik jihatdan zararli loyihalarga yo'l qo'ymasligi lozim. Masalan, davlat ekologik talablarni o'ta yuqori qilib qo'yishi bozorni rag'batlantirish o'rniga, aksincha, pasaytirishi mumkin.

3. Misollar va muvaffaqiyatli hamkorliklar

Dunyo miqyosida "yashil" iqtisodiyotga o'tish borasida davlat va bozor o'rtasidagi muvaffaqiyatli hamkorlikning ko'plab misollari mavjud. Misol uchun, Yevropa Ittifoqi davlatlari va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik natijasida energiya samaradorligini oshirish va zararli chiqindilarni kamaytirish bo'yicha katta yutuqlarga erishildi.

6.2-rasm: "Yashil" iqtisodiyotga o'tishda davlat va bozor o'rtasidagi hamkorlik modeli.

Davlatning "yashil" iqtisodiyotga o'tishdagi rolini ko'rsatadigan infografika. U ekologik standartlarni belgilash, iqtisodiy rag'batlantiruvchi choralarni joriy etish va monitoring qilish hamda nazorat qilish kabi asosiy elementlarni o'z ichiga oladi.

6-5-jadval davlatning rag'batlantiruvchi choralarining bozor natijalariga qanday ta'sir ko'rsatishi haqida umumiy tasavvur beradi.

6.5-jadval

Davlat tomonidan amalga oshirilgan asosiy rag'batlantiruvchi choralar va ular natijasida bozorga ta'siri²⁹

Davlat tomonidan amalga oshirilgan choralar	Bozor natijalari
Soliq imtiyozlari va subsidiyalar	Kompaniyalar qayta tiklanadigan energiya manbalariga sarmoya kiritishadi.
Ekologik standartlar belgilash	Kompaniyalar ekologik toza texnologiyalarni joriy etadilar va zararli chiqindilarni kamaytiradi.
Investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash	Innovatsion texnologiyalar va mahsulotlar ishlab chiqarish orqali yangi bozorlar yaratiladi.
Ekologik loyiha uchun moliyaviy yordam	Yashil texnologiyalar sohasidagi tadbirkorlik faoliyati oshadi.
Zararli chiqindilarni kamaytirish bo'yicha reglamentlar	Kompaniyalar kam resurs sarflaydigan va ekologik toza ishlab chiqarish tizimlarini joriy etadilar.
Atrof-muhitni muhofaza qilish qonunlari	Bozor ekologik talablar bilan mos keladigan mahsulotlarni ishlab chiqarishni boshlaydi.
Kreditlar va qarzlarni subsidiyalash	Yashil iqtisodiyotga o'tishda xususiy sektor faoliyatini moliyaviy qo'llab-quvvatlash orqali iqtisodiy o'sish ta'minlanadi.

Misollar

1. **Shvetsiya:** Shvetsiya davlati va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik orqali "yashil" energiya manbalaridan foydalanish bo'yicha katta yutuqlarga erishdi.

2. **Xitoy:** Xitoyning "yashil" iqtisodiyotga o'tish jarayonida davlat va bozor o'rtasidagi hamkorlikning natijalari muhimdir. Hukumat tomonidan qo'llab-quvvatlangan qayta tiklanadigan energiya sohasidagi investitsiyalar natijasida Xitoy dunyoning yetakchi "yashil" texnologiyalar ishlab chiqaruvchisi bo'ldi.

"Yashil" iqtisodiyotga o'tish jarayoni zamonaviy jamiyat oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. Bu jarayon nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash uchun ham zarurdir. "Yashil" iqtisodiyotning asosi tabiiy resurslardan oqilona

²⁹ <https://www.mckinsey.com/industries/public-sector/our-insights/how-state-and-local-governments-win-at-attracting-companies>

foydalanish, energiya samaradorligini oshirish va zararli chiqindilarni kamaytirishga qaratilgan. Shu ma'noda, davlat va bozor o'rtasidagi hamkorlik bu o'tish davrida muhim rol o'ynaydi. Davlat siyosiy vositalar orqali ekologik standartlarni belgilashi va iqtisodiy rag'batlantiruvchi choralarni joriy etishi, bozor esa innovatsion yechimlar va investitsiyalar orqali bu maqsadlarga erishishni ta'minlashi mumkin. "Yashil" iqtisodiyotga o'tishda davlat va bozor o'rtasidagi muvozanatli hamkorlik barqaror rivojlanishning kaliti hisoblanadi.

Asosiy tushunchalar va atamalar

Bozor — bu talab va taklif o'zaro ta'sir qiladigan va resurslarni samarali taqsimlashda muhim rol o'ynaydigan mexanizm.

Karbon solig'i — bu atmosfera ifloslanishini kamaytirish maqsadida karbonat angidrid (CO_2) va boshqa issiqxona gazlarini chiqarganlik uchun solinadigan soliq turi.

"Ko'k energiya" uchun soliq imtiyozlari — bu davlat tomonidan qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni rag'batlantirish maqsadida joriy qilinadigan soliq yengilliklari yoki imtiyozlaridir.

Korporativ ijtimoiy mas'uliyat dasturlari (KIMD) — bu korxonalarning jamiyat oldidagi ijtimoiy mas'uliyatini oshirishga qaratilgan tashabbuslar majmuasidir.

Takrorlash uchun savollar

1. "Yashil" iqtisodiyotga o'tishda davlatning asosiy funksiyalari qanday?
2. Soliq siyosati yashil iqtisodiyotga o'tishni qanday rag'batlantirishi mumkin?
3. Davlatning ekologik ta'lim va ma'lumot tarqatishdagi roli nimadan iborat?
4. Qanday qilib davlat yashil loyihalarni moliyalashtirishni ta'minlaydi?
5. Qonunchilik va standartlar yashil iqtisodiyotga o'tishda qanday ahamiyatga ega?
6. Yashil iqtisodiyotda bozorning asosiy vazifasi nima?
7. Bozorni rag'batlantiruvchi omborlar qaysi omillarni o'z ichiga oladi?

8. Narx va soliq siyosatining "yashil" iqtisodiyotga o'tishdagi roli qanday?
9. Subsidia va grantlar ekologik barqarorlikka qanday ta'sir qiladi?
10. Bozor etikasi va ijtimoiy mas'uliyat bozor ishtirokchilariga qanday ta'sir qiladi?
11. "Yashil" iqtisodiyotga o'tishda davlatning asosiy vazifalari nimalardan iborat?
12. Bozorning "yashil" iqtisodiyotga o'tish jarayonidagi roli qanday namoyon bo'ladi?
13. Davlat va bozor o'rtasidagi hamkorlikning muvaffaqiyatli misollari qanday ko'rsatib o'tilgan?

VII BOB. LOGISTIKADA YASHIL TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH XUSUSIYATLARI

Reja:

- 7.1. Yashil logistika konsepsiyasi va uning ahamiyati
- 7.2. Ta'minot, omborxona, transport logistikasi, tarqatishda yashil texnologiyalar.
- 7.3. Yashil logistika strategiyalarini joriy etish tajribasi va natijalari.

7.1. Yashil logistika konsepsiyasi va uning ahamiyati

Yashil logistika zamonaviy iqtisodiyotning ekologik barqarorlikni ta'minlashda muhim o'rin egallagan yo'nalishlardan biridir. Logistika faoliyati korxonalar uchun xarajatlarni optimallashtirish va samaradorlikni oshirishda katta rol o'ynaydi, ammo shu bilan birga, atrof-muhitga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu ta'sirni kamaytirish uchun logistika jarayonlariga yashil texnologiyalarni kiritish lozim. Ushbu bobda "yashil logistika" konsepsiyasining mohiyati, uning asosiy tamoyillari va korxonalar faoliyatidagi ahamiyatini yoritiladi.

Yashil logistika konsepsiyasi

Yashil logistika konsepsiyasi, asosan, logistika jarayonlarining ekologik ta'sirini minimallashtirishga qaratilgan. Bu konsepsiya transport tizimi, omborxona boshqaruvi, ta'minot zanjiri va boshqa logistika jarayonlarida energiya samaradorligini oshirish, chiqindilarni kamaytirish va uglerod izini qisqartirish kabi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Yashil logistika nafaqat ekologik mas'uliyatni oshiradi, balki korxonalar uchun ham iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkonini beradi.

Yashil logistika tamoyillari

Yashil logistika quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi:

- **Energiya samaradorligini oshirish:** Transport va saqlash jarayonlarida energiya sarfini kamaytirish uchun ilg'or texnologiyalar va boshqaruv usullarini qo'llash.

- **Uglerod izini qisqartirish:** Logistika jarayonlarida uglerod chiqindilarini minimallashtirish, shu jumladan, transport vositalarida yonilg'i samaradorligini oshirish va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish.

- **Chiqindilarni kamaytirish:** Qayta ishlash va qayta foydalanish imkoniyatlarini oshirish orqali chiqindilarni kamaytirish.

- **Ekologik xavfsizlik:** Atrof-muhitni himoya qilishni ta'minlaydigan standartlarga rioya qilish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash.

Yashil logistikaning ahamiyati

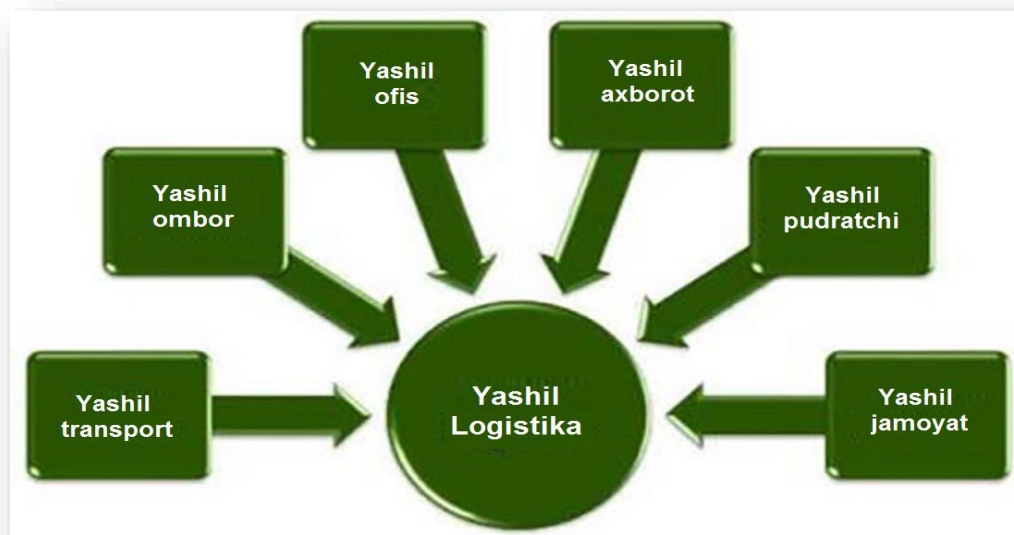
Yashil logistikaning ahamiyati nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlashda, balki korxonalar uchun raqobatbardoshlikni oshirishda ham

namoyon bo'ladi. Bu yo'nalishdagi faoliyat korxonalar uchun quyidagi afzalliklarni ta'minlaydi:

- **Xarajatlarni kamaytirish:** Energiya samaradorligini oshirish va chiqindilarni kamaytirish orqali xarajatlarni optimallashtirish.

- **Brend imijini yaxshilash:** Ekologik mas'uliyatli faoliyat orqali iste'molchilarda brendga bo'lgan ishonchni oshirish.

- **Raqobatbardoshlikni oshirish:** Yashil logistika orqali korxonalar yangi bozorlar va mijozlar segmentlarini jalb qilish imkoniga ega bo'ladi.

7.1-rasm: Yashil logistika tamoyillarining transport va ta'minot zanjirlariga ta'siri

Yashil logistikaning misollari. Misol sifatida, avtomobil sanoatida yashil logistika tamoyillarini qo'llash natijasida energiya sarfi va chiqindilar kamaytirilgan loyihalarni keltirish mumkin. Masalan, Tesla kompaniyasi o'z elektr transport vositalarini ishlab chiqarishda qayta tiklanadigan energiya manbalaridan keng foydalanadi. Shuningdek, qayta ishlangan materiallardan foydalangan holda mahsulotlarni yetkazib berish jarayonini optimallashtirishda yashil logistika yondashuvlarini amalga oshiradi.

7.1-Jadval.

Jadvalda yashil logistika tamoyillari asosida xarajatlarni optimallashtirish imkoniyatlari ko'rsatiladi.

Tamoyil	Amalga oshirish yo'llari	Kutilayotgan natija
Energiya samaradorligini oshirish	Transport tizimini optimallashtirish	Xarajatlarni kamaytirish, uglerod izini qisqartirish
Uglerod izini qisqartirish	Qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish	Ekologik ta'sirni kamaytirish
Chiqindilarni	Qayta ishlash va qayta	Atrof-muhitni

Tamoyil	Amalga oshirish yo'llari	Kutilayotgan natija
kamaytirish	foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish	muhofaza qilish

Yashil logistika tamoyillarining transport va ta'minot zanjiri jarayonlariga ta'sirini ko'rsatuvchi diagramma. U energiya samaradorligi, uglerod izini qisqartirish, chiqindilarni kamaytirish va ekologik xavfsizlik kabi tamoyillar logistika jarayonlariga, masalan, xarajatlarni kamaytirish va atrof-muhitga ta'sirni qanday o'zgartirishini yoritadi.

7.2. Ta'minot, omborxona, transport logistikasi, tarqatishda yashil texnologiyalar

Logistika sohasi global iqtisodiyotning ajralmas qismi bo'lib, u tovar va xizmatlarning harakati, saqlanishi va tarqatilishi jarayonlarini o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, logistika atrof-muhitga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Xususan, transport vositalarining chiqindilari, yoqilg'i sarfi va mahsulotlarni saqlash uchun talab qilinadigan energiya miqdori katta ekologik yukni hosil qiladi. Shunday sharoitda, yashil texnologiyalarni logistikada qo'llash, nafaqat atrof-muhit muhofazasini ta'minlashda, balki korxonalarning raqobatbardoshlik darajasini oshirishda ham muhim ahamiyatga ega.

Yashil texnologiyalarning logistikadagi roli

Yashil texnologiyalar logistikada bir nechta yo'nalishlarda qo'llaniladi:

1. Yoqilg'i tejamkorligi va transport vositalarining ekologik samardorligi:

- Elektr transport vositalarining qo'llanilishi.
- Gibrid va biyo yoqilg'ilar asosida ishlovchi transport vositalarini joriy qilish.

- Aerodinamik o'zgarishlar va yengil materiallardan foydalanish orqali transport vositalarining yoqilg'i sarfini kamaytirish.

Saqlash va omborxona jarayonlarida energiyani tejash:

- Energiya tejamkor yoritish tizimlari.
- Issiqlik izolatsiyasini yaxshilash va qayta ishlanadigan energiya manbalaridan foydalanish.
- Avtomatlashtirilgan va robotlashtirilgan omborxona tizimlari orqali energiya samaradorligini oshirish.

7.2-rasm: Energiya tejamkor yoritish tizimlari bilan jihozlangan omborxonaning rasmiy ko'rinishi.

- Yashil logistika strategiyalarini qo'llash orqali transport yo'llarini qisqartirish va yoqilg'i sarfini kamaytirish.
- Optimizatsiya qilingan yo'nalishlar yordamida karbonat izi kamaytirish.
- Mahsulotlar va xom ashyolarni ekologik toza va qayta ishlanadigan materiallardan ishlab chiqarish.

7.2-jadval.

Yashil logistika strategiyasini qo'llagan va qo'llamagan korxonalar o'rtasidagi ekologik ta'sir va xarajatlar taqqoslangan

Aspekt	Yashil logistika qo'llagan	Yashil logistika qo'llanmagan
Karbonat izi	Kam	Yuqori
Yoqilg'i sarfi	Tejalgan	Yuqori
Umumiy xarajatlar	Pasaygan	O'rtacha

Yashil texnologiyalarni qo'llashning afzalliklari va misollar

Yashil texnologiyalarni logistikada qo'llash quyidagi afzalliklarni taqdim etadi:

1. Ekologik ta'sirning kamayishi:

- AQShdagi UPS kompaniyasining gibrid va elektr transport vositalaridan foydalangan holda 10% yoqilg'i sarfini kamaytirishga erishganligi misolida.
- Germaniyada DHL tomonidan amalga oshirilgan "GoGreen" dasturi, transportda karbonat izini 30% ga kamaytirishga olib kelgan.

2. Iqtisodiy samaradorlik:

- Toyota kompaniyasining "Eco Drive" tizimi yordamida transport vositalarining yoqilg'i sarfini 20% ga qisqartirganligi misol bo'la oladi.

➤ Logistikada yashil texnologiyalardan foydalanish tufayli, Walmart kompaniyasining umumiy energiya xarajatlarini 15% ga kamaytirganligi.

7.3. Yashil logistika strategiyalarini joriy etish tajribasi va natijalari

Yashil logistika sohasidagi strategiyalarni joriy etish, bugungi kunda korxonalar va tashkilotlar uchun dolzarb masala bo'lib, ular iqtisodiy samaradorlikni oshirish va atrof-muhitga ta'sirni kamaytirishga intilmoqda. Yashil logistika, uglerod izini kamaytirish, energiya tejamkorligini ta'minlash va chiqindilarni qayta ishlash kabi chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi. Ushbu strategiyalarni amalga oshirish nafaqat ekologik jihatdan foydali, balki iqtisodiy jihatdan ham samara beradi.

Yashil logistika strategiyalarini joriy etish tajribasi

Yashil logistika strategiyalarini joriy etish tajribasi ko'p mamlakatlarda muvaffaqiyatli amalga oshirilgan. Xususan, rivojlangan davlatlar yashil logistika jarayonlarini qabul qilishda yetakchi bo'lib, ularda ko'plab korxonalar yashil texnologiyalarni faol ravishda qo'llab kelmoqda. Masalan, Yevropa Ittifoqida ko'plab davlatlar logistik tizimlarida ekologik standartarni qo'llash va transport vositalarini modernizatsiya qilish orqali energiya sarfini sezilarli darajada kamaytirdi.

Yaponiya va Janubiy Koreyada yashil logistika strategiyalarini joriy etish natijasida transport tizimlarida uglerod chiqindilari sezilarli darajada kamaydi. Shu bilan birga, korxonalar o'z ta'minot zanjirlarida qayta ishlash va chiqindilarni minimallashtirish jarayonlarini samarali tarzda joriy qildi.

Yashil logistika strategiyalarining natijalari

Yashil logistika strategiyalarining joriy etilishi quyidagi ijobiy natijalarga olib keldi:

1. **Atrof-muhitni himoya qilish:** Yashil logistika ekologik zararlarni kamaytirishga qaratilgan. Energiya samaradorligini oshirish va uglerod chiqindilarini kamaytirish orqali korxonalar atrof-muhitga kamroq zarar yetkazadi.

2. **Iqtisodiy samaradorlik:** Yashil texnologiyalarni qo'llash korxonalarga uzoq muddatda xarajatlarni kamaytirishga yordam beradi. Masalan, energiyani tejash, yoqilg'i xarajatlarini kamaytirish, chiqindilarni qayta ishlash orqali qo'shimcha daromad olish imkoniyati yaratiladi.

3. **Korporativ ijtimoiy mas'uliyat:** Yashil logistika strategiyalari korxonalarga korporativ ijtimoiy mas'uliyatni (KIM) kuchaytirishga yordam beradi. Bu esa ularning mijozlar, hamkorlar va jamiyat oldidagi obro'sini oshiradi.

4. **Regulyator talablariga javob berish:** Ko'pgina davlatlar ekologik standartlar va qoidalarni kuchaytirmoqda. Yashil logistika strategiyalarini joriy etish korxonalarga ushbu talablarni osonroq bajarishga imkon beradi.

7.3-jadval.

Yashil logistika strategiyalarining afzalliklari va kamchiliklari

Yashil logistika strategiyasi	Afzalliklari	Kamchiliklari
Energiyani tejash	Xarajatlarni kamaytiradi	Dastlabki investitsiya talabi yuqori
Uglerod izini kamaytirish	Atrof-muhitga ta'sirni kamaytiradi	Texnologik o'zgarishlarga moslashish qiyin
Qayta ishlash	Chiqindilarni kamaytiradi	Qayta ishlash jarayonini tashkil qilish murakkab

Misollar

Germaniyada o'rnatilgan avtomobil va yuk tashish kompaniyalari tomonidan qo'llanilgan yangi qoidalar asosida, transport vositalarining uglerod chiqindilari sezilarli darajada kamaytirildi. Bu o'z navbatida kompaniyalar uchun xarajatlarni kamaytirib, atrof-muhitga zararli ta'sirni sezilarli darajada qisqartirdi.

AQShda Walmart kompaniyasi yashil logistika strategiyalarini qo'llab, o'z transport tizimlarini modernizatsiya qildi. Bu nafaqat atrof-muhitga zararli ta'sirni kamaytirib, balki kompaniyaning operatsion xarajatlarini ham kamaytirdi.

Asosiy tushunchalar va atamalar

Logistika - bu xarajatlarni minimallashtirishga qaratilgan moddiy, shuningdek, tegishli ma'lumotlar va moliyaviy oqimlarni boshqarish.

Logistika - ma'lum bir mahsulot yoki xizmatni bir nuqtadan ikkinchisiga aniq vaqtda, mahsulot sifatini yo'qotmasdan yetkazib berish

Ekologik xavfsizlik- Atrof-muhitni himoya qilishni ta'minlaydigan standartlarga rioya qilish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash.

Emissiya savdosi - atrof-muhitga ta'sirini kamaytirishga qodir bo'lgan tashkilotlar va bunga erisha olmagan tashkilotlar o'rtasida emissiya kvotalari savdosi.

Barqarorlik sertifikat: Barqarorlik sertifikat bo'lgan qadoqlash iste'molchilarning qarorlarini qabul qilishda muhim omil bo'lishi mumkin.

Aqlli uy - bu energiya sarfini kamaytirish va aholining qulayligini yaxshilash uchun maishiy texnika va tizimlar avtomatlashtirilgan tushunchadir.

Savdo ruxsatnomalari - atrof-muhitni ifloslantirishning umumiy darajasi shaklida belgilanadigan, da'vogarlar o'rtasida davlat tomonidan

taqsimlanadigan yoki auktsion orqali sotiladigan ruxsatnoma yoki sertifikatlar.

Yashil transport- atrof-muhitga zararli ta'sirlarni kamaytiradigan transport usullaridan foydalanish tushuniladi.

Yashil ombor - an'anaviy saqlash usullaridan voz kechishdir. Bu atrof-muhit va barqarorlikni birinchi o'ringa qo'yadigan yaxshi saqlash amaliyotlarini birlashtirish

Takrorlash uchun savollar

1. Yashil logistika konsepsiyasining asosiy tamoyillarini sanab bering.
2. Yashil logistikaning korxonalar uchun qanday afzalliklari bor?
3. Yashil logistika tamoyillarini amalga oshirishda qanday texnologiyalar qo'llaniladi?
4. Misollar keltiring, qaysi kompaniyalar yashil logistika yondashuvlarini qo'llab kelmoqda?
5. Logistikada yashil texnologiyalar qanday afzalliklarni taqdim etadi?
6. Transport vositalarida qanday yashil texnologiyalar qo'llaniladi?
7. Saqlash va omborxona jarayonlarida energiyani tejash usullarini sanab bering.
8. Yashil texnologiyalarni logistikada qo'llash orqali qaysi kompaniyalar sezilarli natijalarga erishgan?
9. Yashil logistika strategiyalari qaysi sohalarda samaradorlikni oshiradi?
10. Yashil logistika strategiyalarini joriy etishda duch kelinadigan asosiy muammolar nimalardan iborat?
11. Yashil logistika strategiyalarini joriy etishning ijtimoiy va iqtisodiy foydalari qanday?

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasidagi Farmoni. Toshkent. Adolat, 2017-yil.
2. Adrian C. Newton and Elena Cantarello. An Introduction to the green economy. Textbook. 2014. Pg.383
3. Vaxabov A.V., Xajibakiev Sh.X. Yashil iqtisodiyot. Darslik. - Toshkent.: "Universitet", 2020. -262 b.
4. Vaxabov A.V., Xajibakiev Sh.X. Qishloq xo'jaligini "yashil iqtisodiyot" asosida rivojlantirish muammolari // Elektron ilmiy jurnal. Agroiqtisodiyot, №1, 2017.
5. Greening the Global Economy (Boston Review Originals) Hardcover - November 13, 2015. - 176 p.
6. David Pearce Anil Markandya Edward B. Barbier. Blueprint For A Green Economy. <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/>
7. Miriam Kenne, Michelle Gale De Oliveira. Greening the Global Economy: Reform and Transformation. The Green Economics Institute, 2013. - 350 p.
8. Yuldoshev I., "O'zbekistonda yashil iqtisodiyot: rivojlanish istiqbollari", 2020-yil.
9. To'raev Sh. "Qishloq xo'jaligi va yashil iqtisodiyot: ilmiy yondashuvlar", 2019.
10. Karimov Sh. "O'zbekistonda yashil iqtisodiyot va suv resurslari: tahlil va istiqbol", 2021.
11. Karimov A., "Yashil iqtisodiyotda infratuzilma masalalari", 2021
12. Кирова Э., Безверхии А. Становление системй экологического налогообложения в России. Известия Дальневосточного федерального университета. Экономика и управление, 2018, но. 2(86), стр. 119-127
13. Nasimov F., "Sanoat va yashil iqtisodiyotning o'zaro aloqalari", 2022.
14. Mahkamov J., "Yashil iqtisodiyot va innovasiyalar: O'zbekistondagi muammolar va yechimlar", 2021.
15. Севка В.Г., Ковтун Э.В. Особенности применения экологического налога в зарубежных странах и его значение для муниципальной экономики. Управление в условиях глобальных мировых трансформации: экономика, политика, право: сборник научных трудов Севастопол, 2019, стр. 422-426
16. Turobova H. Биоэкономика: возможности рационального использования сельскохозяйственных площадей бухарской области.

центр научных публикаций (buxdu.Uz), 8(8). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/4689

17. Туробова Х. Ўзбекистонда биоиктисодиётни ривожлантириш омиллари. *Iqtisodiyot: tahlillar va prognozlar*. 1(17). <https://ifmr.uz/journals/14>

18. Turobova H., & Amonov, S. Ecological entrepreneurship as a sustainable business model. *Miasto Przyszłości*, 47, 466–476. Retrieved from <https://miastoprzyszlosci.com.pl/index>.

19. Turobova H., Amonov S. The significance of development of eco-business in agriculture. *Science and innovation*, 3 (Special Issue 42), 639-648. doi: 10.5281/zenodo.11446577 .

20. Saribayevich , X. F., Sariyevich, X. X., Davlatov, S., Turobova, H., & Ruziyev, S. (2024). Analysis of Factors Affecting CO2 Emissions: In the Case of Uzbekistan. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 14(4), 207–215. <https://doi.org/10.32479/ijeep.16193>

21. Вайцзеккер, Э. Фактор пять, Формула устойчивого роста: Доклад Римскому клубу//Э.Вайцзеккер [и др.]. – М., 2013. 5.10. Ващалова Т.В. Экологические основы природопользования. Устойчивое развитие: учебное пособие. –М.: Юрайт, 2020. – 186 с.

22. Захаров В.М. Приоритеты национальной экологической политики России. – М.: ООО «Типография ЛЕВКО», 2009. -152с.

23. Иминов Т.К., Вахабов А.В., Тешабоев Т.З., Бутабоев М.Т. “Зелёная экономика” как основа устойчивого развития. Монография. - Т.: “Aloqachi”, 2019. - 480 с.

24. Кальнер, В. Д. «Зеленая» экономика и безальтернативные ресурсы природы / В. Д. Кальнер, В. А. Полозов. - М.: Калвис, 2016. - 576 с.

25. Липина С.А., Агапова Е.В., Липина А.В. Развитие зеленой экономики России: возможности и перспективы.-М.: ЛЕНАНД, 2018. - 328 с.

26. Навстречу «зелёной» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности / Штайнер А., Айрис Р., Бэсса С. и др.: ЮНЕП/Грид Арендаль, 2011. - 739 с

27. Чижикова О.А., Чижикова О.Н. Экологическое налогообложение в странах Европий. Вестник Донецкого национального университета, 2016, но. 2, стр. 126–134.

28. Парламентские слушания «О состояниях реализации программы действий по охране окружающей среды Республики Узбекистан». Ташкент, 2018. С. 14.

29. IRENA (2017), Renewable capacity statistics 2017, International Renewable Energy Agency, www.irena.org/Publications

30. IRENA (2017), Renewable capacity statistics 2017, International Renewable Energy Agency (IRENA), www.irena.org/Publications
31. Экологический кодекс РК от 9 января 2007 года. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K070000212_
32. Environmentally related tax revenue. In: The Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD): site. Available at: <https://stats.oecd.org>.
33. FLASH Eurobarometer 342 'SMEs, Resource Efficiency and Green Markets', 2012,
34. The EU in the world – environment. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=The_EU_.
35. Strategies for greening the economy in three Nordic countries <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/eet.1967>
36. The 17 goals. <https://sdgs.un.org/goals>
37. www.oecd.org/env/indicators-modelling-outlooks/37551205.pdf
38. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/80077/1/978-5-8295-0626-1_2019-18.pdf
39. www.eda.admin.ch/aboutswitzerland/ru/home/umwelt/natur/recycling.html
40. <https://www.statista.com/statistics/273090/worldwide-sales-of-organic-foods-since-1999/>
41. https://www.researchgate.net/publication/317761532_Ecological
42. <https://www.studysmarter.co.uk/explanations/business-studies/influences-on-business/environment-and-business/>
43. https://www.researchgate.net/publication/230221479.The_Polic
44. <https://whygreeneconomy.org/information/unep-green-economy-report>
45. https://www.researchgate.net/publication/40932460Ecological_Economic
46. <https://www.unep.org/explore-topics/resource-efficiency/what-we-do/policy-and-strategy/green-economy>
47. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/finance-and-green-deal_en
48. <https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/sites/default/files/2023-10/2023.pdf>
49. https://climate.ec.europa.eu/climate-change/consequences-climate-change_en
50. <https://xabar.uz/uz/xorij/dunyoning-eng-havosi-ifloslanga>

**Turobova Hulkar Rustamovna
Kadirova Maral Matyakubovna**

YASHIL IQTISODIYOT

O'QUV QO'LLANMA

Muharrir:	E.Eshov
Tex. muharrir:	D.Abduraxmonova
Musahhih:	M.Shodiyeva
Badiiy rahbar:	M.Sattorov

**Nashriyot litsenziyasi № 022853. 04.03.2022.
Original maketdan bosishga ruxsat etildi: 27.02.2025. Bichimi
60x84. Kegli 16 shponli. "Times New Roman" garnitura 1/16.
Elektrografik usulda. Oddiy bosma qog'ozi.
Bosma tabog'i 6 Adadi 100. Buyurtma №_**

**"BUXORO DETERMINANTI" MCHJ
bosmaxonasida chop etildi.
Buxoro shahar Namozgoh ko'chasi 24-uy
Tel.: + 998 91 310 27 22**